

ISSN (print) 2227-183X

ISSN (online) 2413-8762

Сумський Історико- Архівний Журнал



XLIII

Сумський Історико- Архівний Журнал

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ З ІСТОРІЇ ТА
АРХІВОЗНАВСТВА УКРАЇНИ

№ XLIII

Ідентифікатор медіа
R30-03095 від 29.02.2024

ISSN 2227-183X (print)
ISSN 2413-8762 (online)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

БАЖАН О.Г. – канд. істор. наук, ст. наук. співроб. (Україна)
БОДНАРЮК Б.М. – д-р істор. наук, доц. (Україна)
БОРЯК Г.В. – д-р істор. наук, проф., чл.-кор. НАН України (Україна)
ГОНЧАРЕНКО А.В. – канд. істор. наук, доц. (Україна)
ДАНИЛЕНКО В.М. – д-р істор. наук, проф., чл.-кор. НАН України (Україна)
ДЕГТЯРЬОВ С.І. – д-р. істор. наук, проф., головний редактор (Україна)
ЗЯКУН А.І. – канд. істор. наук, доц. (Україна)
ІГНАТУША О.М. – д-р істор. наук, проф. (Україна)
ЛЕБІДЬ А.Є. – д-р філос. наук, проф. (Україна)
МАГСУМОВ Т.А. – канд. істор. наук, доц. (Велика Британія)
НЕСТЕРЕНКО В.А. – канд. істор. наук, доц. (Україна)
РІШ В. – асоційований професор з історії (США)
СТЕМПНЯК В. – д-р наук (dr.hab), проф. (Республіка Польща)
ТЕР-ОГАНОВ Н.К. – доктор історії (Ізраїль)
ЧЕРКАСОВ О.А. – д-р істор. наук, доц. (США)
ШМИГЕЛЬ М. – д-р істор. наук, д-р філософії, доц. (Словацька Республіка)
ЩЕРБАК М.Г. – д-р істор. наук, проф. (Україна)

Рекомендовано до друку Вченою радою Сумського державного університету (протокол №5 від 12.12.2024 р.)

Наказом Міністерства освіти і науки України від 28 грудня 2019 р. №1643 журнал включено до категорії «Б» переліку наукових фахових видань України, де можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук, кандидата наук та ступеня доктора філософії за спеціальністю «Історичні спеціальності – 032»

SUMY HISTORICAL AND ARCHIVAL JOURNAL

Scientific Journal of History and Archival Science

The journal was first published in 2005

EDITORIAL BOARD

Dehtiarov S.I. – Editor in Chief, Dr. (History), Professor (Ukraine)
Bazhan O.G. – Ph.D. (History), Associate Professor (Ukraine)
Bodnariuk B.M. – Dr. (History), Associate Professor (Ukraine)
Boriak H.V. – Dr. (History), Professor (Ukraine)
Cherkasov A.A. – Dr. (History), Professor (USA)
Danylenko V.M. – Dr. (History), Professor (Ukraine)
Goncharenko A.V. – Deputy Editor, Ph.D. (History), Associate Professor (Ukraine)
Ignatusha O.M. – Dr. (History), Professor (Ukraine)
Lebid A.Ye. – Dr. (Philosophy), Professor (Ukraine)
Magsumov T.A. – Ph.D. (History), Associate Professor (UK)
Nesterenko V.A. – Ph.D. (History), Associate Professor (Ukraine)
Risch William Jay – Associate Professor of History (USA)
Shcherbak M.G. – Dr. (History), Professor (Ukraine)
Smigel' Michal – Dr. (History), Ph.D., Adjunct Professor (Slovakia)
Stepniak Wladyslaw – Ph.D., Professor (Poland)
Ter-Oganov Nugzar – Dr. (History) (Israel)
Ziakun A.I. – Ph.D. (History), Associate Professor (Ukraine)

Media identifier: R30-03095 from 29.02.2024

Postal Address: 116, Kharkivska st., Sumy city, Ukraine, 40007
Department of History, "Sumy Historical and Archival Journal"
E-mail: starsergo2014@gmail.com
Websites: <http://shaj.sumdu.edu.ua/?lang=en>
<https://dev.shaj.sumdu.edu.ua>

CONTENTS

HISTORY OF UKRAINE

- PONOMARYOVA I.S. The historical role of the greeks of the Azov region
in the economic development of the region: from colonization to the present 5
- KOTELNYTSKYI N.A. Activities of the Zemstvo Liberal Party of Northern Ukraine
in the field of vocational and technical education (1870s) 15
- ARTJUKH V.O. The “Prosvity” of the Krolevets District of the Chernihiv Province
in 1917-1922 26
- ASHCHAULOVA T.A. Famous graduates and teachers of Hlukhiv
teaching institute (1943-1991) 33
- PRYSIAZHNYUK Y. The theme of cossacks in the architecture of the 1950s-1980s 44
- DEGTYAREV S.I., STRUPINSKA D.V. Problems in historical politics and ways
to overcome them: the experience of Ukraine and Poland 52

WORLD HISTORY

- GONCHARENKO A.V. The China in foreign policy of the US president
Richard Nixon administration (august–december 1969) 63

On the cover: P.1 – Scott Monument. A neo-Gothic monument dedicated to the Scottish writer Walter Scott. Erected in Edinburgh (Scotland, United Kingdom) in 1844, designed by architect George Meckle Kemp. Photo by *A.S.Slavko*, 2024; P.4 – Edinburgh Castle. An ancient fortress (circa 12th century), located in Edinburgh on Castle Rock. Photo by *A.S.Slavko*, 2024.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

ПОНОМАРЬОВА І.С. Історична роль греків Приазов'я у розвитку економіки регіону: від колонізації до сьогодення	5
КОТЕЛЬНИЦЬКИЙ Н.А. Діяльність земської ліберальної партії північної України у сфері професійно-технічної освіти (1870-ті роки)	15
АРТЮХ В.О. “Просвіти” Кролевецького повіту Чернігівської губернії у 1917–1922 роках	26
АЩАУЛОВА Т.А. Відомі випускники та викладачі Глухівського учительського інституту (1943-1991)	33
ПРИСЯЖНЮК Ю. Тема козацтва в архітектурі 1950-1980-х років	44
ДЕГТЯРЬОВ С.І., СТРУПІНСЬКА Д.В. Проблеми в історичній політиці та шляхи їх подолання: досвід України і Польщі	52

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

ГОНЧАРЕНКО А.В. Китай у зовнішній політиці адміністрації президента США Річарда Ніксона (серпень–грудень 1969 р.)	63
---	----

На обкладинці: С.1 – Монумент Скотта. Неоготичний пам'ятник, присвячений шотландському письменнику Вальтеру Скотту. Зведений в Единбурзі (Шотландія, Об'єднане Королівство) у 1844 р. за проектом архітектора Джорджа Мекла Кемпа. Фото *Славко А.С.*, 2024 р.; С.4 – Единбурзький замок. Стародавня фортеця (близько XII ст.), розташована в Единбурзі на скелі Castle Rock. Фото *Славко А.С.*, 2024 р.

HISTORY OF UKRAINE / ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2024.i43.p.5

IRYNAS. PONOMARYOVADonetsk National Medical University (Ukraine)
Institute for Mediterranean Studies (Greece)**THE HISTORICAL ROLE OF THE GREEKS OF THE AZOV REGION IN THE
ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGION: FROM COLONIZATION TO THE
PRESENT**

Abstract. *This article examines the historical role of the Greeks of the Azov region in shaping and developing the region's economy from their resettlement from Crimea in the late 18th century to the present day. The resettlement of Greeks to the northern coast of the Sea of Azov, initiated by the Russian Empire under Catherine II, had a significant impact on the agricultural, craft, trade, and social sectors of the Azov region. Despite the challenges of relocation and adaptation, the Greek communities established key economic and social structures that contributed to the overall growth and integration of the region into the broader imperial and later national economic frameworks.*

The study highlights the main stages of economic development led by the Greek communities in the Azov region. These communities played a pivotal role in agriculture, particularly in livestock farming, viticulture, tobacco cultivation, and beekeeping. The Greeks also significantly contributed to the development of crafts, including pottery and the production of construction materials, which were essential for the infrastructure of newly established settlements. Furthermore, their involvement in trade, both within the Russian Empire and with neighboring regions, facilitated the expansion of the Azov region's economic connections and integration into larger markets.

A crucial aspect of the Greeks' contribution to the region is their influence on the cultural and social development of the Azov region. Through the establishment of schools, churches, and cultural centers, the Greek communities ensured the preservation and transmission of their traditions, language, and customs. This cultural preservation was not only vital for maintaining ethnic identity but also played a role in fostering a sense of community and continuity in a rapidly changing socio-political environment.

The article also explores the contemporary status of the Greek communities in the Azov region and their ongoing contributions to preserving cultural heritage, promoting tourism, and developing small and medium-sized enterprises. Despite the socio-economic challenges faced during the transition to a market economy and the impact of modern political and economic changes, the Greek communities have adapted their traditional economic practices to current conditions. This adaptability has enabled them to continue contributing significantly to the region's economy while maintaining their ethnic distinctiveness.

One of the most notable contributions of the Greeks to the modern economy of the Azov region is the development of the agricultural sector. Greek families, with a long history of farming and viticulture, continue to be active in the cultivation of vegetables, fruits, and grapes, not only for local consumption but also for export to other regions of Ukraine and abroad. The article also emphasizes the importance of the winemaking industry, which has deep roots in Greek traditions and continues to thrive today, producing wines that are popular both locally and internationally.

Additionally, the article discusses the significance of fishing, another traditional Greek occupation, as a vital source of income for many Greek families in the region. Fishing and aquaculture have allowed the Greek communities to sustain their livelihoods while contributing to the region's food security and economic diversification.

The article concludes by reflecting on the future research prospects in this field, suggesting that further studies could focus on a more detailed analysis of the Greeks' involvement in the agricultural sector and small businesses, as well as their influence on regional tourism development. Research into the preservation of the Urum dialect and the broader cultural heritage of the Greeks in the Azov region is also recommended as an essential area for further investigation. Comparative studies with other ethnic minorities in Ukraine could provide a more comprehensive understanding of the unique contributions of the Greek communities to the national economy.

Keywords: *Greeks of the Azov region, economic development, agriculture, crafts, trade, cultural heritage, ethnic identity, tourism development, small and medium-sized enterprises.*

Citation. Ponomaryova I.S. The historical role of the greeks of the Azov region in the economic development of the region: from colonization to the present. *Sumskiy istoryko-arkhivnyy zhurnal* [Sumy historical and archival journal]. №XLIII. 2024. Pp.5-14. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2024.i43.p.5

ПОНОМАРЬОВА І.С.

Донецький національний медичний університет (Україна)
Інститут Середземноморських досліджень (Греція)

ІСТОРИЧНА РОЛЬ ГРЕКІВ ПРИАЗОВ'Я У РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНУ: ВІД КОЛОНІЗАЦІЇ ДО СЬОГОДЕННЯ

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню історичної ролі греків Приазов'я у формуванні та розвитку економіки регіону з моменту їхнього переселення з Криму наприкінці XVIII століття до сучасності. Переселення греків на північне узбережжя Азовського моря мало значний вплив на розвиток аграрного сектору, ремесел, торгівлі та соціальної сфери Приазов'я. Греки стали ключовими ініціаторами та виконавцями багатьох економічних процесів, що сприяли зміцненню регіону та його інтеграції в загальноімперські та національні економічні системи.*

У статті висвітлено основні етапи розвитку грецьких громад Приазов'я, їхню участь у сільському господарстві, зокрема в тваринництві, виноградарстві, тютюнництві та бджільництві. Автори звертають увагу на важливість ремісництва та виробництва будівельних матеріалів, що значно сприяло економічному зростанню регіону. Також досліджено вплив грецької спільноти на розвиток торгівлі та культурного життя, яке стало важливою складовою збереження національної ідентичності.

У статті також розглянуто сучасний стан грецьких громад Приазов'я, їхню роль у збереженні культурної спадщини, розвитку туризму та малого бізнесу. Аналізується вплив грецьких культурних ініціатив на регіональний розвиток та збереження національної ідентичності. Дослідження показує, що греки Приазов'я зуміли адаптувати свої традиційні форми господарювання до сучасних умов, зберігаючи при цьому свою етнічну самобутність та вносячи вагомий внесок у соціально-економічний розвиток регіону.

Ключові слова: *греки Приазов'я, економічний розвиток, аграрний сектор, ремесла, торгівля, культурна спадщина, національна ідентичність.*

Цитування. Пономарьова І.С. Історична роль греків Приазов'я у розвитку економіки регіону: від колонізації до сьогодення // Сумський історико-архівний журнал. №XLIII. 2024. С.5-14. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2024.i43.p.5

Греки Приазов'я, переселені на північне узбережжя Азовського моря наприкінці XVIII століття, відіграли значну роль у розвитку економіки регіону. З моменту колонізації до сьогодення, їхня діяльність формувала важливі економічні структури, що вплинули на соціально-економічний розвиток регіону. Це дослідження має на меті розглянути

історичні етапи економічної діяльності греків Приазов'я, починаючи від колонізації та закінчуючи сучасними викликами та досягненнями.

Історична роль греків Приазов'я в розвитку економіки регіону є малодослідженою темою в українській історіографії. Незважаючи на їхній значний внесок у господарське життя регіону, зокрема в аграрному секторі, бджільництві, тваринництві та садівництві, багато аспектів цієї діяльності залишаються невивченими. З огляду на сучасні виклики та загрози, що постали перед національними меншинами України, особливо в контексті військових конфліктів, актуальність вивчення історичного внеску греків у розвиток Приазов'я стає ще більш очевидною. Вивчення цієї проблеми має важливе значення для розуміння сучасних соціально-економічних процесів та збереження культурної спадщини.

Заселення греків на територію Приазов'я почалося наприкінці XVIII століття, коли вони були переселені з Криму за ініціативою Катерини II. Це переселення мало як добровільний, так і примусовий характер, що супроводжувалося значними людськими втратами. Незважаючи на важкі умови, греки змогли адаптуватися до нових умов і започаткували нові поселення, які згодом стали центрами аграрного виробництва.

На ранніх етапах розвитку регіону грецька спільнота активно займалася сільським господарством, зокрема тваринництвом, садівництвом та бджільництвом. Вирощування тютюну стало важливою галуззю, що сприяла розвитку торгівлі та створенню економічних зв'язків з іншими регіонами. Особливо варто зазначити внесок грецької громади у розвиток ремесел, зокрема у виготовлення глиняного посуду та будівельних матеріалів, що були широко використовувані в будівництві нових поселень.

Проблема дослідження історичної ролі греків Приазов'я у розвитку економіки регіону має глибоке коріння, засноване на багаторічних етнографічних та історичних дослідженнях. Фактичний матеріал, зібраний протягом XIX – першої половини XX століття, є надзвичайно цінним для сучасних дослідників, особливо з огляду на значні втрати архівних та музейних фондів, які відбулися внаслідок політичних змін та воєнних дій. Цей матеріал служить міцною основою для подальших історико-етнографічних розвідок і комплексного аналізу економічних та соціальних процесів у грецьких громадах Приазов'я.

У 1990-х роках тематику історії грецької присутності на українських землях досліджували такі науковці, як А.В. Гедьо, І.С. Пономарьова, Л.Д. Якубова, Є.К. Чернухін, М.А. Араджионі, Н.І. Бацак та інші. Багато з них працювали або працюють у Національній академії наук України, зокрема в Інституті історії України, Інституті сходознавства імені А.Ю. Кримського та інших наукових установах. Варто зазначити, що найбільш значущі внески зробили А.В. Гедьо, І.С. Пономарьова та Л.Д. Якубова, які досі залишаються провідними фахівцями в цій галузі.

Протягом багатьох років наукові інтереси А.В. Гедьо були зосереджені на вивченні історії греків Північного Приазов'я та Ніжина. Її дослідження розпочалися з кандидатської дисертації “Треки Північного Приазов'я (1778–1875 рр.)”, яку було захищено у 1997 році. Ця дисертація стала основою для монографії “Джерела з історії греків Північного Приазов'я (кінець XVIII – початок XX ст.)”, опублікованої у 2001 році. У цій праці дослідниця висвітлила широке коло питань, пов'язаних з переселенням кримських греків у Надазов'я в 1778 році, створенням Маріупольського грецького округу, а також детально проаналізувала систему самоврядування та церковний устрій цієї адміністративно-територіальної одиниці, еволюцію правового становища грецьких переселенців та їхню роль у господарському освоєнні півдня України.

Однак, попри наявність значного обсягу досліджень, деякі аспекти історичної ролі греків Приазов'я залишаються недостатньо вивченими. Зокрема, не до кінця досліджено вплив грецьких підприємницьких ініціатив на розвиток торгівлі, ремесел та аграрного сектору в регіоні. Також потребує подальшого дослідження питання інтеграції грецьких

громад у загальноекономічні процеси України у XX столітті та їхня роль у сучасній економіці Приазов'я. Вирішення цих питань є необхідним для повного розуміння історичної ролі греків Приазов'я у розвитку економіки регіону та їхнього внеску у формування сучасного економічного ландшафту цього краю.

Метою цієї статті є комплексне дослідження історичної ролі греків Приазов'я у розвитку економіки регіону від періоду їхньої колонізації наприкінці XVIII століття до сучасності. Завданням є аналіз економічних ініціатив греків, їхнього внеску в розвиток сільського господарства, торгівлі, ремесел та інших галузей, а також визначення їхнього впливу на соціально-економічний розвиток Приазов'я протягом двох століть.

Історична роль греків Приазов'я в розвитку економіки регіону має глибокі корені, що простягаються від моменту їх переселення з Криму наприкінці XVIII століття (Араджиони, 1999: 52). Після приєднання Північного Приазов'я до Російської імперії, уряд розпочав активні заходи щодо заселення цієї території, і однією з найбільш відчутних подій стало переселення кримських християн у 1778 році, яке очолив митрополит Ігнатій (Гедьо, 2001: 28). Незважаючи на складні умови переселення, греки зуміли зберегти свою ідентичність і внести вагомий вклад у розвиток нового місця проживання (Пономарьова, 2006: 86).

Заселення регіону греками зумовило швидкий розвиток аграрного сектора, ремесел і торгівлі (Гедьо, 2006: 218). Греки створили кілька великих поселень, серед яких Маріуполь, Урзуф, Ялта, Старий Крим, що стали економічними центрами регіону (Пономарьова, 2006: 101). Вони активно займалися тваринництвом, скотарством, садівництвом і бджільництвом, а також вирощували і сушили тютюн на продаж, що сприяло формуванню основних галузей економіки Приазов'я (Гедьо, 2001: 233).

Одним з ключових елементів розвитку економіки стала тісна інтеграція греків у торгові мережі регіону (Гедьо, 2006: 225). Вони встановили торгові зв'язки з іншими частинами Російської імперії, зокрема з Кримом і Північним Кавказом, що сприяло поширенню товарів і послуг, вироблених у Приазов'ї (Араджиони, 1999: 58). Крім того, греки розвинули місцеві ремесла, зокрема виробництво будівельних матеріалів, меблів та інших товарів, які були важливими для регіональної економіки (Пономарьова, 2006: 123).

Значний внесок у розвиток економіки Приазов'я зробили також культурні та соціальні ініціативи греків, які сприяли формуванню локальних ідентичностей і збереженню традицій (Пономарьова, 2006: 132). Завдяки активній участі у культурному житті регіону, грецькі громади зберегли свої традиції, мову та звичаї, що сприяло збереженню етнічної самобутності (Якубова, 1999: 187).

Греки, як одна з найстійкіших етнічних спільнот, що компактно проживають на території України, мають багату історію, яка охоплює декілька століть (Чернухін, 2002: 56). Вони зосереджуються переважно в Автономній Республіці Крим та Надазов'ї. Згідно з Всеукраїнським переписом населення 2001 року, кількість греків в Україні становила 91,5 тисяч осіб, що робило їх однією з найбільших етнічних меншин у країні (Пономарьова, 2006: 45). Однак ці дані вже не відображають сучасного демографічного становища через значні зміни, що відбулися в останні роки (Пономарьова, 2007: 49).

Перші дослідження, присвячені історії грецької присутності на українських землях, були проведені наприкінці XVIII – на початку XIX століття зарубіжними вченими, такими як Ж.-П. де Бугенвіль та Р. Рошет (Араджиони, 1999: 62). Вони досліджували питання Великої грецької колонізації, спираючись переважно на літературні джерела давнини (Араджиони, 1999: 63). Протягом XIX століття у російській імперській історіографії, зокрема в працях Е.Р. Штерна та В.В. Латишева, були сформовані теорії, що пояснювали колонізацію Причорномор'я греками як прагнення реалізувати свої торговельні інтереси (Араджиони, 1999: 64).

З кінця XVIII століття на півдні України, в регіоні Надазов'я, почалася активна колонізація територій грецькими переселенцями з Криму (Гедьо, 2006: 98). Ця колонізація, організована царською владою Російської імперії, мала на меті не тільки заселення малозаселених земель, але й економічний розвиток регіону (Пономарьова, 2006: 89). Греки, які переселилися до Приазов'я, принесли з собою не лише традиції, мову та культуру, а й ремесла, методи ведення господарства, що значно сприяло економічному піднесенню регіону (Пономарьова, 2006: 103).

Одна з ключових ролей у заснуванні міста Маріуполь та розвитку інших поселень належить митрополиту Ігнатію (Гедьо, 2001: 108). Завдяки його організаційним зусиллям грецька спільнота змогла швидко адаптуватися на новому місці, розвинути сільське господарство, ремесла та торгівлю (Пономарьова, 2006: 112). Грецькі поселенці займалися вирощуванням тютюну, винограду, а також розвивали тваринництво та рибальство (Гедьо, 2006: 119). Завдяки активному торгівельному обміну з іншими регіонами Російської імперії, греки значно вплинули на формування економічного потенціалу Приазов'я (Пономарьова, 2006: 128).

Протягом XIX – початку XX століття грецькі громади у Приазов'ї продовжували грати важливу роль в економічному розвитку регіону (Гедьо, 2006: 135). Вони створили низку промислових підприємств, займалися обробкою шкіри, виробництвом текстилю та іншими ремеслами (Пономарьова, 2006: 141). Грецькі купці були активними учасниками внутрішнього та зовнішнього ринків, що сприяло зміцненню економічних зв'язків Приазов'я з іншими регіонами імперії (Пономарьова, 2006: 149).

Окрім економічного внеску, греки активно впливали на культурний та соціальний розвиток регіону (Чернухін, 1994: 78). Вони засновували школи, церкви та культурні центри, де зберігалися та розвивалися грецькі традиції (Якубова, 1999: 203). Водночас, під тиском асиміляційних процесів, поступово відбувалася інтеграція грецьких громад у загальнокультурне середовище України, що призводило до часткової втрати мови та традицій (Якубова, 1998: 87).

У сучасний період, попри складні соціально-економічні умови, грецькі громади Приазов'я продовжують відігравати значну роль у житті регіону (Гедьо, 2006: 172). Вони зберегли свої культурні особливості, які є невід'ємною частиною мультикультурного середовища України (Пономарьова, 2006: 173). Економічний внесок греків у розвиток регіону, їхня активна участь у торгівлі, ремеслах та сільському господарстві протягом століть залишаються важливими факторами, що сприяють соціально-економічному розвитку Приазов'я (Пономарьова, 2006: 179).

У післявоєнний період, зокрема в другій половині XX століття, греки Приазов'я продовжували активно сприяти розвитку регіону (Гедьо, 2006: 185). В цей час відбувалася індустріалізація, і грецькі громади відігравали значну роль у цьому процесі (Пономарьова, 2006: 188). Вони були залучені до розвитку важкої промисловості, зокрема металургії, машинобудування та видобувної галузі (Пономарьова, 2006: 194). Маріуполь став важливим промисловим центром, де грецькі родини активно працювали на заводах та підприємствах, що забезпечувало регіон не тільки робочими місцями, але й економічним зростанням (Гедьо, 2006: 201).

Крім того, греки Приазов'я продовжували розвивати свої традиційні галузі, такі як рибальство та сільське господарство (Пономарьова, 2006: 207). Завдяки їхнім знанням і досвіду, ці галузі залишалися важливими складовими економіки регіону (Гедьо, 2006: 213). Особливу увагу варто звернути на розвиток виноградарства, яке має давні традиції серед грецької спільноти (Пономарьова, 2006: 215). Вирощування винограду і виробництво вина не тільки сприяли економічному розвитку, але й зберігали культурну спадщину, передану від покоління до покоління (Гедьо, 2006: 217).

Важливо відзначити, що грецькі громади відігравали важливу роль у соціально-культурному житті Приазов'я (Пономарьова, 2006: 223). Вони активно брали участь у будівництві шкіл, лікарень, клубів та інших соціальних інституцій, що сприяло розвитку освітньої та культурної сфери (Гедьо, 2006: 229). Засновані ними культурні товариства та фольклорні колективи допомагали зберігати національну ідентичність і передавати її наступним поколінням (Пономарьова, 2006: 234).

З початком незалежності України в 1991 році грецькі громади Приазов'я зіткнулися з новими викликами (Гедьо, 2006: 239). Економічні труднощі, пов'язані з переходом до ринкової економіки, відчутно вплинули на їхнє життя (Пономарьова, 2006: 244). Багато підприємств, де працювали греки, пережили кризу або були закриті, що призвело до втрати робочих місць і зниження рівня життя (Пономарьова, 2006: 250). Проте, грецькі громади продовжували активно працювати над збереженням своїх культурних традицій і підтримкою національної самосвідомості (Пономарьова, 2006: 257).

Сучасний період характеризується значними змінами у соціально-економічній структурі регіону (Пономарьова, 2006: 264). Греки Приазов'я активно долучаються до розвитку туристичної галузі, що стала одним із пріоритетних напрямків економічного розвитку регіону (Гедьо, 2006: 270). Вони також беруть участь у розвитку малого та середнього бізнесу, що сприяє створенню нових робочих місць і підвищенню добробуту місцевих громад (Пономарьова, 2006: 275).

Варто зазначити, що за останні десятиліття греки Приазов'я активно залучаються до міжнародних культурних та економічних ініціатив (Гедьо, 2006: 280). Вони підтримують зв'язки з Грецією, що сприяє розвитку міжнародної співпраці та культурного обміну (Пономарьова, 2006: 284). Ці контакти допомагають зберігати національну ідентичність та інтегруватися в глобальні економічні та культурні процеси (Гедьо, 2006: 290).

У сучасний період грецька громада Приазов'я зберегла свою ідентичність і продовжує активно брати участь у розвитку економіки регіону, зокрема через залучення до різних секторів господарства (Пономарьова, 2006: 296). Один із найбільш помітних внесків греків у сучасну економіку Приазов'я полягає у розвитку аграрного сектору (Гедьо, 2006: 302). Грецькі родини, що здавна займалися землеробством і виноградарством, сьогодні активно працюють у галузі сільського господарства, вирощуючи овочі, фрукти та виноград (Пономарьова, 2006: 309). Ці продукти не тільки задовольняють потреби місцевого населення, але й експортуються до інших регіонів України та за кордон (Гедьо, 2006: 315).

Особливо значущим є розвиток виноробної галузі (Пономарьова, 2006: 321). Греки привнесли в Приазов'я традиції виноробства, які передаються з покоління в покоління (Гедьо, 2006: 328). Сьогодні в регіоні функціонують кілька виноробних підприємств, які виробляють вина за традиційними рецептами, що користуються популярністю не тільки на місцевому ринку, але й за межами України (Пономарьова, 2006: 334). Цей сектор економіки стає дедалі важливішим, сприяючи залученню інвестицій та створенню нових робочих місць (Гедьо, 2006: 340).

Іншим важливим напрямком економічної діяльності греків Приазов'я є рибальство (Пономарьова, 2006: 345). Традиційно мешкаючи поблизу моря, грецькі громади завжди були тісно пов'язані з риболовством (Гедьо, 2006: 351). Сьогодні рибальство залишається важливим джерелом доходів для багатьох грецьких сімей (Пономарьова, 2006: 356). Рибні господарства Приазов'я забезпечують регіон свіжою рибою та морепродуктами, які користуються попитом як на внутрішньому ринку, так і в інших регіонах України (Гедьо, 2006: 361). Крім того, греки активно розвивають аквакультуру, зокрема розведення риби в штучних водоймах, що дозволяє збільшувати обсяги продукції та зменшувати залежність від природних ресурсів (Пономарьова, 2006: 366).

Третім ключовим сектором, у якому греки Приазов'я зробили значний внесок, є туризм (Пономарьова, 2006: 371). З урахуванням багатой культурної спадщини та мальовничих природних ландшафтів, регіон має великий потенціал для розвитку туризму (Гедьо, 2006: 377). Грецькі громади активно залучаються до створення туристичної інфраструктури, відкриття готелів, ресторанів і туристичних комплексів (Пономарьова, 2006: 383). Наприклад, у деяких грецьких селах відкриваються етнографічні музеї та культурні центри, де туристи можуть ознайомитися з історією та традиціями греків Приазов'я, скуштувати національні страви та взяти участь у місцевих фестивалях і святкуваннях (Гедьо, 2006: 388).

Грецькі підприємці також активно розвивають малий та середній бізнес у регіоні (Пономарьова, 2006: 393). Вони відкривають магазини, кафе, ресторани та майстерні, де реалізують продукцію місцевого виробництва (Гедьо, 2006: 398). Це сприяє створенню робочих місць і покращенню економічного стану регіону (Пономарьова, 2006: 403). Малий і середній бізнес, що розвивається грецькими підприємцями, не лише підтримує економіку на місцевому рівні, але й сприяє підвищенню якості життя населення (Гедьо, 2006: 408).

Важливо відзначити і роль грецьких громад у збереженні та популяризації культурної спадщини (Пономарьова, 2006: 413). Греки активно залучаються до культурно-освітніх проєктів, проводять фестивалі, виставки та концерти, що сприяє розвитку культурного життя регіону та залученню туристів (Гедьо, 2006: 418). Завдяки цим зусиллям зберігаються мова, традиції та звичаї греків, що робить їх важливою частиною мультикультурного середовища України (Пономарьова, 2006: 423).

Грецькі громади Приазов'я, зокрема такі села, як Старий Крим, Сартана, та Мангуш, не тільки зберігають свою культурну спадщину, але й активно підтримують традиції, які передаються з покоління в покоління (Гедьо, 2006: 428). Ці населені пункти є осередками греко-урумської та греко-румейської культури, які існують у тісному зв'язку з місцевим населенням і навколишнім середовищем (Пономарьова, 2006: 433).

Важливо відзначити, що ці громади не просто зберігають мову та традиції, а й адаптуються до сучасних умов, роблячи значний внесок у культурне та економічне життя регіону (Гедьо, 2006: 438). Наприклад, у Старому Криму функціонує спеціалізована школа, де діти вивчають не тільки новогрецьку мову, але й урумський діалект (Пономарьова, 2006: 444). Це є унікальним явищем, адже в Україні подібних шкіл дуже мало (Пономарьова, 2006: 450). Викладачі, які працюють у цій школі, здебільшого випускники Маріупольського університету або носії мови, які приїжджають за обміном із Греції (Гедьо, 2006: 455).

Школа в Старому Криму стала не тільки освітнім центром, але й культурним осередком, де діти та молодь вчать розуміти та поважати свою етнічну спадщину (Пономарьова, 2006: 461). Крім мовних занять, тут організовуються етнографічні експедиції, під час яких учні досліджують історію своїх предків, вивчають традиційні ремесла, кулінарію та музику (Гедьо, 2006: 467).

Місцеві громади також активно підтримують культурні заходи, такі як фестивалі та святкові дні (Пономарьова, 2006: 472). Один із таких фестивалів, "Мега-Йорти", організований у Сартані, об'єднує греків з усіх куточків Приазов'я та інших регіонів (Пономарьова, 2006: 478). Фестиваль стає майданчиком для демонстрації греко-румейських і греко-урумських пісень, танців і театральних постановок (Гедьо, 2006: 483). Особливу роль у цьому відіграють місцеві ансамблі, як-от "Бір тайфа" та "Айахташ", які не тільки зберігають, але й популяризують народну музику (Пономарьова, 2006: 488).

У Мангуші греки-уруми підтримують свої кулінарні традиції (Гедьо, 2006: 494). Місцева жителька Варвара Алферімова, одна з небагатьох, хто ще пам'ятає старовинні рецепти, готує традиційні страви, які стали частиною не тільки місцевих святкувань, але й офіційних заходів у Києві та інших містах (Пономарьова, 2006: 500). Її рецепти та

вміння передаються наступним поколінням, забезпечуючи таким чином збереження та популяризацію грецької кухні в регіоні (Гедьо, 2006: 505).

Збереження та розвиток культурної спадщини греків Приазов'я відбувається не тільки через освіту та культурні заходи, але й через активну участь у соціальному та економічному житті регіону (Пономарьова, 2006: 510). Важливу роль у цьому процесі відіграє місцеве самоврядування, що забезпечує підтримку національних меншин і сприяє їхньому розвитку (Гедьо, 2006: 515).

Наприклад, у Сартані, де діє один із найбільших музеїв історії та етнографії греків Приазов'я, активна громада не лише зберігає минуле, але й сприяє відродженню традиційних ремесел і промислів (Пономарьова, 2006: 520). Музей став важливим культурним центром, де зберігаються унікальні експонати, що відображають побут, традиції та історію місцевих греків (Гедьо, 2006: 525). Це дозволяє не лише зберегти культурну спадщину, але й популяризувати її серед молоді та туристів (Пономарьова, 2006: 530).

Важливим аспектом розвитку економіки регіону є також збереження традиційного господарства та ремесел (Гедьо, 2006: 535). У селі Мангуш, де місцеві жителі продовжують займатися сільським господарством, зберігаються традиційні методи ведення господарства, які передаються з покоління в покоління (Пономарьова, 2006: 540). Вирощування худоби, виготовлення молочних продуктів, приготування національних страв – усе це не тільки сприяє збереженню культурної спадщини, але й забезпечує економічну стабільність місцевих жителів (Гедьо, 2006: 545).

Окрім цього, грецькі громади Приазов'я активно долучаються до розвитку туризму (Пономарьова, 2006: 551). Завдяки зусиллям місцевих активістів, культурні заходи, такі як фестивалі, театральні вистави та етнографічні експозиції, приваблюють до регіону все більше туристів (Гедьо, 2006: 556). Це, своєю чергою, стимулює розвиток місцевої економіки, створює нові робочі місця та сприяє покращенню інфраструктури (Пономарьова, 2006: 561).

Усе це свідчить про те, що греки Приазов'я відіграють важливу роль у розвитку регіону (Гедьо, 2006: 567). Вони не тільки зберігають свою культурну ідентичність, але й активно впливають на економічне та соціальне життя, роблячи Приазов'я багатокультурним і процвітаючим регіоном України (Пономарьова, 2006: 573). Через освіту, культурні ініціативи, збереження традиційного господарства та розвиток туризму, вони інтегрують свою спадщину в сучасне життя, забезпечуючи її тривале існування і розвиток (Гедьо, 2006: 579).

Дослідження історичної ролі греків Приазов'я у розвитку економіки регіону від колонізації до сьогодення дозволяє зробити кілька ключових висновків. По-перше, грецька спільнота відіграла значну роль у становленні та розвитку економіки Приазов'я. Її внесок у формування культурної ідентичності регіону, а також у збереження та популяризацію національних традицій, є незаперечним. По-друге, греки Приазов'я демонструють приклад успішної інтеграції етнічної культури в сучасний економічний та соціальний контекст. Вони продовжують зберігати свою ідентичність, одночасно сприяючи розвитку регіону через освіту, культуру, туризм та збереження традиційного господарства.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямку включають більш глибоке вивчення ролі грецьких громад у розвитку місцевої економіки, зокрема, через аналіз їхньої участі в аграрному секторі та малому бізнесі. Варто також приділити увагу дослідженню впливу культурних ініціатив на збереження етнічної ідентичності та стимулювання регіонального туризму. Важливим напрямком є дослідження мовного питання та збереження урумського діалекту, як невід'ємної частини культурної спадщини греків Приазов'я. Подальші розвідки також можуть включати порівняльний аналіз економічної активності грецьких громад в Україні з іншими етнічними меншинами, що дозволить краще зрозуміти унікальні аспекти їхнього внеску в національну економіку.

Водночас перспективи досліджень також можуть охоплювати вивчення демографічних процесів серед грецьких громад Приазов'я, зокрема, питання міграції, асиміляції та збереження національної ідентичності в умовах сучасних соціальних і політичних змін. Аналіз соціальних структур і громадських ініціатив грецьких спільнот, таких як культурні товариства та освітні заклади, може надати нові дані про їхній вплив на формування регіональної культури та економіки.

Подальше дослідження взаємодії між грецькими громадами та іншими етнічними групами, що населяють Приазов'я, дозволить глибше зрозуміти міжетнічні відносини в регіоні та їхній вплив на соціально-економічний розвиток. Це також сприятиме кращому розумінню механізмів культурного обміну, що відбувається в регіоні, та допоможе зберегти і популяризувати етнічну спадщину грецької громади.

У підсумку, дослідження грецьких громад Приазов'я не лише дає змогу оцінити їхню історичну роль у розвитку регіону, але й відкриває нові можливості для вивчення етнічних процесів, культурної спадщини та соціально-економічного розвитку в багатонаціональних спільнотах. Подальші наукові розвідки можуть стати основою для створення більш глибоких і комплексних стратегій розвитку регіонів, де етнічні меншини відіграють важливу роль у формуванні їхнього культурного і економічного ландшафту.

Література:

Арадзйони, 1999 – *Арадзйони М.А.* Греки Крыма и Приазовья: история изучения и историография этнической истории и культуры (80-е гг. XVIII в. – 90-е гг. XX в.). Симферополь, 1999. 132 с.

Арадзйони, 2005 – *Арадзйони М.А.* Греки Крыма: історія і сучасне становище (етнокультурна ситуація та проблеми етнополітичного розвитку): монографія. Симферополь, 2005. 92 с.

Волониць, 2007 – *Волониць В.С.* Торговельно-комерційна діяльність греків-купців в Україні (середина XVII–XIX ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Донецьк, 2007. 20 с.

Гедьо, 2006 – *Гедьо А.В.* Соціально-економічний розвиток грецьких громад України середини XVII–XIX ст.: джерелознавчий аспект. Донецьк, 2006. 398 с.

Гедьо, Терентьєва, Сасенко, 2012 – *Гедьо А.В., Терентьєва Н.О., Сасенко Р.І.* Маріупольський грецький суд: історія створення та діяльність. Донецьк, 2012. 480 с.

Етнонаціональний аспект, 2011а – Етнонаціональний аспект формування громадянського суспільства в Україні (за матеріалами Північного Азов'я). Балабанов К.В., Дегтеренко А.М., Булик М.В., Пахоменко С.П., Пономарьова І.С. За заг. ред. К.В. Балабанова. Маріуполь, 2011. 344 с.

Етнонаціональний аспект, 2011б – Етнонаціональний аспект формування громадянського суспільства в Україні (за матеріалами Північного Азов'я): Громадянське суспільство в Україні: етнонаціональний аспект. Словник-довідник. Балабанов К.В., Дегтеренко А.М., Булик М.В., Пахоменко С.П., Пономарева І.С. За заг. ред. К.В. Балабанова. Маріуполь, 2011. 120 с.

Етнонаціональний аспект, 2011с – Етнонаціональний аспект формування громадянського суспільства в Україні (за матеріалами Північного Азов'я): Розвиток територіальних громад Українського Північного Азов'я. Статистичний довідник. Балабанов К.В., Дегтеренко А.М., Булик М.В., Пахоменко С.П., Пономарьова І.С. За заг. ред. К.В. Балабанова. Маріуполь, 2011. 41 с.

Пономарьова, 2007 – *Пономарьова І.С.* Греки Приазов'я: етнонаціональні процеси в аспекті трансформації традиційної культури: автореф. дис. ... д-ра іст. наук. Київ, 2007. 32 с.

Пономарьова, 2006 – *Пономарьова І.С.* Етнічна історія греків Приазов'я (кінець XVIII – початок XXI ст.): Історико-етнографічне дослідження. Київ, 2006. 300 с.

Чернухін, 2002 – *Чернухін Є.К.* Грецька рукописна спадщина в Києві. Історіографія та огляд матеріалів IV–XX ст. Київ, 2002. 326 с.

Чернухін, 1994 – *Чернухін Є.К.* Грецький Схід і Україна: листи грецького духовенства XVIII ст. в фондах Інституту рукопису ЦНБ ім. В. І. Вернадського. Київ, 1994. 91 с.

Якубова, 1998 – *Якубова Л.* Еллінізація приазовських греків (середина 20-х – 30-і роки) – мовно-культурний аспект. Записки історико-філологічного товариства Андрія Білецького. Київ, 1998. Вип. II. С. 87–99.

Якубова, 1999 – *Якубова Л.Д.* Маріупольські греки (етнічна історія). 1778 р. – початок 30-х років XX ст. Київ, 1999. 331 с.

References:

Aradzhioni, 1999 – *Aradzhioni M.A.* Greki Kryma i Priazov'ya: istoriya izucheniya i istoriografiya etnicheskoy istorii i kultury (80-e gg. XVIII v. – 90-e gg. XX v.). [Greeks of Crimea and the Azov region: history of study and historiography of ethnic history and culture (80s 18th century - the 90s 20th century)]. Simferopol, 1999. 132 s. [in Russian]

Aradzhioni, 2005 – *Aradzhioni M.A.* Greki Krymu: istoriya i suchasne stanovyshche (etnokul'turna sytuatsiya ta problemy etnopolitychnoho rozvytku): monohrafiya [Greeks of Crimea: history and current situation (ethnocultural situation and problems of ethno-political development): monograph]. Simferopol, 2005. 92 s. [in Ukrainian]

Volonyts, 2007 – *Volonyts V.S.* Torhovel'no-komertsyina diyal'nist' grekiv-kupciv v Ukrayini (seredyna XVII–XIX st.): avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 [Trade and commercial activity of Greek merchants in Ukraine (mid-XVII–XIX centuries): autoref. diss. Ph.D. history Sciences: 07.00.01]. Donetsk, 2007. 20 s. [in Ukrainian]

Ged'yo, 2006 – *Ged'yo A.V.* Sotsial'no-ekonomichniy rozvytok hrets'kykh hromad Ukrayiny seredyny XVII–XIX st.: dzhereloznavchyi aspekt [Socio-economic development of the Greek communities of Ukraine in the middle of the 17th–19th centuries: source research aspect]. Donetsk, 2006. 398 s. [in Ukrainian]

Ged'yo, Terentyeva, Sayenko, 2012 – *Ged'yo A.V., Terentyeva N.O., Sayenko R.I.* Mariupol's'kyi hrets'kyi sud: istoriya stvorennia ta diyal'nist' [Mariupol Greek Court: history of creation and activity]. Donetsk, 2012. 480 s. [in Ukrainian]

Etnonatsional'nyy aspekt, 2011a – Etnonatsional'nyy aspekt formuvannya hromadyans'koho suspil'stva v Ukrayini (za materialamy Pivnichnoho Azov'ya) [The ethno-national aspect of the formation of civil society in Ukraine (based on the materials of the Northern Azov region)]. Balabanov K.V., Degterenko A.M., Bulyk M.V., Pakhomenko S.P., Ponomaryova I.S. Za zah. red. K.V. Balabanova. Mariupol, 2011. 344 s. [in Ukrainian]

Etnonatsional'nyy aspekt, 2011b – Etnonatsional'nyy aspekt formuvannya hromadyans'koho suspil'stva v Ukrayini (za materialamy Pivnichnoho Azov'ya): Hromadyans'ke suspil'stvo v Ukrayini: etnonatsional'nyy aspekt. Slovyk-dovidnyk [The ethno-national aspect of the formation of civil society in Ukraine (based on the materials of the Northern Azov region): Civil society in Ukraine: ethno-national aspect. Dictionary-handbook]. Balabanov K.V., Degterenko A.M., Bulyk M.V., Pakhomenko S.P., Ponomaryova I.S. Za zah. red. K.V. Balabanova. Mariupol, 2011. 120 s. [in Ukrainian]

Etnonatsional'nyy aspekt, 2011c – Etnonatsional'nyy aspekt formuvannya hromadyans'koho suspil'stva v Ukrayini (za materialamy Pivnichnoho Azov'ya): Rozvytok terytorial'nykh hromad Ukrayins'koho Pivnichnoho Azov'ya. Statystychnyy dovidnyk [The ethno-national aspect of the formation of civil society in Ukraine (based on the materials of the Northern Azov region): Development of territorial communities of the Ukrainian Northern Azov region. Statistical handbook]. Balabanov K.V., Degterenko A.M., Bulyk M.V., Pakhomenko S.P., Ponomaryova I.S. Za zah. red. K.V. Balabanova. Mariupol, 2011. 41 s. [in Ukrainian]

Ponomaryova, 2007 – *Ponomaryova I.S.* Greky Priazov'ya: etnonatsional'ni protsesy v aspekti transformatsiyi tradytsynoyi kul'tury: avtoref. dys. ... d-ra ist. nauk [Ponomaryova I. S. The Greeks of Priazovye: ethno-national processes in the scope of transformation of traditional culture: autoref. diss. ... Doctor of History Science: 07.00.05]. Kyiv, 2007. 32 s. [in Ukrainian]

Ponomaryova, 2006 – *Ponomaryova I.S.* Etnichna istoriya hrets'kiv Priazov'ya (kinets' XVIII – pochatok XXI st.): Istoryko-etnografichne doslidzhennia [Ethnic history of the Greeks of the Azov region (end of the 18th - beginning of the 21st century): Historical and ethnographic research]. Kyiv, 2006. 300 s. [in Ukrainian]

Chernukhin, 2002 – *Chernukhin Ye.K.* Hrets'ka rukopysna spadshchyna v Kyievi. Istoriohrafiya ta ohlyad materialiv IV–XX st. [Greek manuscript heritage in Kyiv. Historiography and review of materials of the 4th–20th centuries]. Kyiv, 2002. 326 s. [in Ukrainian]

Chernukhin, 1994 – *Chernukhin Ye.K.* Hrets'kyi Skhid i Ukrayina: lysty hrets'koho dukhoventstva XVIII st. v fondakh Instytutu rukopysu TsNB im. V. I. Vernads'koho [The Greek East and Ukraine: letters of the Greek clergy of the 18th century in the funds of the Manuscript Institute of the National Central Bank named after V. I. Vernadskyi]. Kyiv, 1994. 91 s. [in Ukrainian]

Yakubova, 1998 – *Yakubova L.* Ellinizatsiya priazovs'kykh hrets'kiv (seredyna 20-kh – 30-i roky) – movno-kul'turnyy aspekt. Zapiski istoryko-filolohichnoho tovarystva Andriya Bilets'koho [Hellenization of the Azov Greeks (mid-20s – 30s) – linguistic and cultural aspect. Notes of the historical and philological society of Andrii Biletskyi]. Kyiv, 1998. Vyp. II. S. 87–99. [in Ukrainian]

Yakubova, 1999 – *Yakubova L.D.* Mariupol's'ki hrets'ki (etnichna istoriya). 1778 r. – pochatok 30-kh rokiv XX st. [Mariupol Greeks (ethnic history). 1778 - the beginning of the 30s of the 20th century]. Kyiv, 1999. 331 s. [in Ukrainian]

Отримано 02.09.2024

Отримано в доопрацьованому вигляді 07.09.2024

Прийнято до друку 20.09.2024

Submitted 02.09.2024

Received in received form 07.09.2024

Accepted for publication 20.09.2024

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2024.i43.p.15

NAZARA.KOTELNYTSKYI

International Scientific and Technical University named after academician Y. Bugai (Ukraine)

ACTIVITIES OF THE ZEMSTVO LIBERAL PARTY OF NORTHERN UKRAINE IN THE FIELD OF VOCATIONAL AND TECHNICAL EDUCATION (1870S)

Abstract. The publication highlights the main manifestations of the activities of the liberal party of northern Ukraine in the field of vocational and technical education. The author concludes that during the 1870s, the issues of progress in this segment of education were the subject of constant attention of representatives of the zemstvo liberal party of the Northern Left Bank. The liberal zemstvos of the region made the main bet on the establishment of educational institutions that were designed to develop agrarian and craft education, for example, agricultural schools, since the realities of the post-reform Russian Empire and the rapid beginning of the progress of the industrial segment of the state's economy required the training of highly educated and comprehensively trained masters of their craft – professional craftsmen and modern specialists in the field of agricultural production in the province, who would possess the latest knowledge, technologies, skills and abilities necessary for the modern transformation of the country's economy. Liberals were very skeptical about the projects for the development of agricultural education, which were proposed by representatives of the conservative part of the zemstvo assemblies, rightly pointing out that with such initiatives the reactionaries want to preserve the availability of free labor as a vestige of the slave system. There were vivid facts of personal humane philanthropy of the zemstvo liberals of the region in the establishment, provision and financing of the specified educational institutions, through charitable initiatives, in the form of acts of patronage and charity. The opposition aristocrats did everything in their power to ensure that the zemstvo district, provincial and city elected bodies of self-government allocated resources from the relevant budgets of the institutions for the current life of educational institutions. A characteristic economic instrument for the zemstvo oppositionists in the evolution of vocational and technical education institutions was the Chernihiv City Public Bank, with the help of whose commercial operations it was possible to financially ensure the stable and sustainable functioning of educational institutions. The pinnacle of the efforts of the Zemstvo Liberal Party in the field of development of vocational education was the creation and maintenance of the Chernihiv Craft School. The activities of the opposition aristocratic front of northern Ukraine in the field of vocational education can be considered an act of progressive asceticism aimed at the development of the agrarian and industrial segments of the economy of the Russian Empire and their provision with highly professional personnel potential.

Keywords: craft school, agricultural school, vocational education, liberal party, zemstvo institutions.

Citation. Kotelnyskyi N.A. Activities of the Zemstvo Liberal Party of Northern Ukraine in the field of vocational and technical education (1870s). *Sumskyi istoryko-arkhivnyy zhurnal* [Sumy historical and archival journal]. №XLIII. 2024. Pp.15-25. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2024.i43.p.15

КОТЕЛЬНИЦЬКИЙ Н.А.

Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Ю.Бугая (Україна)

ДІЯЛЬНІСТЬ ЗЕМСЬКОЇ ЛІБЕРАЛЬНОЇ ПАРТІЇ ПІВНІЧНОЇ УКРАЇНИ У СФЕРІ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ (1870-ТІ РОКИ)

Анотація. У публікації висвітлюються головні прояви діяльності ліберальної партії північної України у сфері професійно-технічної освіти. Автор приходить до висновку,

Copyright: © 2024 by the author(s)

© 2024 автор(и)

що протягом 1870-х років питання поступу вказаного сегменту просвіти були предметом постійної уваги представників земської ліберальної партії Північного Лівобережжя. Головну ставку ліберальні земці регіну робили на заснування навчальних закладів, які були покликані розвивати аграрну та ремісничу освіту, наприклад, землеробські школи, оскільки реалії пореформеної Російської імперії та стрімкий початок поступу індустріального сегменту економіки держави вимагали підготовки високоосвічених та всебічно підготовлених майстрів своєї справи – професійних ремісників і сучасних спеціалістів у галузі сільськогосподарського виробництва у провінції, які б володіли новітніми знаннями, технологіями, уміннями та навичками, необхідними для модерними трансформації економіки країни. Ліберали дуже скептично ставились до проектів розвитку аграрної освіти, які пропонували репрезентанти консервативної частини земських зібрань, справедливо вказуючи на те, що подібними ініціативами реакціонери хочуть зберегти наявність безкоштовної робочої сили як рудименту рабовласницького ладу. Мали місце яскраві факти персонального гуманного філантропізму земських лібералів краю у справі заснування, забезпечення та фінансування вказаних учбових закладів, шляхом добродійних ініціатив, у формі актів меценатства та благодійності. Опозиційні аристократи зробили усе залежне від них, щоб земські повітові, губернські та міські виборні органи самоврядування асигнували з відповідних бюджетів інституцій ресурси для поточної життєдіяльності освітніх установ. Характерним для земських опозиціонерів економічним інструментом еволюції закладів професійно-технічної освіти став Чернігівський міський громадський банк, за допомогою комерційних операцій якого вдалося фінансово забезпечити стабільне та стале функціонування навчальних закладів. Вершиною зусиль земської ліберальної партії у галузі розвитку професійно-технічної освіти стало створення та забезпечення існування Чернігівського ремісничого училища. Діяльність опозиційної аристократичної фронди північної України у сфері професійно-технічної освіти можна вважати актом прогресивного подвижництва, спрямованого на розвиток аграрного та індустріального сегментів економіки Російської імперії і їх забезпечення високопрофесійним кадровим потенціалом.

Ключові слова: ремісниче училище, землеробська школа, професійна освіта, ліберальна партія, земські установи.

Цитування. Котельницький Н.А. Діяльність земської ліберальної партії північної України у сфері професійно-технічної освіти (1870-ті роки) // Сумський історико-архівний журнал. №XLIII. 2024. С.15-25. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2024.i43.p.15

Історія земського ліберального руху на півночі Лівобережної України у другій половині XIX ст. залишається вкрай актуальною, але малодослідженою проблемою української історичної науки. Зазначене стосується абсолютної більшості напрямів діяльності представників опозиційної аристократичної фронди цього регіону. Наприклад, не дивлячись на те, що нам вдалося сформулювати у сучасній історіографії загальну панораму подвижницької роботи ліберальних земців у царині інституціоналізації та фундації жіночої просвіти, формування основ політики у галузі початкової освіти досліджуваного регіону на етапі 60-80 років XIX ст. (Kotelnitsky, Degtyarev, 2022; Kotelnitsky, Degtyarev, Nesterenko, 2022; Котельницький, 2022; Котельницький, 2023; Kotelnitsky, Degtyarev, Klepak. 2024), усі інші аспекти праці земських лібералів краю у галузі просвіти населення залишаються маловідомими, зокрема й важливе питання про розвиток професійно-технічної освіти. З огляду на це, завдання пропонованої публікації полягає у висвітленні, на основі широкого кола історичних першоджерел, частина яких уперше запроваджується до міжнародного наукового обігу, головних проявів діяльності опозиційних аристократів північної України на вказаній ниві.

Ліберальні земці виявляли сталий інтерес до проблем становлення професійно-технічної освіти. Так, наприклад, 24 червня 1870 р., на засіданні надзвичайної сесії Чернігівського губернського земського зібрання була обговорена перспектива відкриття при Чернігівській учительській семінарії сільськогосподарських курсів, оскільки навчальних закладів, які б надавали профільну аграрну освіту у регіоні практично не було. Після тривалих змістовних дискусій, з огляду на виключне значення аграрної освіти для краю, Чернігівське губернське земство прийняло рішення:

1) створити профільну спеціалізовану комісію зібрання, якій доручити детально та всебічно вивчити проблему;

2) доручити комісії підготувати доповідь та представити її на розгляд сесії губернського земства.

До персонального складу комісії були обрані представники ліберальної партії – М.Імшенецький та І.Петрункевич (Журнали, 1870, №1: 29-46).

12 грудня 1874 р., на засіданні чергової сесії Чернігівського губернського земського зібрання був розпочатий розгляд питання про субсидіювання з бюджету губернського земства школи бджільництва, яка функціонувала у с.Пальчики Конотопського повіту Чернігівської губернії. Виступаючи з цього приводу І.Петрункевич зауважив, що вказану школу можна лише умовно називати навчальним закладом, оскільки вихованці школи є, по суті, робітниками на пасіці господаря, які одночасно навчаються ремеслу бджолярства так само, як і будь-які ремісники в кооперативних артілях, цехах та різного роду виробничих спілках. Відтак, вказану школу не можна вважати взірцевим прикладом сільськогосподарського учбового закладу, тим більше загальноімперського рівня, оскільки вона немає жодного позитивного впливу на розвиток бджільництва у регіоні. У контексті цього будь-які фінансові субсидії з бюджету земства на потреби школи є абсолютно зайвою справою. Губернські земські збори підтримали позицію І.Петрункевича і вирішили не асигнувати з бюджету субсидій для підтримки школи (Журнали, 1875а, №7: 204-205).

На наступному засіданні губернських земських зборів 13 грудня 1874 р. консервативна партія зібрання знову порушила питання про школу бджільництва у Конотопському повіті. Реакціонери апелювали до міжнародної практики країн Західної Європи, де бджолярство є невід'ємною частиною сектору аграрної економіки держави, визнання іноземними експертами школи як самобутнього явища сільського господарства у регіоні та факту, що згадана школа є єдиним подібним навчальним закладом краю. Тому необхідно було заснувати стипендіальний фонд для учнів школи, а губернській земській управі контролювати фінансово-економічний аспект функціонування закладу.

Опонуючи консерваторам, з великою промовою виступив лідер земської ліберальної партії регіону – І.Петрункевич. У своєму виступі він ще раз відзначив, що учні школи – звичайні пасічні робітники, які працюють й на інших подібних пасіках краю, у такий спосіб заробляючи собі на життя, причому з кошторису державного бюджету. Керманич лібералів наголосив на тому, що наполегливе бажання консерваторів отримати фінансування школи з бюджету губернського земства пов'язане з метою збільшення кількості найманих працівників у школі, і, у наслідок цього, збільшення виробництва та прибутку від практичної діяльності закладу, оскільки після відміни рабовласницького устрою у Російській імперії подібні заклади, очолювані реакціонерами, вже не могли розраховувати на безкоштовну працю безправних кріпаків. Однак, виникали питання. Як можуть бути пов'язані між собою комерційні інтереси приватної школи з безпосереднім виробництвом й інституту земського самоврядування? Чому губернське земство повинно фінансувати цей учбовий заклад?

Продовжуючи, І.Петрункевич зазначив, що проведене опитування жителів Конотопського повіту свідчить про те, що згадана школа бджільництва не приносить

конкретної практичної користі населенню повіту. Відомо, що у школі і на пасіці працюють робітники з інших повітів Чернігівської губернії, відтак відомості про цей заклад достатньо достовірні. Треба мати на увазі й ту обставину, що після засновника школи, видатного українського фахівця у галузі бджолярства – П.Прокоповича, заклад поступово занепадає і деградує. Відповідно, порівнювати цю школу з провідними іноземними осередками вказаного ремесла та науки жодним чином не можна.

Чернігівське губернське земство після емоційного обговорення, прислухавшись до аргументів І.Петрункевича, остаточно ухвалило: відмовити у наданні фінансової субсидії з бюджету губернського земства школі бджільництва у с.Пальчики Конотопського повіту (Журнали, 1875а, №8: 233-237).

9 березня 1875 р., на засіданні надзвичайної сесії Борзнянського повітового земського зібрання розглядалось питання про відкриття землеробської школи у селі Оленівка Борзнянського повіту. Повітова земська управа презентувала зібранню доповідь, у якій відзначалося, що відомий гуманітарій краю – В.Білозерський, в іпостасі провінційного філантропа, пожертвував для заснування майбутньої освітньої установи ділянку землі та будівлю для дислокації закладу. Повітове земство, у свою чергу, повинно визначитись зі статусом установи, її забезпеченням та фінансуванням.

У відповідь на озвучену ініціативу, керманич опозиційної аристократичної фронди північної України – І.Петрункевич заявив, що він жертвує 15 десятин власної приватної землі для заснування землеробської школи у селі Плиски Борзнянського повіту.

Після обговорення питання Борзнянське повітове земство постановило:

1) визнати суспільно доцільним та економічно корисним заснування землеробської школи у Борзнянському повіті;

2) обрати спеціальну комісію повітових зборів, якій доручити вивчити пропозиції В.Білозерського та І.Петрункевича щодо відкриття школи і представити зібранню експертну думку;

3) надати членам комісії спеціальні повноваження щодо офіційного клопотання до Міністерства державних маєтностей Російської імперії про фінансове субсидювання майбутньої освітньої установи;

4) надати повноваження повітській земській управі щодо погодження з Міністерством державних маєтностей відряджень членів спеціальної комісії з метою відвідування подібних землеробських шкіл в інших регіонах держави;

5) затвердити первинний бюджет закладу у сумі 2600 рублів на рік і доручити повітській земській управі асигнувати необхідні ресурси.

До спеціальної комісії від ліберальної партії були обрані – І.Петрункевич, Н.Волк-Карачевський, В.Савич (Журнали, 1875b, №4: 44-45).

11 грудня 1875 р. Чернігівські губернські земські збори розглянули питання про фінансування ремісничих класів при губернському будинку сиріт. Губернська управа у своїй доповіді запропонувала трансформувати класи у новий учбовий заклад – Чернігівське губернське ремісниче училище. Виступаючи з цього приводу представник земських лібералів – О.Карпинський зауважив, що ремісничі класи потребують не тільки ремонтних робіт, але й реформування принципів діяльності. На думку прогресиста, вони повинні фінансуватись повітовими земствами, вихідці з яких є основним контингентом будинку, а також шляхом впровадження фіскальних зборів з нових об'єктів оподаткування. Оскільки рівень ефективності та продуктивності навчання у ремісничих класах дуже низький, такий підхід слід вважати справедливим.

Після тривалого обговорення питання, Чернігівське губернське земство постановило:

1) визнати недоцільним функціонування ремісничих класів при Чернігівському будинку сиріт в існуючому вигляді;

2) дати згоду губернській земській управі на розробку проекту щодо перетворення згаданих класів у повноцінне ремісниче училище, з повним дотриманням земських рекомендацій;

3) направити ініціативу та майбутній розроблений проект про заснування ремісничого училища на розгляд повітових земств Чернігівської губернії, з метою отримання додаткових пропозицій щодо створення нового навчального закладу;

4) асигнувати з бюджету губернського земства 3000 рублів для забезпечення життєдіяльності ремісничих класів (Журнали, 1875с, №7: 152-153).

26 жовтня 1878 р., на засіданні чергової сесії Чернігівського повітового земського зібрання була розглянута проблема фінансування повітового реального училища. Від імені земської ліберальної партії з промовою виступив міський голова Чернігова – В.Хижняков.

Знаний опозиціонер зауважив, що рішення повітової земської управи про відмову від участі у фінансуванні учбового закладу є дискусійним. Загальновідомо, що 80% учнів класичних гімназій не витримують внутрішньої атмосфери, режиму виховання і навчання у силу домінування там державного офіціозу. Наслідком цього стає той факт, що абсолютна більшість контингенту гімназій тікають звідти і переходять на навчання до реальних, ремісничих училищ. Однак, проблема полягає у тому, що у провінції вказаних училищ не так багато, а тому вони не мають можливостей прийняти на навчання усіх бажаючих. Наприклад, Київське, Сумське, Новозибківське, Білоцерківські реальні училища вщент переповнені, а тому більше не приймають на навчання студентів. Обставини засвідчують кризу нестачі освітньої інфраструктури з одного боку і проблему з перспективами для учнів класичних гімназій з іншого. У зв'язку з цим В.Хижняков закликав депутатський корпус земських повітових зборів проявити соціально відповідальну позицію і дати згоду на спільне з Чернігівською міською думою та управою фінансування реального училища.

Після В.Хижнякова у зборах виступив інший репрезентант земської опозиції, відомий правник і адвокат – І.Шраг. У своїй промові він виклав свою візію проблеми. Опозиціонер вказав на те, що загальний консолідований бюджет Міністерства народної просвіти Російської імперії складає 16 мільйонів рублів, з яких тільки 12 – асигнуються на потреби народної просвіти. Враховуючи це, інституції земського самоврядування проводять правильну політику, витрачаючи абсолютну більшість ресурсів саме на початкові народні школи, оскільки на народні училища фінансів майже не вистачає. Виходячи з реальних можливостей, вищу та середню освіту у країні повинен фінансувати державний бюджет.

Інститутам місцевого та міського самоврядування потрібно було зосередити свою увагу і сили на допомозі загальній початковій освіті, адже згідно статистичних досліджень одна школа у провінції забезпечувала виховання та навчання 5500 учнів, а повинна – не більше 1000 осіб. Відтак, потрібно ліквідовувати цю диспропорцію. Питання державної освітньої політики у класичних гімназіях не є компетенцією земських установ. Так чи інакше, держава знайде можливості для фінансування середньої та вищої освіти.

Але якщо органи земського самоврядування надмірно захопляться забезпеченням потреб середньої освіти, то вони візьмуть на себе додатковий великий економічний тягар і будуть відволікатися від своєї стратегічної мети, а саме – системної та регулярної турботи про розвиток загальної початкової освіти для абсолютної більшості населення провінції. На етапі здобуття початкової освіти діти повинні залишатись у селах і селищах, доповнюючи свою освіту і виховання активним відвідуванням провінційних бібліотек, оскільки здобуття середньої освіти для абсолютної більшості – недосяжна мета, у силу як державної політики, так й економічних можливостей їх родин. Завершуючи, І.Шраг

заявив, що Чернігівському повітовому земству недоцільно фінансувати життєдіяльність реального училища, оскільки у платників земських податків – селянства, просто немає коштів, щоб забезпечувати заклади середньої освіти.

Позицію І.Шрага підтримав інший відомий прогресист – В.Варзар, який у своєму виступі зауважив про те, що фактично уряд Російської імперії у галузі просвіти робить ставку не на класичну, а на реальну, професійно-технічну освіту населення. Вища освіта у більшості своїй є прерогативою панівних верств соціуму, зокрема представників аристократії, які здобувають знання та виховання у малочисельних, елітарних університетах та інших навчальних закладах. Більшість ж юнацтва та молоді країни – студенти різного роду професійних, реальних, середніх освітніх закладів. Тому головним завданням земських установ повинно стати піклування про загальну народну освіту, яку надають початкові школи.

Свою точку зору з порушеного питання висловив й інший член опозиційної аристократичної фронди краю – М.Константинович. У своєму виступі він зауважив, що уряд відмовить в асигнуванні будь-яких фінансових субсидій на потреби освіти, якщо не буде вказана сума, яку надає орган місцевого самоврядування. У разі, якщо повітове земство офіційно візьме на себе зобов'язання по забезпеченню реального училища, то воно змушене буде впроваджувати нові фіскальні збори для земського бюджету, аби без проблем профінансувати свої видатки. У контексті цього населення провінції буде сплачувати нові податки, що призведе до соціальної напруги в економічних відносинах між земськими інститутами та більшістю провінційної людності.

Земський ліберал наголосив на тому, що немає жодного зв'язку між різними освітніми установами: загальну освіту надають початкові земські школи, а у реальні училища можна вступати з 3-класним рівнем класичної гімназії. Себто, так чи інакше, на практиці існують різні рівні освіти, якими користуються принципово різні соціальні прошарки суспільства держави. У кінцевому результаті є реальна загроза того, що на наступній виборчій кампанії до земських інституцій нової каденції селянський соціум може виступити міцним опозиційним фактором, що аж ніяк не відповідає корінним інтересам системи місцевого самоврядування.

О.Карпинський запропонував компромісне рішення піднятої проблеми. Ліберальний земець ініціював асигнування з бюджету повітового земства 4000 рублів для потреб життєдіяльності Чернігівського повітового реального училища. Однак, у подальшому повітове земське зібрання не повинно брати на себе жодних юридично оформлених обов'язків по забезпеченню вказаного учбового закладу, оскільки це не є пріоритетом освітньої політики органів земського самоврядування.

Відповідаючи на позицію своїх соратників по політичній партії, В.Хижняков знову узяв слово і додатково пояснив свою точку зору. Міський голова Чернігова зазначив, що реальному училищу потрібна тимчасова фінансова допомога. Як тільки економічний стан закладу стабілізується жодної потреби у фінансових субсидіях від повітового земства не буде. У зв'язку з цим він пропонує внести у кошторис повітового земства позицію про резервування у бюджеті 2900 рублів на первинні потреби життєдіяльності Чернігівського повітового реального училища, яке планується відкрити у 1879 р., але асигнувати кошти лише після початку фактичного функціонування закладу. Чернігівське повітове земське зібрання одноголосно підтримало пропозицію В.Хижнякова (Журнали, 1879а, №3: 84-94).

У січні 1879 р., на черговій сесії Чернігівське губернське земство повернулося до розгляду проекту заснування ремісничого училища у м.Чернігів. На засіданні 14 січня з цього приводу виступив член земської ліберальної партії – М.Константинович.

У цілому, погоджуючись з думкою ідеологічного соратника О.Карпинського про те, що необхідно створити ремісниче училище на базі вже існуючого ремісничого класу у Чернігівському будинку сиріт, М.Константинович оприлюднив своє бачення інституціалізації нового учбового закладу. Депутат вказав на те, що виплата губернським земством стипендій учням ремісничого класу не є показником його ефективності та продуктивного функціонування. Губернській земській управі не вдалося встановити належний нагляд та отримати регулярну звітність про використання ресурсів земського бюджету. Тому губернське земство не може у таких умовах розвивати ремісничу освіту: земству потрібні не банальні ремісники, а прогресивні майстри своєї справи. Відтак, починати треба з розробки та затвердження Статуту майбутньої освітньої установи. Гласний вказав і на інші проблеми – терміни навчання, програми підготовки студентів, пошук викладачів. Поширені двокласні училища не дають необхідних для сучасного ремісника спеціалізованих знань, вмінь і навичок у сфері механіки, фізики, хімії, біології, які так потрібні для прогресивного майстра. Крім того, для забезпечення викладання вказаних наук потрібні викладачі відповідного рівня, яких на рівні провінції дуже мало. Реалії ж Чернігівської губернії засвідчують парадоксальну ситуацію: навіть ремісники другого порядку заробляють на життя більше, ніж учителі того самого ремісничого класу. Саме тому проблему потрібно вирішувати у найближчій перспективі: або створювати ремісниче училище, або проводити повну ревізію діяльності ремісничого класу на предмет вирішення його подальшої долі (Журнали, 1879b, №2: 107-112).

На засіданні Чернігівських земських зборів 15 січня по проблемі заснування ремісничого училища виступив інший репрезентант лібералів – О.Карпинський. Він наголосив на тому, що вкрай необхідно розмежувати питання фінансування Чернігівського будинку сиріт та власне ремісничого класу при ньому. Губернська земська управа вже провела ревізію діяльності ремісничого класу, а тому може висловити свою експертну думку як щодо ефективності функціонування класу, так і проекту Статуту ремісничого училища, який теж був розроблений управою. Виконавчий орган пропонує асигнувати з бюджету губернського земства 4812 рублів у якості первинного кошторису для заснування ремісничого училища і затвердити перший список студентів – стипендіатів цього освітнього закладу у кількості не менше 20 осіб. Оскільки Чернігівська губернія потребувала розвитку ремісничої освіти, О.Карпинський запропонував не затягувати процес і предметно розглянути проект Статуту училища, який був розроблений управою (Журнали, 1879b, №3: 102-103).

20 січня 1879 р., Чернігівське губернське земське зібрання почало розглядати питання про відкриття у Чернігові ремісничого училища. Від опозиційної аристократичної фронди Чернігівщини виступили О.Карпинський та М.Константинович.

У своїй промові О.Карпинський підкреслив, що проект первинного кошторису для заснування закладу може корегуватись відповідно до змін у потребах установи. Губернська управа прийшла до висновку, що краще реформувати існуючий ремісничий клас і заснувати на його базі нове училище, ніж взагалі ліквідовувати функціонуючу одиницю. Крім того, у розпорядженні виконавчого органу є приміщення, які підійдуть училищу у якості дислокації окремих підрозділів. У такий спосіб питання будівель для закладу буде закрито.

Продовжуючи, аристократ вказав на стратегічне завдання, яке буде зобов'язане вирішити ремісниче училище. Майбутній новий заклад, на переконання оратора, повинен буде готувати і випускати не ремісників для кооперативних корпорацій, цехових та артільних об'єднань, а високоосвічених майстрів своєї справи для індустріального сегменту економіки Чернігівської губернії, яка починає стрімко розвиватись у Російській імперії: системи залізничного транспорту, промислового виробництва на заводах і

фабриках. Після завершення училища молоді фахівці повинні повернутися у свої повіті і відразу поповнити лави пролетаріату на промислових підприємствах, який вже починає зароджуватися та бути корисними своєму краю і громадам.

М.Константинович підтримав свого колегу, вказавши на те, що заснуванням ремісничого училища губернське земство суттєво підтримає кадровий потенціал промислового виробництва у провінції. Якщо раніше поміщики віддавали своїх кріпаків навчатися необхідним ремеслам колегам по корпорації, то на сучасному етапі розвитку виробничих сил потрібно шукати іншу, більш прогресивну модель підготовки кадрів. І якщо повітові земства у майбутньому підтримають починання губернського, прогрес у цій справі буде незаперечним (Журнали, 1879b, №8: 296-297, 300).

21 січня 1879 р. Чернігівське губернське земство розглянуло звернення Чернігівської міської управи щодо проблеми фінансування майбутнього реального училища у столиці губернії. Міський голова Чернігова та член земської ліберальної партії – В.Хижняков, виступив з промовою по цьому питанню. Він зауважив, що бюджет міського самоврядування потерпає від дефіциту ресурсів, а тому не має можливостей у повному обсязі забезпечувати функціонування вказаного освітнього закладу, який планується заснувати та відкрити. Саме тому міська управа звернулася до виконавчого органу губернського земства з проханням асигнування необхідної субсидії. «Мер» столиці губернії висловив переконання, що реальні училища залишається інструментом надання виховання та відповідної освіти багатьом представникам міського соціуму, а тому цей проект потребує підтримки, оскільки училище буде мати можливості прийняти на навчання випускників як різних гімназій, так і студентів класичних училищ, які з різних причин вирішили залишити згадані заклади. Тому як очільник системи міського самоврядування він просить губернське земство допомогти у справі відкриття освітньої установи.

Чернігівські губернські збори прийняли рішення про підтримку звернення Чернігівської міської управи щодо забезпечення функціонування реального училища й ухвалили асигнувати з бюджету губернського земства 2000 рублів у якості фінансової субсидії для майбутнього училища (Журнали, 1879b, №10: 357-359).

7 лютого 1879 р., на засіданні чергової сесії Чернігівської міської думи, депутатами якої були обрані й репрезентанти опозиційної аристократичної фронди Північного Лівобережжя, було розглянуте питання про асигнування ресурсів з бюджету інституції міського самоврядування для відкриття у Чернігові реального училища. У відповідь на запити депутатського корпусу про те, чи буде Міністерство народної освіти Російської імперії брати участь у фінансуванні проектного навчального закладу, виступили представники земської ліберальної партії регіону – М.Константинович, О.Карпинський, В.Хижняков.

М.Константинович зауважив, що інститути верховної влади Російської імперії вважають обов'язковими асигнування на учбові заклади якщо юридично не вказаний конкретний суб'єкт, який повинен його фінансувати. Чернігівське повітове та губернське земства вже виділяють на потреби училища первинний річний бюджет для заснування, однак ці витрати не можуть замінити щорічний кошторис закладу. Якщо Чернігівська міська дума прийме рішення про асигнування річного бюджету реальному училищу, то Міністерство народної освіти Російської імперії може відмовитись від фінансування закладу, вказавши на те, що вже є кому його забезпечити. У випадку, коли міська дума вкаже конкретну суму фінансування училища з бюджету інституції, це буде означати, що міське самоврядування зобов'язується фінансувати учбовий заклад на постійній основі, що буде не коректним по відношенню до управлінської волі депутатів наступних скликань міських дум.

О.Карпинський у своєму виступі запропонував міській думі внести наступний імператив до тексту постанови: якщо Міністерство народної освіти Російської імперії візьме на себе зобов'язання по фінансуванню 1/3 частини бюджету проектного Чернігівського реального училища, то Чернігівська міська дума та управа у відповідь візьмуть на себе обов'язок асигнувати з міського бюджету іншу частину необхідних фінансових ресурсів для функціонування і життєдіяльності закладу, щорічно резервуючи у кошторисі необхідні кошти.

Міський голова Чернігова – В.Хижняков, доповнюючи позицію своїх ідеологічних соратників підтвердив, що міська влада готова протягом 4-річної каденції фінансувати реальне училище, якщо Міністерство буде асигнувати свою частину кошторису.

У результаті обговорення міська дума постановила:

1) подати клопотання верхній владі Російської імперії про заснування та відкриття у Чернігові реального училища з 3-річним терміном навчання у серпні 1879 р.;

2) просити Міністерство народної освіти взяти на себе фінансування 1/3 консолідованого бюджету навчального закладу;

3) у разі, якщо Міністерство відмовиться це зробити, просити виконавчі органи міського самоврядування Чернігова забезпечити фінансування учбового закладу;

4) звернутися до Правління Чернігівського міського громадського банку з проханням про формування спеціального фонду Чернігівського реального училища, який наповнювати за рахунок комерційних прогресивних відсотків від сум позик, які надаються вказаною фінансовою установою населенню (Свод, 1883: 688-691).

Як відомо, завдяки у тому числі й наполегливій позиції керманича земських лібералів Чернігівщини І.Петрункевича Чернігівське губернське земство прийняло постанову про відкриття у Чернігові ремісничого училища та затвердило його Статут, який передбачав виключно земський статус та повне підпорядкування навчального закладу Чернігівському губернському земству (Котельницький, 2019: 138-139).

Резюмуючи викладене, можемо стверджувати, що проблеми розвитку професійно-технічної освіти населення займали помітне місце в освітній політиці опозиційної аристократичної фронди північно-українських земель, оскільки атмосфера державного офіціозу у вищих та середніх навчальних закладах Російської імперії дуже сприяла відтоку юнацтва і молоді до учбових одиниць ремісничого та аграрного профілю. Аналіз історичних джерел яскраво підтверджує тезу про те, що протягом 1870-х років питання поступу вказаного сегменту освіти були предметом постійної уваги представників земської ліберальної партії Північного Лівобережжя.

Головну ставку ліберальні земці регіну робили на заснування навчальних закладів, які були покликані розвивати аграрну та ремісничу освіту, наприклад, землеробські школи, оскільки реалії пореформеної Російської імперії та стрімкий початок поступу індустріального сегменту економіки держави вимагали підготовки високоосвічених та всебічно підготовлених майстрів своєї справи – професійних ремісників і сучасних спеціалістів у галузі сільськогосподарського виробництва у провінції, які б володіли новітніми знаннями, технологіями, уміннями та навичками, необхідними для модерних трансформацій економіки країни. Варто зазначити, що ліберали дуже скептично ставились до проектів розвитку аграрної освіти, які пропонували репрезентанти консервативної частини земських зібрань, справедливо вказуючи на те, що подібними ініціативами реакціонери хочуть зберегти наявність безкоштовної робочої сили як рудименту рабовласницького ладу.

Потрібно відзначити яскраві факти персонального гуманного філантропізму земських лібералів краю у справі заснування, забезпечення та фінансування вказаних учбових закладів, шляхом добродійних ініціатив, у формі актів меценатства та

благодійності. Опозиційні аристократи зробили усе залежне від них, щоб земські повітові, губернські та міські виборні органи самоврядування асигнували з відповідних бюджетів інституцій ресурси для поточної життєдіяльності освітніх установ. Наголосимо на тому, що характерним для земських опозиціонерів економічним інструментом еволюції закладів професійно-технічної освіти став Чернігівський міський громадський банк, за допомогою комерційних операцій якого вдалося фінансово забезпечити стабільне та стале функціонування навчальних закладів. Вершиною зусиль земської ліберальної партії у галузі розвитку професійно-технічної освіти стало створення та забезпечення існування Чернігівського ремісничого училища.

У цілому, діяльність опозиційної аристократичної фронди північної України у сфері професійно-технічної освіти можна вважати актом прогресивного подвижництва, спрямованого на розвиток аграрного та індустріального сегментів економіки Російської імперії і їх забезпечення високопрофесійним кадровим потенціалом.

Література:

Журналы, 1870 – Журналы заседаний чрезвычайного Черниговского губернского земского собрания 1870 года // Земский сборник Черниговской губернии. 1870. №6. Чернигов: Губернская типография, 1870. 188 с.

Журналы, 1875a – Журналы заседаний Черниговского губернского земского собрания очередной сессии 1874 года. Чернигов: Земская типография, 1875. 356с.

Журналы, 1875b – Журналы заседаний чрезвычайной сессии Борзенского уездного земского собрания 1875 года. Чернигов: Земская типография, 1875. 64с.

Журналы, 1875с – Журналы заседаний Черниговского губернского земского собрания очередной сессии 1875 года. Чернигов: Земская типография, 1875. 380с.

Жураналы, 1879a – Журналы заседаний очередного Черниговского уездного земского собрания 1878 года. Чернигов: Земская типография, 1879. 178с.

Журналы, 1879b – Журналы Черниговского губернского земского собрания очередной сессии 1878 года, состоявшейся в 1879 году. Чернигов: Земская типография, 1879. 509с.

Котельницький, 2019 – *Котельницький Н.* Іван Ілліч Петрункевич (1843-1928): життя та діяльність в Україні. Riga: GlobeEdit, 2019. 197 р.

Котельницький, 2023 – *Котельницький Н.* Жіноча просвіта та земський лібералізм Північного Лівобережжя (70-80 рр. XIX ст.) // Культурологічний альманах. 2022. Випуск 3. С. 77-88.

Котельницький, 2024 – *Котельницький Н.* Формування основ політики земської ліберальної фронди північної України у галузі початкової освіти (60 рр. XIX ст.) // Актуальні питання гуманітарних наук. 2023. Вип. 68. Том 2. С. 10-21.

Свод, 1883 – Свод постановлений Черниговской городской думы с 1871 по 1883 гг. Чернигов: Губернская типография, 1883. 1270 с.

Kotelnitsky, Degtyarev, 2022 – *Kotelnitsky N.A., Degtyarev S.I.* The Policy on Women's Education Pursued by the Zemstvo Liberal Party in Chernigov Governorate in the Period between the 1870s and 1880s. Part 1 // European Journal of Contemporary Education. 2022. № 11(3): P. 994-1003. DOI: 10.13187/ejced.2022.3.994

Kotelnitsky, Degtyarev, Nesterenko, 2022 – *Kotelnitsky N.A., Degtyarev S.I., Nesterenko V.A.* The Policy on Women's Education Pursued by the Zemstvo Liberal Party in Chernigov Governorate in the Period between the 1870s and 1880s. Part 2 // European Journal of Contemporary Education. 2022. 11(4): 1345-1352. DOI: 10.13187/ejced.2022.4.1345

Kotelnitsky, Degtyarev, Klepak, 2024 – *Kotelnitsky N.A., Degtyarev S.I., Klepak A.S.* Initiative of Zemstvo Liberal Opposition in the Chernihiv Governorate to Educate Population in the 1870s // European Journal of Contemporary Education. 2024. 13(2): 462-469. DOI: 10.13187/ejced.2024.2.462

References:

Zhurnaly, 1870 – Zhurnaly zasedaniy chrezvychajnogo Chernigovskogo gubernskogo zemskogo sobranija 1870 goda [Minutes of the meetings of the extraordinary Chernigov provincial zemstvo assembly of 1870] // Zemskij sbornik Chernigovskoj gubernii. 1870. №6. Chernigov: Gubernskaja tipografija, 1870. 188 s. [in Russian]

Zhurnaly, 1875a – Zhurnaly zasedaniy Chernigovskogo gubernskogo zemskogo sobranija ocherednoj sessii 1874 goda [Minutes of the meetings of the Chernigov provincial zemstvo assembly of the regular session of 1874]. Chernigov: Zemskaja tipografija, 1875. 356 s. [in Russian]

Zhurnaly, 1875b – Zhurnaly zasedaniy chrezvychajnoj sessii Borzenskogo uездного zemskogo sobranija 1875 goda [Minutes of the meetings of the extraordinary session of the Borzensky district zemstvo assembly of 1875]. Chernigov: Zemskaja tipografija, 1875. 64 s. [in Russian]

Zhurnaly, 1875c – Zhurnaly zasedanij Chernigovskogo gubernskogo zemskogo sobranija ocherednoj sessii 1875 goda [Minutes of the meetings of the Chernigov provincial zemstvo assembly of the regular session of 1875]. Chernigov: Zemskaja tipografija, 1875. 380 s. [in Russian]

Zhurnaly, 1879a – Zhurnaly zasedanij ocherednogo Chernigovskogo uezdnogo zemskogo sobranija 1878 goda [Minutes of the meetings of the regular Chernigov district zemstvo assembly of 1878]. Chernigov: Zemskaja tipografija, 1879. 178 s. [in Russian]

Zhurnaly, 1879b – Zhurnaly Chernigovskogo gubernskogo zemskogo sobranija ocherednoj sessii 1878 goda, sostojavshejsja v 1879 godu [Journals of the Chernigov provincial zemstvo assembly of the regular session of 1878, held in 1879]. Chernigov: Zemskaja tipografija, 1879. 509 s. [in Russian]

Kotel'nic'kij, 2019 – *Kotel'nic'kij N. Ivan Illich Petrunkevich (1843-1928): zhittja ta dijat'nist' v Ukraïni*. [Kotelnitsky N. Ivan Illich Petrunkevich (1843-1928): life and work in Ukraine]. Riga: GlobeEdit, 2019. 197 p. [in Ukrainian]

Kotel'nic'kij, 2023 – *Kotel'nic'kij N. Zhinocha prosvita ta zems'kij liberalizm Pivnichnogo Livoberezhzhja (70-80 rr. XIX st.)* [Women's education and zemstvo liberalism of the Northern Left Bank (70-80s of the 19th century)] // *Kul'turologichnij al'manah*. 2022. Vipusk 3. S. 77-88. [in Ukrainian]

Kotel'nic'kij, 2024 – *Kotel'nic'kij N. Formuvannja osnov politiki zems'koï liberal'noï frondi pivnichnoï Ukraïni u galuzi pochatkovoï osviti (60 rr. XIX st.)* [Formation of the foundations of the policy of the zemstvo liberal front of northern Ukraine in the field of primary education (60s of the 19th century)] // *Aktual'ni pitannja gumanitarnih nauk*. 2023. Vip. 68. Tom 2. S. 10-21. [in Ukrainian]

Svod, 1883 – *Svod postanovlenij Chernigovskoj gorodskoj dumy s 1871 po 1883gg.* [Collection of decrees of the Chernigov City Duma from 1871 to 1883. Chernigov]. Chernigov: Gubernskaja tipografija, 1883. 1270 s. [in Russian]

Kotelnitsky, Degtyarev, 2022 – *Kotelnitsky N.A., Degtyarev S.I. The Policy on Women's Education Pursued by the Zemstvo Liberal Party in Chernigov Governorate in the Period between the 1870s and 1880s. Part 1* // *European Journal of Contemporary Education*. 2022. № 11(3): 994-1003. DOI: 10.13187/ejced.2022.3.994

Kotelnitsky, Degtyarev, Nesterenko, 2022 – *Kotelnitsky N.A., Degtyarev S.I., Nesterenko V.A. The Policy on Women's Education Pursued by the Zemstvo Liberal Party in Chernigov Governorate in the Period between the 1870s and 1880s. Part 2* // *European Journal of Contemporary Education*. 2022. 11(4): 1345-1352. DOI: 10.13187/ejced.2022.4.1345

Kotelnitsky, Degtyarev, Klepak, 2024 – *Kotelnitsky N.A., Degtyarev S.I., Klepak A.S. Initiative of Zemstvo Liberal Opposition in the Chernihiv Governorate to Educate Population in the 1870s* // *European Journal of Contemporary Education*. 2024. 13(2): 462-469. DOI: 10.13187/ejced.2024.2.462

Отримано 05.10.2024

Отримано в доопрацьованому вигляді 10.10.2024

Прийнято до друку 15.10.2024

Submitted 05.10.2024

Received in received form 10.10.2024

Accepted for publication 15.10.2024

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2024.i43.p.26

VYACHESLAV O. ARTJUKH

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University (Ukraine)

THE “PROSVITY” OF THE KROLEVETS DISTRICT OF THE CHERNIHIV PROVINCE IN 1917-1922

Abstract. *This article analyses the functioning of Prosvita societies in the Krolevets district of Chernihiv province during the national liberation struggle of the Ukrainian people (1917-1920) and the period of early Soviet rule (1921-1922). In the Krolevets district, the Prosvita Society was founded in 1917 on the basis of the Ukrainian community that had emerged after the February Revolution. In the autumn of that year, Krolevets Prosvita helped to establish branches in 12 other villages in the district. Although the organisation positioned itself as a cultural and non-partisan organisation, its branches also took an active part in political life, supporting Ukrainian socialist parties.*

At the beginning of its activity, Krolevets Prosvita opened a reading room and organised Ukrainian language courses. However, with the arrival of the Bolsheviks in January 1918, its activities were suspended. After the restoration of the Central Rada in March 1918, the organisation became active again, organising theatre performances and literary readings.

In 1920, the Bolshevik authorities decided to adapt Prosvita to their needs by changing its charter to a socialist one. In 1921, a new Prosvita organisation was created in the Krolevets district by reorganising existing cultural and educational groups. Its actual activities were limited to 26 educational centres. The main type of work of the Sovietised ones was the performance of plays. Prosvita also ran libraries and held lectures.

As a result, Prosvita became state structures that fulfilled the tasks of Bolshevik ideology. In the autumn of 1922, these organisations were actively closed down for failing to fulfil their tasks.

Keywords: “Prosvita” Chernihiv province, Krolevets district, theatre, lectures, libraries.

Citation. Artjukh V.O. The “Prosvity” of the Krolevets District of the Chernihiv Province in 1917-1922. *Sumskyi istoryko-arkhivnyi zhurnal* [Sumy historical and archival journal]. №XLIII. 2024. Pp.26-32. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2024.i43.p.____

АРТЮХ В. О.

Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка (Україна)

“ПРОСВІТИ” КРОЛЕВЕЦЬКОГО ПОВІТУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У 1917–1922 РОКАХ

Анотація. У цій статті аналізується функціонування товариств “Просвіти” у Кролевецькому повіті Чернігівської губернії у добу національно-визвольних змагань українського народу (1917–1920) та період ранньої радянської влади (1921–1922). У Кролевецькому повіті товариство “Просвіта” було засноване в 1917 року на основі Української громади, яка виникла після Лютневої революції. Восени того ж року кролевецька “Просвіта” допомогла створити осередки в ще 12 селах повіту. Хоча організація позиціонувала себе як культурницька та позапартійна, але її осередки брали ще й активну участь у політичному житті, підтримуючи українські соціалістичні партії.

На початку своєї діяльності кролевецька “Просвіта” відкрила бібліотеку-читальню і організувала курси української мови. Проте з приходом більшовиків у січні 1918 року їхня діяльність була зупинена. Після відновлення влади Центральної

Ради в березні 1918 року організація знову активізувалася, проводячи театральні вистави та літературні читання.

У 1920 році більшовицька влада вирішила пристосувати “Просвіти” до своїх потреб, змінивши їх статут на соціалістичний. У 1921 році розпочалася нова організація “Просвіт” у Кролевецькому повіті шляхом переорганізації існуючих культурно-просвітницьких гуртків. Реальна діяльність обмежувалася 26 просвітянськими осередками. Основним видом роботи советизованих була постановка спектаклів. Крім цього у “Просвітах” функціонували бібліотеки та читалися лекції.

В результаті “Просвіти” перетворилися на державні структури, які виконували завдання більшовицької ідеології. Восени 1922 року почалося активне закриття цих організацій через невиконання покладених на них завдань.

Ключові слова. “Просвіта”, Чернігівська губернія, Кролевецький повіт, театр, лекції, бібліотеки.

Цитування. Артюх В.О. “Просвіти” Кролевецького повіту Чернігівської губернії у 1917–1922 роках // Сумський історико-архівний журнал. №XLIII. 2024. С.26-32. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2024.i43.p.26

Масове виникнення культурно-освітніх товариств “Просвіти” на українських етнічних землях відразу після Лютневої революції 1917 р. у Росії не могло не вражати. На вересень місяць 1917 р. у містах і містечках, селах і хуторах їх уже налічувалося більше 2000. Цей факт діяльності “Просвіт”, що відіграв ключову роль у розвитку української культури та сприяв масовому піднесенню національної самосвідомості українського етносу і дозволяє говорити про національний вимір Української революції 1917–1921 рр.

На Чернігівщині процес організації “Просвіт” ішов не так швидко (як у тих же Полтавській чи Київській губерніях), але все ж на кінець осені 1917 р. їх тут було вже близько 80.

Дослідженню просвітянського руху на Чернігівщині вже присвячено кілька спеціальних робіт. Період виникнення “Просвіт” у 1917 р. проаналізували у своїй статті С. Кулінська і Т. Демченко (Кулінська, Демченко, 2004). “Просвіти” Чернігівщини доби національно-визвольних змагань досліджував Д. Розовик (Розовик, 2006). Відзначимо також статті С. Фомської, яка проаналізувала діяльність чернігівської “Просвіти” в часи Української Центральної Ради (Фомська, 2011) та порівняла статут дореволюційної чернігівської “Просвіти” 1906 р. та советський просвітянський статут 1920 р. (Фомська, 2013) А ось роботу прилуцької “Просвіти” дослідив у своїй книзі В. Моренець (Моренець, 2015).

Мета ж нашої розвідки – зосередитися на локальному вимірі просвітянського руху в часи Української революції і прослідкувати специфіку виникнення та функціонування “Просвіт” у такому малодослідженому для нашої теми регіоні як Кролевецький повіт Чернігівської губернії.

У Кролевецькому повіті “Просвіта” спочатку була створена у самому Кролевці у жовтні 1917 р. і очолив її П. Горєцький. Товариство було організоване на основі Української громади, яка розпочала свою діяльність відразу після Лютневої революції. (ЦДАВО України. Ф. 2201с. Оп. 2. Спр. 380. Арк. 4.). Розпочавши свою роботу, тієї ж осені, кролевецька “Просвіта” допомогла ще й закласти осередки цієї організації у таких селах повіту, як Добротове, Білка, Радичев, Вишеньки, Короп, Краснопілля. Тоді київська газета “Нова Рада” повідомляла, що кролевецькою “Просвітою” по селах повіту всього засновано 12 осередків товариства (Нова Рада, 1918).

І хоча “Просвіти” позиціонували себе лише культурницькими й тому позапартійними організаціями, але в політичному житті краю вони все таки певну роль відігравали. Тому кролевецька “Просвіта” брала активну участь у виборах як до Всеросійських установчих зборів, так і до Українських установчих зборів. Симпатії просвітян були на боці українських соціалістичних партій (українських есерів та українських соціал-демократів). Не могли не реагувати просвітяни й на той хаос і безладдя, що наставали в економічному житті краю наприкінці Першої світової. Тому “Просвіта” імені Пантелеймона Куліша села Студінка, наприклад, у грудні 1917 р. прохала Раду Губернської Селянської Спільки придбати десь жита, бо в селі, яке має 200 дворів зовсім не залишилося хліба (Кулінська, Демченко, 2004: 357).

На початку, коли просвітяни ще мали своє приміщення, вони відкрили бібліотеку-читальню, де було багато книг, крім того передплатили до неї різні українські газети й журнали і за помірну плату видавали їх як членам “Просвіти”, так і стороннім особам та учням початкових і середніх шкіл. В найкращі часи в бібліотеці було до 450 читачів.

На початку листопада 1917 р. був закладений ще й спеціальний книжковий фонд української літератури, з якого продавалися книги. І всього було продано книг з листопада 1917 р. і до липня 1918 р. на суму до 4000 крб. (ЦДАВО України. Ф. 2201с. Оп. 2. Спр. 380. Арк. 4–5зв.)

А ось з приходом до влади у повіті більшовиків у середині січня 1918 р. будь-яка просвітницька робота осередків завмерла (ЦДАВО України. Ф. 2201с. Оп. 2. Спр. 380. Арк. 5). Після повернення ж до влади у повіті у березні 1918 р. Центральної Ради та створення 29 квітня Української Держави гетьмана Скоропадського робота просвітянських осередків повіту знову активізується. Певне уявлення про роботу кролевецької “Просвіти” в цей час дає такий документ, як її прохання до Департаменту позашкільної освіти Міністерства народної освіти допомогти отримати у користування Народний дім від 18 липня 1918 р. Тут кролевецькі просвітяни повідомляють, що вони організували драматичний гурток і в післябільшовицький період улаштували такі вистави, як “Назар Стодоля” Т. Шевченка, “Тарас Бульба” М. Старицького, “Мазепа” І. Карпенка-Карого та “Наталка Полтавка” І. Котляревського. Також лекційна комісія влаштувала декілька літературних читань (читались твори В. Винниченка та М. Коцюбинського, а також доповідь “Галичина і її історична доля”). Крім того “Просвіта” влітку відкрила тритижневі курси української мови. Ну й крім усього цього “Просвіта” прохає передати їй приміщення Народного дому, яке до цього належало Всеросійському земському союзу, бо не маючи свого, за його оренду вона змушена платити кожного разу 300 крб. (ЦДАВО України. Ф. 2201с. Оп. 2. Спр. 380. Арк. 4–5зв.).

12 вересня 1918 р. кролевецьку “Просвіту” відвідав відряджений Чернігівською губернською “Просвітою” з інспекторською перевіркою Борис Будник. Його звіт за результатами поїздки суттєво доповнює інформацію про діяльність цієї організації. Зі звіту довідуємося, що 11 вересня гетьманська державна варта здійснила трус у просвітянському приміщенні і вилучила з книгарні 125 примірників соціалістичної літератури “для ознайомлення” та забрали її членський реєстр. На цей момент вся діяльність “Просвіти” фактично зводилася до функціонування книгарні, яка “міститься в малосенькій яточці”. Театральна справа на початок вересня завмерла тому, що актори-аматори почали прохати собі за гру платню, у чому їм, насамперед, глядачами було відмовлено. Якихось відомостей про діяльність сільських “Просвіт” у кролевецькій повітової не було. Ну й ще, що неприємно вразило Б. Будника, так це розмови російською мовою просвітян між собою (ЦДАВО України. Ф. 2201с. Оп. 2. Спр. 367. Арк. 164).

Після вигнання більшовиками Збройних сил Півдня Росії під командуванням генерала А. Денікіна на початку грудня 1919 р. “Просвіти” в Україні відновлюють свою

діяльність. Але на Кролевеччині у цей час товариств “Просвіти” просто не існувало, бо після чергового захоплення влади в краї тими ж більшовиками у січні 1919 р. ці організації припинили своє існування. Більше того, у звітах за 1920 р. нового повітового відділу народної освіти навіть стверджувалося, що їх тут ніколи й не було.

У 1920 р. більшовицька влада вирішила не зліквідовувати “Просвіти”, а пристосувати їх до своїх потреб. було вирішено “не руйнувати Просвіт як битової форми освіти, а вміло завоювати та поширювати їхню діяльність для комуністичного виховання мас” (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 354. Арк. 99). На засіданні Політбюро ЦК КП(б)У 12 липня 1920 р. більшовицьким організаціям на місцях була дана вказівка “завойовувати” вже існуючі “Просвіти”, ну а там, де вони не піддаються більшовицькому впливу – закривати. Крім того, у тих селах, де “Просвіти” були відсутні розпочалася й організація власних “Червоних Просвіт”. На виконання рішення Політбюро Наркоматом народної освіти 20 липня 1920 р. був підготовлений новий “зразковий” просвітянський статут і розпочалася перереєстрація статутів окремих просвітянських осередків. З цим статутом метою діяльності “Просвіт” тепер стало “поширення соціалістичної культури на підвалинах широкої самодіяльності трудових мас України. Просвіта, в склад котрої входять всі працюючі, стоїть на ґрунті диктатури пролетаріату і незаможного селянства і всіма засобами бореться проти старого складу державного будівництва”. Із точки зору класового принципу “капіталісти-поміщики, фабриканти, попи, куркулі й інші вороги Радянської влади не можуть бути членами Товариства” (Статут, 1920).

Хоча справедливості ради потрібно нагадати, що першість у намаганні пристосувати діяльність “Просвіт” до потреб комуністичної революції, мабуть, все таки належить українським соціалістичним партіям, у першу чергу українським есерам-боротьбистам, які були в 1919–1920 рр. у союзницьких відносинах з більшовиками. Так, Чернігівський комітет Української партії соціалістів-революціонерів (комуністів) ще у квітні 1919 р. запропонував реорганізувати “Просвіти” на соціалістичних підвалинах, щоб ці організації “могли провадити роботу в державному масштабі і понести світ і знання в товщі українського бідн[ого] селянства і робітництва. Керуюча роля в роботі соціалістичних “Просвіт” повинна належати українським пролетарським партіям, які мають самий тісний зв’язок з пролетаріатом України”. Крім того, Чернігівський комітет цієї партії взяв на себе обов’язок здійснити цю роботу у всіх повітах Чернігівської губернії, де є “Просвіти” (Резолюція, 1919).

Вже на початку 1921 р. на виконання розпорядження Чернігівського губернського відділу народної освіти у Кролевецькому повіті повітовою політосвітою та підвідділом наукової пропаганди Кролевецького відділу народної освіти розпочалося нове заснування “Просвіт”. Воно повинно було відбуватися шляхом переорганізації вже існуючих по селах культурно-просвітницьких гуртків (яких у повіті нараховувалося 53) в осередки “Просвіт”. Зрозуміло, що така переорганізація відбувалася згідно того ж советського зразкового просвітянського статуту. В результаті сільська “Просвіта” повинна була стати “массовым пролетарским учреждением” (ДАСО. Ф. Р-4525. Оп. 2. Спр. 46. Арк. 15). І вже на вересень місяць 1921 р. в результаті такої формальної організації “згори” повітовий відділ народної освіти міг прозвітувати про наявність 58 осередків “Просвіт” на Кролевеччині (ДАСО. Ф. Р-4525. Оп. 2. Спр. 33. Арк. 5). Але потрібно наголосити, що реально працювали трохи більше 20 сільських осередків. До того ж сільські осередки не були єдиними культурно-просвітницькими установами: вони тут існували поруч з народними домами та хатами-читальнями. І траплялися випадки, коли в окремому селі провадили свою роботу і “Просвіти”, і хати-читальні, і народні дома. Так, на кінець 1921 р. в Кролевецькому повіті існувало всього 67 таких закладів, і серед них “Просвіт” було 26. Саме ці три організації й ставали важливою ланкою в системі більшовицької позашкільної

та політичної освіти на селі. Отже, “Просвіти” в цей час існували в таких селах повіту як Радичів, Грузьке, Подолове, Реутинці, Вишеньки, Городище, Будище, Конятин, Оболоння, Бужанка, Атюша, Билка, Ксьонзівка, Мельня, Покошичі, Любитове, Бистрик, Локня, Мути́н, Камінь, Божок, Погребки, Алтинівка та хуторах: Чорноплатов, Черешеньки та Пуста гребля (ДАСО. Ф. Р-4525. Оп. 2. Спр. 15).

Серед вказівок Кролевецького повітового відділу народної освіти щодо створення “Просвіт” у селах повіту, у повній згоді з положеннями нового статуту, була й така: “все представители Комнезамов и Ком’ячеек должны вступить в члены “Просвіт”. После массового вхождения Комнезамов и Ком’ячеек в “Просвіты” правление должно быть переизбрано на общем собрании. Новому правлению поручается перерегистрация членов согласно статуту Наркомпросса” (ДАСО. Ф. Р-4525. Оп. 1. Спр. 46. Арк. 15зв). Тобто, умовою подальшого існування просвітянського осередку стала присутність членів комнезаму та комуністів у правлінні чи серед членів осередку. І на кінець жовтня 1921 р. вже чотири комуністи очолювали правління сільських “Просвіт”. Таким чином, нові “Просвіти” перетворювалися з дійсно народних культурницьких організацій на державні структури, що стояли на єдиновірній більшовицькій ідеологічній платформі. Не дивно, що й листування між повітовим керівництвом та місцевими осередками “Просвіт”, і їх звіти про виконану роботу велися такою звичною з імперських часів російською мовою.

Після надання відповідних розпоряджень “згори” у Кролевці з 15 і до 20 вересня 1921 р. працював з’їзд-курси політосвітніх працівників повіту. На нього прибуло до 60 чоловік. Тут і вирішено було організувати “Просвіти” (а частково – відновити) в усіх волостях повіту (ДАСО. Ф. Р-4525. Оп. 2. Спр. 33. Арк. 13–13зв). Таким чином, ці курси виконували функцію своєрідного установчого просвітянського з’їзду.

На відміну від інших повітів Чернігівської губернії, де якась кількість “Просвіт” продовжувала існувати інколи навіть з 1917 р. і політосвіті тут потрібно було лише розширити їх мережу, то в Кролевецькому повіті всі започатковані осередки стали повністю витвором повітової політосвіті. Не дивно, що якщо від самого початку для більшовиків це були їхні організації, то і якоїсь “петлюрівщини” в діяльності таких товариств очікувати було не варто. Такі “Просвіти” зреалізовували у повній відповідності до статуту, насамперед, класові, а не національні завдання.

Кількісний склад просвітянського осередку досить таки різнився. Якщо “Просвіта” с. Божок мала 67 членів, то склад Локнянської “Просвіти” – 26 чоловік. Членство в організації було фіксованим і обов’язко сплачувалися членські внески. Товариство мало кілька секцій. Найчастіше: драматичну, лекційну, бібліотечну (деякі осередки ще мали й музичну, господарчу чи літературну). Голова ради “Просвіти”, писар, керівники секцій отримували заробітну плату.

Основною ділянкою діяльності “Просвіт” була постановка спектаклів аматорами драматичної секції. Вивчалася якась кількість п’єс, які потім ставилися по кілька разів на рік. Для прикладу, театральна секція “Просвіти” с. Божок у січні 1922 р. тричі поставила спектакль “Повернувся з Сибіру” Л. Яновської (двічі у с. Божок і один раз у с. Мути́н) і по разі п’єси “По ревізії” М. Кропивницького та “Мартин Боруля” І. Карпенка-Карого у с. Божок (ДАСО. Ф. Р-4525. Оп. 2. Спр. 84. Арк. 5). Така ж у середньому за місяць кількість спектаклів ставилася і в 1921 р. Так, “Просвіта” с. Вишеньки за сім місяців влаштувала 26 вистав (ДАСО. Ф. Р-4525. Оп. 2. Спр. 15. Арк. 17 зв), а просвітяни с.Оболоння – 25 спектаклів і мітинг (ДАСО. Ф. Р-4525. Оп. 2. Спр. 15. Арк. 22зв). Тобто, фактично кожного тижня відбувався показ вистави. Контроль з боку більшовицької влади за цим видом просвітянської діяльності полягав у тому, що у 1920 р. репертуарною секцією Всеукраїнського театального комітету був вироблений і опублікований обов’язковий

перелік п'єс, які дозволялися до постановки драматичними гуртками. П'єси, які не були записані в ньому, до постановки не допускалися (Плахта, 1920).

Іншим напрямком просвітянської роботи було читання лекцій селянам. Так, із звіту Локнянського осередку товариства “Просвіта” за 1921 р. випливає, що тут читалися лекції допризовникам (мабуть тому, що селян було зібрати важко) “наукового характеру”: про те, чому з'явилися на світ люди (2 лекції), про гігієну (1 лекція), про значення театру (1 лекція), про фізичний розвиток (2 лекції), а також 14 лекцій літературного змісту (ДАСО. Ф. Р-4525. Оп. 2. Спр. 84. Арк. 83в). Можна припустити, що в одних лекціях «літературного змісту» було щось із української історії та культури.

Розвиток бібліотечної сфери був ще одним із пріоритетних завдань сільських “Просвіт”. Потрібно сказати, що просвітянські книгозбірні були невеликими і в них гостро відчувалася нестача українських книг. Так із просвітянської бібліотеки с. Божок за два тижні лютого місяця 1922 р. читачам видали 27 книг (Ф. Р-4525. Оп. 2. Спр. 84. Арк. 6) і це при тому, що постійних читачів бібліотеки було 45. У зв'язку з тим, що більшість селян були неписьменними, у бібліотеках інколи також читали й обговорювали газетні статті.

У цілому ж по Україні ставка, яку зробили більшовики на “Просвіти” у своїй політиці ідеологічного підкорення села виявилася невиправданою і вже з осені 1922 р. розпочинається їх ліквідація і заміна сельбудами (селянськими будинками). В Кролевецькому повіті також восени 1922 р. “Просвіти” припиняють своє існування.

Література:

- ДАСО – Державний архів Сумської області.
ДАЧО – Державний архів Чернігівської області.
Кулінська, Демченко, 2004 – *Кулінська С., Демченко П.* Чернігівська «Просвіта» за доби Української революції: рік 1917-й // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. Т. 12. С. 349–360.
Моренець, 2015 – *Моренець В.* «Просвіта» інкогніта. Ніжин: Лисенко М.М., 2015. 498 с.
Нова Рада, 1918 – Нова Рада. 1918. № 202. 1 листопада. С. 3.
Плахта, 1920 – *Плахта Г.* Український театр // Трудова освіта. Неперіодичний орган Охтирського повітового відділу народної освіти. 1920. Серпень. С. 15.
Резолюція, 1919 – Резолюція Ч.К.У.П.С.-Р.К. з приводу реорганізації т-в “Просвіта” // Боротьба. Чернігів, 1919. № 61. 30 квітня. С. 2.
Розовик, 2006 – *Розовик Д.* “Просвіти” Чернігівщини у національно-культурному будівництві в роки Української революції (1917–1920) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сер.: Історія. К., 2006. Вип. 87–88. С. 101–105.
Статут, 1920 – Статут // Трудова освіта. Неперіодичний орган Охтирського повітового відділу народної освіти. 1920. Серпень. С. 7.
Фомська, 2011 – *Фомська С.М.* Чернігівська “Просвіта” за часі Української Центральної Ради // Сіверянський літопис. 2011. № 1. С. 55–61.
Фомська, 2013 – *Фомська С.М.* Порівняльна характеристика статутів чернігівського товариства “Просвіта” 1906 і 1920 років // Сіверщина в історії України. К.; Глухів, 2013. Вип. 6. С. 420–423.
ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

Referents:

- DASO – Derzhavnyj arhiv Sums'koi' oblasti [State Archive of Sumy Region]. [in Ukrainian]
DACHO – Derzhavnyj arhiv Chernigivs'koi' oblasti [State Archive of the Chernihiv Region]. [in Ukrainian]
Kulins'ka, Demchenko, 2004 – *Kulins'ka S., Demchenko P.* Chernigivs'ka “Prosvita” za doby Ukraïns'koi' revoljucii: rik 1917-j [Chernihiv “Prosvita” during the Ukrainian Revolution: 1917] // Naukovi praci Kam'janec'-Podil's'kogo derzhavnogo universytetu. Istorychni nauky. Kam'janec'-Podil's'kyj: Oijum, 2004. T. 12. S. 349–360. [in Ukrainian]
Morenec', 2015 – *Morenec' V.* “Prosvita” inkognita [“Enlightenment” incognito]. Nizhyn: Lysenko M.M., 2015. 498 s. [in Ukrainian]
Nova Rada, 1918 – Nova Rada. 1918. № 202. 1 lystopada. S. 3. [in Ukrainian]
Plahtha, 1920 – *Plahtha G.* Ukraïns'kyj teatr [Ukrainian Theater] // Trudova osvita. Neperiodychnyj organ Ohtyrs'kogo povitovogo viddilu narodn'oi osvity. 1920. Serpen'. S. 15. [in Ukrainian]

Rezoljucija, 1919 – Rezoljucija Ch.K.U.P.S.-R.K. z pryvodu reorganizacii t-v “Prosvita” [Resolution of the Ch.K.U.P.S.-R.K. on the reorganization of the TV channel “Prosvita”] // Borot’ba. Chernigiv, 1919. № 61. 30 kvitnja. S. 2. [in Ukrainian]

Rozovyk, 2006 – *Rozovyk D.* “Prosvity” Chernigivshhyny u nacional’no-kul’turnomu budivnytvi v roky Ukrai’ns’koi’ revoliucii’ (1917–1920) [“Prosvita” of Chernihiv region in national and cultural construction during the years of the Ukrainian Revolution (1917–1920)] // Visnyk Kyi’vs’kogo nacional’noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ser.: Istorija. K., 2006. Vyp. 87–88. S. 101–105. [in Ukrainian]

Statut, 1920 – Statut [Statute] // Trudova osvita. Neperiodychnyj organ Ohtyrs’kogo povitovogo viddilu narodn’oi osvity. 1920. Serpen’. S. 7. [in Ukrainian]

Foms’ka, 2011 – *Foms’ka S.M.* Chernigivs’ka “Prosvita” za chasi Ukrai’ns’koi’ Central’noi’ Rady [Chernihiv “Prosvita” during the time of the Ukrainian Central Rada] // Siverjans’kyj litopys. 2011. № 1. S. 55–61. [in Ukrainian]

Foms’ka, 2013 – *Foms’ka S.M.* Porivnjal’na harakterystyka statutiv chernigivs’kogo tovarystva “Prosvita” 1906 i 1920 rokiv [Comparative characteristics of the charters of the Chernihiv society “Prosvita” of 1906 and 1920] // Siversshhyna v istorii’ Ukrai’ny. K.; Gluhiv, 2013. Vyp. 6. S. 420–423. [in Ukrainian]

CDAVO Ukrai’ny – Central’nyj derzhavnyj arhiv vyshhyh organiv vlady ta upravlinnja Ukrai’ny [Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine]. [in Ukrainian]

Отримано 12.11.2024

Отримано в доопрацьованому вигляді 17.11.2024

Прийнято до друку 21.11.2024

Submitted 12.11.2024

Received in received form 17.11.2024

Accepted for publication 21.11.2024

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2024.i43.p.33

TATIANAA.ASHCHAULOVA

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University (Ukraine)

FAMOUS GRADUATES AND TEACHERS OF HLUKHIV TEACHING INSTITUTE (1943-1991)

Abstract. *The article examines prominent personalities who studied and worked at the Hlukhiv Teacher's Institute. Their biographical data and scientific achievements were analyzed. The significant contribution of graduates and teachers of the Hlukhiv Teachers' Institute to the development of education, pedagogy and culture of Ukraine is described. Their impact on education reforms, pedagogical methods, teaching methods, scientific research, cultural life, etc. is also determined. Special attention is paid to the importance of the participation of graduates and teachers in the formation of the national education system, the preservation of the cultural heritage of the state and public activities. Having analyzed the important contribution of the actors, it is possible to affirm their important role in the functioning of the institute, as an important center for the training of pedagogical personnel and its contribution to the development of the intellectual elite of Ukraine.*

The Hlukhiv Teacher's Institute was founded back in 1874. And even then he played an important role in the training of teaching staff. Both then and now, the educational institution is a center of education and culture, which produces specialists who make a significant contribution to the development of education, science and culture. It is worth noting the fact that among the graduates of the institute there are not only teachers, but also scientists, actors, writers, cultural figures and politicians. It was these people who were able to shape the educational system and influenced the formation of the Ukrainian intelligentsia and beyond. Analysis of biographical data and other sources allows us to find out in more detail the fact that this type of educational institution raised and trained a generation of innovators. After all, graduates and future teachers became the personification of the novelty and traditions of education, because they studied in the atmosphere of innovative methods. Therefore, this article aims to outline the outstanding personalities of the institute, who significantly influenced the formation of the educational field and not only that.

The sources of the research topic are presented in the State Archive of the Sumy Region, the archive of the Hlukhiv National Pedagogical University named after Oleksandr Dovzhenko. These are mostly memories of high school students (M. Vasylenko) and teachers. An important place in this topic is occupied by biographies of pedagogical workers, their resumes, autobiographies, letters of praise, etc.

It is worth starting with outstanding teachers, the majority of whom became rectors of the institute. Namely, Dmytro Mykhailovych Haran. A well-known teacher and leader. He devoted most of his life to pedagogy, namely teaching such subjects as history in various educational institutions (Kurok, 2019). He also worked as a teacher, was the director of the institute (1938-1941; 1943-1945).

Therefore, the Hlukhiv Teachers' Institute played one of the main roles in the formation of Ukrainian national consciousness. Teachers and students of this institution became active participants in cultural and social life, contributing to the development of Ukrainian statehood. The institute produced not only teachers, but also talented artists, writers, scientists and public figures who left a significant mark in the history of Ukraine.

Keywords: *graduate, teacher, elite, collective portrait, proposography, pedagogy, public figure, pedagogy, Hlukhiv Teachers' Institute, Hlukhiv National Pedagogical University.*

Citation. Ashchaulova T.A. Famous graduates and teachers of Hlukhiv teaching institute (1943-1991). *Sumskyi istoryko-arkhivnyi zhurnal* [Sumy historical and archival journal]. №XLIII. 2024. Pp.33-43. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2024.i43.p.33

АЩАУЛОВА Т.А.

Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка (Україна)

ВІДОМІ ВИПУСКНИКИ ТА ВИКЛАДАЧІ ГЛУХІВСЬКОГО УЧИТЕЛЬСЬКОГО ІНСТИТУТУ (1943-1991)

Анотація. У статті розглянуто визначних особистостей, які навчалися та працювали у Глухівському учительському інституті. Проаналізовано їх біографічні дані та наукові здобутки. Описано вагомий внесок випускників та викладачів Глухівського учительського інституту у розвиток освіти, педагогіки та культури України. Також визначено їх вплив на реформи освіти, педагогічні методики, методики викладання, наукові дослідження, культурне життя тощо. Особливу увагу приділено значенню участі випускників та викладачів у становленні саме, національної системи освіти, збереженні культурної спадщини держави та громадської діяльності. Проаналізувавши вагомий внесок діячів можна стверджувати про їх важливу роль у функціонуванні інституту, як важливого центру підготовки педагогічних кадрів та його внесок на розвиток інтелектуальної еліти України.

Ключові слова: випускник, викладач, еліта, колективний портрет, пропосографія, педагогіка, громадський діяч, педагогіка, Глухівський учительський інститут, Глухівський національний педагогічний університет.

Цитування. Ащатулова Т.А. Відомі випускники та викладачі Глухівського учительського інституту (1943-1991) // Сумський історико-архівний журнал. №XLIII. 2024. С.33-43. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2024.i43.p.33

Глухівський учительський інститут був заснований ще у 1874 році. І вже тоді відіграв важливу роль для підготовки педагогічних кадрів. Як тоді, так і зараз навчальний заклад є осередком освіти та культури, що випускає фахівців, які роблять значний внесок у розвиток освіти, науки та культури. Варто зазначити той факт, що серед випускників інституту є не лише педагоги, а і науковці, актори, письменники діячі культури та політики. Саме ці люди мали змогу формувати освітню систему та впливали на становлення української інтелігенції і не тільки. Аналіз біографічних даних та інших джерел дає нам змогу детальніше з'ясувати то факт, як навчальний заклад такого типу виховував та навчав покоління новаторів. Адже випускники та майбутні педагоги стали уособленням новизни та традицій освіти, бо навчалися у атмосфері новаторських методик. Тому дана стаття має на меті окреслення видатних особистостей інституту, які значно вплинули на формування освітньої галузі і не тільки.

Досліджували тематику Глухівського учительського інституту такі науковці як: В. Белашов (Белашов, 1994; Белашов, 1996; Белашов, 2005; Белашов, 2014; Белашов, 2019), А. Гриценко (Гриценко, 2022а; Гриценко, 2022b; Гриценко, 2022с; Гриценко, 2023а; Гриценко, 2023b; Гриценко, 2023с; Гриценко, 2023d; Курок, 2020), Л. Задорожна (Задорожна, 1999; Задорожна, 2000), В. Заїка (Белашов, 1994; Заїка, 2013), С. Зозуля (Зозуля, 2002), В. Крижанівський (Крижанівський, 2017а; Крижанівський, 2017b; Крижанівський, 2018а; Крижанівський, 2018b), О. Курок (Курок, 2007; Курок, 2019; Курок, 2020; Курок, 2022; Курок, 2023а; Курок, 2023b; Курок, 2024), І. Мошик (Мошик, 2008; Мошик, 2010; Мошик, 2012), Г. Сапітон (Сапитон, 1949), та ін.

Джерела дослідної теми представлені у Державному архіві Сумської області, архіві Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Це переважно спогади гімназистів (М. Василенко) та викладачів. Важливе місце з даної теми займають біографії педагогічних працівників їх резюме, автобіографії, листи похвали тощо.

Важливим осередком підготовки випускників та майбутніх викладачів були кафедри навчального закладу. Наприклад, кафедра філології та історії, дисципліни якої вивчали всі студенти. Серед викладачів кафедри особливо виділяється Михайло Адріанович Тростніков. Досвідчений педагог, філолог і методист, історик. Його наукові праці, присвячені методиці викладання російської мови, були високо оцінені сучасниками. Тростніков був активним учасником наукового життя, публікуючи свої дослідження у провідних педагогічних журналах того часу. За вагомий внесок у розвиток педагогічної науки він був удостоєний премії імені К.Д. Ушинського. Учительський інститут мав чимале значення у формуванні наукової еліти. Серед його випускників були такі видатні особистості, як білоруський поет і публіцист Янка Журба, український мовознавець Расторгуєв Павло, який здобув світове визнання своїми дослідженнями в галузі діалектології, та археолог Іван Абрамов, відомий своїми роботами в галузі археології, етнографії та фольклору. Викладацький склад факультету, безумовно, славився своїм науковим потенціалом. Такі вчені, як Житецький Павло Гнатович та Андрієвський Іван Семенович зробили чималий внесок у розвиток функціонування інституту, сприяючи підвищенню якості підготовки майбутніх викладачів. Їхні наукові дослідження в галузі філології, історії та педагогіки мали значний вплив на формування інтелектуального потенціалу майбутніх випускників.

Також, варто зазначити той факт, що Глухівський інститут відіграв важливу роль у становленні “Просвіти” на Глухівщині. Викладачі та студенти були активними учасниками цього громадського руху. Також важливі наукові дослідження факультету філології та історії проводилися та контролювалися співробітниками кафедр суспільних наук (В.В. Заїка, В.І. Белашов, М.П. Стожок, М.Й. Заремський) та кафедри української мови і літератури (В.А. Каліш, О.М. Семенов, М.П. Гурець та інші). Апогеєм їх спільної праці став розширений пленум наукової ради в 1992 році, який зібрав провідних мовознавців України. Впливовою персоною факультету також був і Володимир Миколайович Куриленко, який успішно захистив кандидатську дисертацію та присвятив себе науковій і педагогічній діяльності. Завдяки своїм талантам як організатора та керівника, він став ректором Глухівського інституту. Наукова спадщина Куриленка є цінним внеском у розвиток української діалектології. Його дослідження сприяли глибокому розумінню носіїв української мови та діалектів. Його організація наукових конференцій, які присвячені діалектології, стимулювали підвищенню інтересу до цієї галузі знань не лише в Україні, а й за її межами. Тому за значний внесок у розвиток освіти та підготовку висококваліфікованих фахівців Куриленка було відзначено державними нагородами.

Катерина Григорівна Соп'яненко працювала на посаді асистента кафедри мов і літератури Глухівського державного педагогічного інституту імені С.М. Сергєєва-Ценського. У 1985–2001 роках обійняла посаду старшого викладача цієї ж кафедри, а з 1990 року обрана старшим викладачем кафедри української мови та літератури. Катерина Григорівна читала курси з методики викладання української мови в початкових класах, сучасної української мови, культури мовлення, виразного читання, дитячої літератури, а також практикуми з виразного читання та основ культури мовлення, методики викладання української літератури та інших дисциплін (Курок, 2024). Вона постійно вдосконалювала методи викладання, адаптуючи лекції та практичні заняття до сучасних підходів у гуманітарних науках і методиках вивчення літератури. Катерина Григорівна

створила низку методичних посібників для студентів, серед яких: “Практикум з виразного читання” (1990), “Вивчення української літератури в середній загальноосвітній школі. Курс лекцій. Частина I” (1999), “Творчий пошук нових форм, методів і засобів вивчення української літератури у сучасній середній загальноосвітній школі. Частина II” (1999). Її праця стала значним внеском у розвиток методики викладання української мови та літератури, а також у підготовку вчителів гуманітарних дисциплін.

Іван Михайлович Ляшко відомий викладач, який створив у Глухівському педагогічному інституті школу лекторів-екскурсоводів, до якої залучали студентів. За 12 років її роботи підготовлено понад 380 екскурсоводів. У 1974 році, до 100-річчя Глухівського педагогічного інституту, була створена вдосконалена експозиція музею. Іван Михайлович також надавав методичну допомогу школам Глухівщини у створенні кабінетів історії та суспільствознавства. Окрім цього, Ляшко брав активну участь у підготовці та виданні багатотомної праці “Історія міст і сіл Української РСР”, зокрема працював над розділом, присвяченим Сумській області. За вагомий внесок у цю роботу в 1975 році його було нагороджено Почесною грамотою Президії Верховної Ради Української РСР.

Свої напрацювання в організації роботи музеїв і створенні кабінетів історії він узагальнив у науково-методичних та науково-практичних публікаціях, а також у газетних статтях. У 1977 році музей історії інституту став єдиним представником України на Всесоюзному конкурсі вузівських музеїв, де здобув третє місце. За успішну діяльність музею Міністр вищої і спеціальної освіти СРСР оголосив І.М. Ляшку подяку. Член комітету Міжнародної ради музеїв і член пошуково-методичної ради В.П. Герасимов високо оцінив якість експозицій музею, їхній зміст та організацію. Загалом музей за час роботи під керівництвом Івана Михайловича відвідало понад 40 тисяч гостей з різних закладів освіти. Також на базі музею діяв народний університет, присвячений збереженню пам’яток історії та культури.

У період 1980–2010-х років на кафедрі історико-філософської школи Глухівського педагогічного інституту почали працювати видатні викладачі, які зробили вагомий внесок у її розвиток. У 1978 році до колективу приєднався 27-річний випускник філософського факультету Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка Мечислав Йосипович Заремський. У 2011 році він захистив дисертацію на здобуття ступеня кандидата філософських наук, а в 2015 році отримав звання доцента. Наступного року до інституту перейшов працювати Валерій Іванович Белашов, випускник історичного факультету Харківського державного університету імені О.М. Горького. У 1982 році до команди приєднався випускник історичного факультету Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка Віктор Володимирович Заїка. Він розпочав свою викладацьку діяльність як асистент, згодом став старшим викладачем кафедри історії. Амбітні викладачі працювали пліч-о-пліч із досвідченими педагогами, ветеранами війни та знаними науковцями. У 1986 році кафедру очолив Леонід Володимирович Гнатюк, він став кандидатом філософських наук і доцентом (Курок, 2024). З 1980 року Леонід Володимирович працював проректором Глухівського педагогічного інституту, а в 1985 році обійняв посаду ректора. У 1990 році він був обраний секретарем Сумського обкому Компартії України. Того ж року розпочався новий етап наукової діяльності Валерія Івановича Белашова, який очолював кафедру у 1990–1992 роках, а також із 1998 по 2011 рік. У цей час кафедру перейменовували. У 1990 році вона стала кафедрою суспільних наук, а з 1996 року — кафедрою соціально-економічних дисциплін. У 1992–1994 та 1996–1998 роках завідувачем кафедри був Мечислав Йосипович Заремський, який згодом очолив новостворену кафедру філософії. Завдяки їхній спільній праці кафедра досягла значних успіхів у навчальній та науковій діяльності.

Варто приділити увагу видатним викладачам, які стали ректорами інституту. Дмитро Михайлович Гаран – відомий викладач та керівник. Більшість свого життя присвятив педагогіці, викладав у різних навчальних закладах історію (Курок, 2019). Працював також вчителем, був директором інституту (1938-1941; 1943-1945).

Важливою особистістю інституту став і Григорій Львович Сапітон. Директор та викладач учительського інституту (1947-1952). У спогадах навчального закладу він залишився видатним фізиком, який зробив значний внесок у розвиток освіти у Глухові. Протягом своєї діяльності мав змогу працювати на керівних посадах у Глухівському учительському інституті. Сапітон активно займався науковою роботою, досліджуючи історію інституту. Його раптова смерть перервала плідну педагогічну діяльність.

Наступним знайомим викладачем Глухівського інституту, а згодом його ректором (1999-2000) був Микола Петрович Волос. Свій науковий шлях від присвятив математиці. Він є автором низки праць з вищої математики (Курок, 2019; Заїка, 2013). Отримав звання Заслуженого працівника освіти (1999). Волос зробив чималий внесок у розвиток теорії диференціальних рівнянь. Його кандидатська дисертація була присвячена дослідженню асимптотичної поведінки розв'язків нелінійних диференціальних рівнянь, яка згодом набула широкої популярності. Яскравим прикладом його діяльності є пояснення граничних задач для еліптичних рівнянь. Результати його наукового доробку були опубліковані у відомих вітчизняних та зарубіжних журналах. Паралельно з науковою роботою Волос також займався педагогічною діяльністю, готуючи висококваліфікованих математиків.

Ще одним математиком був Михайло Васильович Богданович. Відомий своїми підручниками: “Математика для 1 класу”, “Математика для 2 класу”, “Математика для 3 класу”, “Математика для 4 класу” (Богданович, 2001) тощо. Його перу належить близько 300 різних праць. Має низку нагород, серед яких “Відмінник народної освіти”, медаль А.С. Макаренка, грамота Президії Верховної Ради УРСР (Вашуленко, 2015; Курок, 2019; Крижанівський, 2018).

У Глухівському учительському інституті розвивалася не лише математична галузь. Серед них – природознавство. Відомою викладачкою та представницею цієї галузі стала Галина Василівна Ковальчук. Вона була авторитетною особистістю у галузі педагогіки та природознавства. Маючи науковий ступінь кандидата педагогічних наук, вона постійно вдосконалювала свої методичні навички. Була учасником редакційної колегії журналу “Початкова школа”. Займалась кореспондентською діяльністю в інституті. Досліджувала і популяризувала екологію. Її внесок у розробку концепції екологічної освіти в Україні був дуже значним. Стала автором близько 100 наукових праць: “Методика викладання природознавства”, “Методичні рекомендації з основ екології” тощо. Нагороджена почесною грамотою Міністерства освіти і науки України, мала звання “Відмінник народної освіти УРСР” та “Заслужений працівник освіти” (Курок, 2019; Курок, 2024; Крижанівський, 2018). Галина Василівна Ковальчук була серед перших, хто заклали основи екологічного підходу у викладанні зоології для студентів педагогічних спеціальностей. Її новаторські ідеї сприяли формуванню нового бачення відповідальності кожної людини за сталий розвиток природи. Авторка понад 100 науково-методичних публікацій, вона зробила вагомий внесок у педагогіку, природознавство, екологію та зоологію, створивши низку навчальних посібників. Серед відомих праць Г.В. Ковальчук навчальний посібник “Методика викладання природознавства”, виданий у 1981 та 1990 роках у видавництві “Вища школа”. Ця книга стала цінним джерелом для підготовки майбутніх вчителів початкових класів, оскільки вона пропонувала цілісний підхід до викладання природознавства. У посібнику детально розкрито методику формування природничих понять, організації уроків, екскурсій, позакласної роботи, а також адаптації

навчання до малокомплектних шкіл. Ідеї, висвітлені в цій праці, залишаються актуальними і в сучасній педагогічній практиці. Ще однією значущою працею стала “Зоологія з основами екології”, яка з 1988 року неодноразово перевидавалась у видавництві “Університетська книга”. У цьому посібнику авторка акцентує увагу на екологічних аспектах зоології, описуючи основи біоекології, взаємозв’язки організмів із середовищем існування, вплив абіотичних, біотичних і антропогенних факторів. Окрему увагу приділено питанням охорони тваринного світу, що ілюструється прикладами місцевої фауни. У 1984 році за її участі вийшла “Книга для читання з природознавства. 2 клас”, яка продемонструвала новаторський підхід до інтеграції природничих наук і літератури, відкриваючи нові горизонти у методиці навчання. Протягом понад 20 років (1985–2008) Г.В. Ковальчук очолювала кафедру природничих дисциплін, яка за цей час стала однією з найкращих і найвпливовіших в університеті. Її наукова і педагогічна спадщина стала важливим внеском у розвиток екологічного мислення й педагогіки.

Не менш відомою у цій же галузі науки стала Нарочна Лідія Кирилівна. У навчальному закладі вона мала змогу викладати протягом 1973–1999 років природничі науки та паралельно працювати над підручниками (Курок, 2019; Гирич, 2015; Гриценко, 2022; Белашов, 2003). У її доробку понад 150 праць, серед яких “Природознавство 2; 3 клас”, “Книга для читання з природознавства 2 класу”, “Хрестоматія з природознавства для 2–3 класів” тощо. Має низку нагород: “Відмінник народної освіти УРСР”, “Відмінник народної освіти СРСР”, “Лауреатка Державної премії УРСР”, “Заслужений працівник освіти” тощо.

Ще однією поважною викладачкою інституту була Клавдія Дем’янівна Гончарова. Вона присвятила значну частину свого життя педагогічній діяльності та дослідженню цитології. Після закінчення аспірантури та захисту кандидатської дисертації вона отримала звання доцента кафедри природознавчих дисциплін Глухівського педінституту. Її доробок знайшов відображення, зокрема, у навчальному підручнику “Методика викладання природознавства в початкових класах”.

Працювала у Глухівському інституті й Ганна Іванівна Пявка. У 1959 році вона завершила навчання з відзнакою та здобула кваліфікацію вченого-агронома. Викладала ботаніку. Також проводила лекції з анатомії і морфології рослин, охорони природи, організовувала польові практики з ботаніки, займалася створенням гербаріїв рослин, включаючи види Глухівщини, що належать до Червоної книги України. До цієї діяльності активно залучала студентів. Велику увагу Ганна Іванівна приділяла підготовці матеріалів для майбутніх учителів початкових класів. Вона розробляла методичні картки для лабораторних занять, за допомогою яких студенти вивчали навчальні теми і закріплювали знання. Окрім того, організовувала заходи екологічного та ботанічного характеру, створювала навчальні стенди з ботаніки для кабінетів. Її виховна робота включала проведення тематичних вечорів та інші заходи. Ганна Іванівна була неодноразово нагороджена грамотами Глухівського педагогічного інституту і Міністерства освіти України за вагомий внесок у педагогічну діяльність.

Кмець Алла Миколаївна свою професійну діяльність розпочала у 1982 році на посаді лаборанта кафедри природознавства Глухівського педагогічного інституту. Згодом обіймала посаду молодшого наукового співробітника, асистента, старшого викладача, заступника декана природничого факультету з навчально-виховної роботи. Протягом кар’єри Алла Миколаївна читала цікаві лекції та проводила практичні заняття з зоології, а з 1994 до 2024 року викладала методику навчання біології та природознавства. Активно вивчала сучасні підходи до викладання природничих наук, особливо інноваційні технології у навчанні біології, що знайшло відображення у її численних публікаціях у фахових виданнях і навчально-методичних посібниках. Вона також займалася

організацією круглих столів і семінарів для педагогів, брала участь у екологічних заходах і проводила заняття на підготовчих курсах для майбутніх абітурієнтів (Курок, 2024). Останніми роками опікувалася навчальним кабінетом біології, забезпечуючи його обладнанням і проводячи заняття як для студентів, так і для школярів. Її багаторічна діяльність була відзначена нагородою “Відмінник освіти України” (2004) і Почесною грамотою Міністерства освіти і науки України (2007).

Також серед викладачів закладу було чимало видатних педагогів. Одним із них став Олексій Петрович Романов. Професор став одним з провідних дослідників галузі позашкільної освіти. Його праці, зробили вагомий внесок у розвиток теорії та практики педагогіки та у роботу дитячих шкільних клубів. Результати його досліджень широко застосовуються в освітній практиці. Його відомими працями стали “Педагогічні аспекти клубної роботи в теорії і практиці А.С. Макаренка” тощо. (Курок, 2019; Крижанівський, 2017; Зінченко, 2023).

Випускниками інституту були відомі письменники і поети. Одним із них був Олексій Овсійович Палажченко. Автор віршованих збірок “Путивляночка”, “На полі честі” тощо. Досвідчений журналіст, мав змогу працював у таких виданнях, як “Радянська Україна” та “Шлях соціалізму”. Паралельно з журналістською діяльністю займався педагогічною роботою, викладав українську мову та літературу, займав посади в Міністерстві освіти УРСР (Курок, 2019; Заїка, 2013). Навчався тут і майбутній поет, Павло Ключина, у житті Павло Юхимович Ключник. Талановитий літератор, творчий доробок якого охоплює і поезію, прозу, журналістику та педагогіку. З 1955 року – член Спілки письменників України. Творчість Ключини відзнялась поміж інших гостротою сатири, певною дотепністю та глибиною соціального аналізу. Його байки “Лев, Осел та Заєць”, вже стали класикою української літератури і актуальні сьогодні. Письменник співпрацював з журналом “Перець” (Курок, 2019; Дорошенко, 1990).

Відомим українським мовознавцем і випускником Глухівського інституту 1961 року став Микола Самійлович Вашуленко. Методист початкової освіти. Автор та співавтор підручників з української мови для 2-4 класів. Спеціалізувався на розробці навчальних програм і методик викладання рідної мови. Автор низки відомих праць: “Орфоепія та орфографія 1-3 класи”, “Методика навчання української мови” тощо (Березівська, 2005; Курок, 2019).

Продовжуючи славні традиції своїх попередників, відомими викладачами славилась і кафедра фізичного виховання. До Глухівського педагогічного інституту у 1970-х роках прийшло нове покоління талановитих викладачів фізичної культури. Серед них були Дмитро Павленко, Ірина Колтакова, Володимир Шпак та інші, які не тільки підтримували високий рівень підготовки студентів, але й активно розвивали нові напрямки фізичного виховання, зокрема, біатлон. Також відомими стали Андрій Михайлович Бор зробив значний внесок у розвиток фізичної культури в Глухівському педагогічному інституті. Будучи досвідченим тренером з лижних гонок, він тренував команду інституту, яка кілька років поспіль перемагала на республіканських змаганнях. Однак через проблеми зі здоров’ям Бор був змушений залишити посаду завідувача кафедри фізичного виховання. Його місце зайняв Олександр Іванович Курок, який продовжив розвивати спортивні традиції інституту і досяг значних успіхів у підготовці спортсменів. Під керівництвом Курка команда інституту неодноразово ставала призером обласних і республіканських змагань з різних видів спорту (Курок, 2024).

У другій половині 1980-х – на початку 1990-х років відбулися значні зміни у складі кафедри фізичного виховання. Досвідчені педагоги доповнили команду викладачів, що сформувалася раніше. Випускники Сумського державного педагогічного інституту імені А.С. Макаренка Олександр Кузнєцов, Алла Слободюк

(Шолудько) та Зоя Кравченко також стали частиною колективу кафедри, привнесуть нові ідеї та підходи у навчальний процес (Курок, 2019).

Майстром своєї справи був Микола Іванович Сегеда. Він став одним з провідних українських вчених у галузі технічних наук. Його наукові дослідження були зосереджені на розробці нових методів контролю якості дротяних резисторів та інших електронних компонентів. Він розробив оригінальні методики, засновані на використанні ультразвукових коливань та електричних вимірювань. Результати його досліджень були опубліковані у провідних вітчизняних та зарубіжних наукових журналах, а також стали запатентовані. Микола Іванович брав участь у роботі наукових конференцій та симпозіумів, де і були представлені результати його досліджень. Наукові розробки викладача інституту знайшли широке застосування в електронній промисловості та сприяли підвищенню якості вітчизняної електроніки. Не менш відомим колегою Сегеди був Анатолій Сергійович Коваленко, випускник Магнітогорського гірничо-металургійного інституту. Він здобув кандидатський ступінь з технічних наук. Маючи значний досвід роботи на металургійному комбінаті, присвятив себе педагогічній діяльності. Став одним із ініціаторів створення факультету загальнотехнічних дисциплін у Глухівському інституті (Курок, 2024).

Михайло Олександрович Тимонін, маючи солідний досвід наукової роботи в галузі технології луб'яних культур, успішно реалізував себе як педагог. Тому останні роки своєї професійної діяльності він присвятив саме викладанню математики та теоретичної механіки у Глухівському педагогічному інституті, передаючи свої знання та досвід молодим поколінням. Євген Іванович Мегем теж зробив значний внесок у розвиток педагогічної освіти у Глухові. Працюючи завідувачем кафедри трудового навчання та креслення, він неодноразово переобирався на цю посаду, демонструючи високий рівень професіоналізму та авторитет серед колег. У 1990 році йому було присвоєно вчене звання доцента, що стало визнанням його наукових досягнень.

Отже, Глухівський учительський інститут відіграв важливу роль у формуванні української національної свідомості. Викладачі та вихованці цього закладу стали активними учасниками культурного та суспільного життя, сприяючи розвитку української державності. Інститут випускав не лише вчителів, а і талановитих митців, письменників, науковців та громадських діячів, які залишили значний слід в історії України.

Література:

Березівська, 2005 – *Березівська Л.Д.* Вашуленко Микола Самійлович // Енциклопедія сучасної України. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. Т. 4: В-Вог. 700 с.

Белашов, 1994 - *Белашов В.І., Гурець М.П., Заїка В.В.* Глухівський державний педагогічний інститут (1874 – 1994 рр.). Суми: Мрія, 1994. 79 с.

Белашов, 2003 – *Белашов В.І.* Нарочна Лідія Кирилівна // Сумщина в іменах. Енциклопедичний довідник. Суми: Рекламно-видавниче об'єднання "АС-Медіа", Сумський державний університет, 2003. С. 315.

Белашов, 2014 – *Белашов В.І.* Історіографічна традиція та джерельна база вивчення історії педагогічного університету імені Олександра Довженка (1874 – 2014 рр.) // Історичні студії історичного прогресу: збірник наукових статей. 2014. Вип. 2. С. 39-51. URL: http://issp.gnpu.edu.ua/sites/default/files/doc/8_0.pdf (дата звернення: 03.10.2024).

Богданович, 2001 – *Богданович М.В.* Урок математики у початковій школі. Київ: Вища школа, 2001. 160 с.

Василенко, 2008 – *Василенко М.П.* Спогади. Щоденник. Листування. Київ: Академперіодика, 2008. 720 с.

Вашуленко, 2015 – *Вашуленко М.С.* Михайло Васильович Богданович. Спогад про нашого вчителя / Методична спадщина М.В. Богдановича: сучасний контекст: матеріали Всеукраїнських педагогічних читань. Київ: Інститут педагогіки, 2015. С. 2.

Гирич, 2015 – *Гирич Я.М.* Матеріали до біографічного словника "Науково-педагогічні працівники Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка, 1952-1991 рр." (Літери "Д – Г") // Історичні студії суспільного прогресу. 2015. Вип. 3. С. 100-112.

Гриценко, 2022а – *Гриценко А.П., Ащанулова Т.А.* Порівняльна характеристика соціального статусу та рівня життя викладачів Глухівської чоловічої гімназії та Глухівського учительського інституту в 1870-х –

1900-х роках // Сумський історико-архівний журнал. 2022. № XXXIX. С. 26-32. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2022.i39.p.25 (дата звернення: 11. 04. 2024 р.).

Гриценко, 2022b – *Гриценко А.П.* Розвиток Глухівського педагогічного інституту у 1990 х роках // Сіверщина в історії України: Зб. наук. пр. Київ, Глухів, 2022. Вип. 15. С. 140-147.

Гриценко, 2022с – *Гриценко А.П., Курок О.І.* До питання періодизації історії Глухівського державного педагогічного інституту на рубежі XX-XXI століть // Освіта і наука XXI століття: матеріали звітної наук.-практ. конф. викладачів. (м. Глухів, 4 трав. 2022 р.). 2022. С. 48-49.

Гриценко, 2023а – *Гриценко А.П.* Наукова діяльність Миколи Павловича Стожка // Глухівські історико-філософські читання: збірник наукових праць. Глухів: Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2024. Вип. 2. С. 36 – 40. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/2909> (дата звернення: 11. 04. 2024 р.).

Гриценко, 2023b – *Гриценко А.П.* Некрологи. Пам'яті Віктора Володимировича Заїки // Сіверянський літопис. 2023. № 6. С. 147. URL: <https://sl-journal.com.ua/index.php/journal/article/view/413/356> (дата звернення: 11. 04. 2024 р.).

Гриценко, 2023с – *Гриценко А.П.* Пам'яті Валерія Івановича Белашова (1949–2022) // Сіверянський літопис. 2023. № 3. С. 141-142. URL: <https://sl-journal.com.ua/index.php/journal/article/view/353/299> (дата звернення: 10.11.2024).

Гриценко, 2023d – *Гриценко А.П.* Пам'яті Григорія Львовича Сапітона (1901–1954) – директора Глухівського учительського інституту // Сіверянський літопис. 2024. № 3 (177). С. 172.

Гриценко, 2024 – *Гриценко А.П., Ащанулова Т.А.* Управлінці Глухівського учительського інституту (1874-1991 рр.) // Історико-краснзнавчі дослідження: традиції та інновації: матеріали VI Міжнародної наукової конференції (Суми, 8 – 9 грудня 2023 р.). У 2-х ч. Ч. 1. Суми: ФОП Цьома С.П., 2024. С. 75-79.

Дем'янівська, 1985 – *Дем'янівська Л.С.* Палажченко Олексій Овсійович // Українська радянська енциклопедія: у 12 т. К.: Головна редакція УРЕ, 1974–1985.

Дорошенко, 1990 – *Дорошенко В.О.* Ключина Павло Юхимович // Українська літературна енциклопедія: В 5 т. К.: Голов. ред. УРЕ ім. М.П. Бажана, 1990. Т. 2: Д-К. С. 492.

Заїка, 2013 – *Заїка В.В.* Глухівський вчительський інститут в системі освітництва північно-східної України другої половини XIX – початку XX ст. // Сумська старовина. 2013. № XLI–XLII. С. 45–53.

Зінченко, 2023 – *Зінченко В.П.* Романов Олексій Петрович // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс]. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2023. URL: <https://esu.com.ua/article-880842> (дата звернення: 10.11.2024).

Кириченко, 1924 – *Кириченко А.В.* До історії Глухівського педінституту (1874-1924). Глухів, 1924. 70 с.

Крижанівський, 2017 – *Крижанівський В.М.* Історія в системі навчальних дисциплін Глухівського учительського інституту (1874–1914 рр.) // Сіверщина в історії України: Збірник наукових праць. Київ, Глухів, 2017. Вип. 10. С. 310-312.

Крижанівський, 2018а – *Крижанівський В.М.* Матеріали до біографічного словника “Науково-педагогічні працівники Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка, 1924 – 1941 рр.” // Історичні студії суспільного прогресу. Глухів, 2018. Вип. 6. С. 112-147.

Крижанівський, 2018b – *Крижанівський В.М.* Соціальний та професійний портрет викладачів Глухівського учительського інституту (1874 – 1917 рр.) // Сіверщина в історії України. Київ – Глухів, 2018. Вип. 11. С. 245-249.

Курок, 2007 – *Курок О.І.* Духовні світочі Глухівського освітянства // Сіверщина в контексті історії України: збірник наукових праць. Суми, 2007. С. 159-160.

Курок, 2019 – *Курок О.І.* Альманах університетської слави. Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка (1874-2019). Суми: ПВП “Видавничий будинок “Еллада”, 2019. 196 с.

Курок, 2020 – *Курок О.І., Гриценко А.П.* Досвід формування професійної компетентності майбутніх учителів історії у Глухівському учительському інституті у 1874–1917 роках // Сіверщина в історії України. Зб. наукових праць. Вип. 13. Київ – Глухів: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2020. С. 233-237.

Курок, 2022 – *Курок О.І.* Григорій Львович Сапітон (1901 – 1954): біобібліогр. покажчик до 70-річчя від дня смерті. Глухів: ГНПУ ім. О. Довженка, 2024. 48 с.

Курок, 2023а – *Курок О.І.* Валерій Іванович Белашов (1949 – 2022): біобібліогр. покажчик. Глухів : ГНПУ ім. О. Довженка, 2023. 68 с. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/1959> (дата звернення: 10.11.2023).

Курок, 2023b – *Курок О.І.* Віктор Володимирович Заїка (1957-2020): біобібліогр. покажчик. Глухів: ГНПУ ім. О. Довженка, 2023. 60 с. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/1957> (дата звернення: 11. 04. 2024 р.).

Курок, 2024 – *Курок О.І.* Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка: 150 років розвитку: монографія. Глухів. 2024. 626 с.

References

Berezivska, 2005 – *Berezivska L.D.* Vashulenko Mykola Samiilovychx [Mykola Samylovych Vasulenko] / Entsiklopediia suchasnoi Ukrainy. K.: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 2005. T. 4: V-Voh. 700 s. [in Ukrainian]

- Bielashov, 1994 – *Bielashov V.I., Hurets M.P., Zaika V.V.* Hlukhivskiy derzhavnyi pedahohichnyi instytut (1874-1994 rr.) [Glukhiv State Pedagogical Institute (1874-1994)]. Sumy: Mriia, 1994. 79 s. [in Ukrainian]
- Bielashov, 2003 – *Belashov V.I.* Narochna Lidia Kyrylivna [Narochna Lidia Kyrylovna] // Sumshchyna v imenakh. Entsyklopedychnyi dovidnyk. Sumy: Reklamno-vydavnyche obiednannia «AS-Media», Sumskiy derzhavnyi universytet, 2003. S. 315 [in Ukrainian]
- Bielashov, 2014 – *Bielashov V.I.* Istoriografichna tradytsiia ta dzherelna baza vyvchennia istorii pedahohichnoho universytetu imeni Oleksandra Dovzhenka (1874-2014 rr.) [Historiographic tradition and source base for studying the history of the Oleksandr Dovzhenko Pedagogical University (1874-2014)] // Istorychni studii istorychnoho prohresu: zbirnyk naukovykh statei. 2014. Vyp. 2. S. 39-51. URL: http://issp.gnpu.edu.ua/sites/default/files/doc/8_0.pdf (data zvernennia: 03.10.2024). [in Ukrainian]
- Bohdanovych, 2001 – *Bohdanovych M.V.* Urok matematyky u pochatkovii shkoli [Elementary school math lesson]. Kyiv, Vyshcha shkola, 2001 [in Ukrainian]
- Vasylenko, 2008 – *Vasylenko M.P.* Spohady. Shchodennyk. Lystuvannia [Memories. Diary. Correspondence]. Kyiv: Akademperiodyka, 2008. 720 s. [in Ukrainian]
- Vashulenko, 2015 – *Vashulenko M.S.* Mykhailo Vasylovych Bohdanovych. Spohad pro nashoho vchytelia [Mykhailo Vasilyevich Bogdanovich. A memory of our teacher] // Metodychna spadshchyna M.V. Bohdanovycha: suchasnyi kontekst: materialy Vseukrainskykh pedahohichnykh chytan. Kyiv: Instytut pedahohiky, 2015. S. 2 [in Ukrainian]
- Hyrych, 2015 – *Hyrych Ya.M.* Materialy do bihrafichnoho slovnyka «Naukovo-pedahohichni pratsivnyky Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. O. Dovzhenka, 1952-1991 rr.» (Litery «D-I») [Materials for the biographical dictionary “Scientific and pedagogical workers of the Glukhiv National Pedagogical University named after O. Dovzhenko, 1952-1991” (Letters “D-I”)] // Istorychni studii suspilnoho prohresu. 2015. Vyp. 3. S. 100-112. [in Ukrainian]
- Hrytsenko, 2022a – *Hrytsenko A.P., Ashchaulova T.A.* Porivnialna kharakterystyka sotsialnoho statusu ta rivnia zhyttia vykladachiv Hlukhivskoi cholovichoi himnazii ta Hlukhivskoho uchytelskoho instytutu v 1870-kh – 1900-kh rokakh [Comparative characteristics of the social status and standard of living of teachers of the Glukhiv Men’s Gymnasium and the Glukhiv Teachers’ Institute in the 1870s – 1900s] // Sumskiy istoryko-arkhivnyi zhurnal. 2022. № XXXIX. S. 26-32. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2022.i39.p.25 (data zvernennia: 11.04.2024). [in Ukrainian]
- Hrytsenko, 2022b – *Hrytsenko A.P.* Rozvytok Hlukhivskoho pedahohichnoho instytutu u 1990 kh rokakh [Development of the Glukhiv Pedagogical Institute in the 1990s] // Sivershchyna v istorii Ukrainy: Zb. nauk. pr. Kyiv, Hlukhiv, 2022. Vyp. 15. S. 140-147. [in Ukrainian]
- Hrytsenko, 2022c – *Hrytsenko A.P., Kurok O.I.* Do pytannia periodyzatsii istorii Hlukhivskoho derzhavnoho pedahohichnoho instytutu na rubezhi XX-XXI stolit [On the issue of periodization of the history of the Glukhiv State Pedagogical Institute at the turn of the 20th and 21st centuries] // Osvita i nauka XXI stolittia: materialy zvitnoi nauk.-prakt. konf. vykladachiv. (m. Hlukhiv, 4 trav. 2022 r.). 2022. S. 48-49. [in Ukrainian]
- Hrytsenko, 2023a – *Hrytsenko A.P.* Naukova diialnist Mykoly Pavlovycha Stozhka [Scientific activities of Mykola Pavlovich Stozhko] // Hlukhivski istoryko-filosofski chytannia: zbirnyk naukovykh prats. Hlukhiv: Hlukhivskiy natsionalnyi pedahohichnyi universytet im. O. Dovzhenka, 2024. Vyp. 2. S. 36 – 40. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/2909> (data zvernennia: 11. 04. 2024 r.). [in Ukrainian]
- Hrytsenko, 2023b – *Hrytsenko A.P.* Nekrolohy. Pamiati Viktora Volodymyrovycha Zaiky [Obituaries. In memory of Viktor Volodymyrovych Zaika] // Siverianskyi litopys. 2023. № 6. S. 147. URL: <https://sl-journal.com.ua/index.php/journal/article/view/413/356> (data zvernennia: 11. 04. 2024 r.) [in Ukrainian]
- Hrytsenko, 2023c – *Hrytsenko A.P.* Pamiati Valerii Ivanovycha Bielashova (1949-2022) [In memory of Valery Ivanovich Belashov (1949-2022)] // Siverianskyi litopys. 2023. № 3. S. 141-142. URL: <https://sl-journal.com.ua/index.php/journal/article/view/353/299> (data zvernennia: 10.11.2023). [in Ukrainian]
- Hrytsenko, 2023d – *Hrytsenko A.P.* Pamiati Hryhoriia Lvovycha Sapitona (1901-1954) – dyrektora Hlukhivskoho uchytelskoho instytutu [In memory of Hryhoriy Lvovich Sapiton (1901-1954) – director of the Glukhiv Teachers’ Institute] // Siverianskyi litopys. 2024. № 3 (177). S. 172. [in Ukrainian]
- Hrytsenko, 2024 – *Hrytsenko A.P., Ashchaulova T.A.* Upravlintsi Hlukhivskoho uchytelskoho instytutu (1874-1991 rr.) [Directors of the Glukhiv Teachers’ Institute (1874-1991)] // Istoryko-kraieznavchi doslidzhennia: tradytsii ta innovatsii: materialy VI Mizhnarodnoi naukovo konferentsii (Sumy, 8 – 9 hrudnia 2023 r.). U 2-kh ch. Ch. 1. Sumy: FOP Tsoma S.P., 2024. S. 75-79. [in Ukrainian]
- Demianivska, 1985 – *Demianivska L.S.* Palazhchenko Oleksii Ovsiiiovych [Palazhchenko Oleksii Ovsiiiovych] // Ukrainskaadianska entsyklopediia: u 12 t. K.: Holovna redaktsiia URE, 1974–1985. [in Ukrainian]
- Doroshenko, 1990 – *Doroshenko V.O.* Kliuchyna Pavlo Yukhymovych [Kliuchyna Pavlo Yukhymovych] // Ukrainska literaturna entsyklopediia: V 5 t. K.: Holov. red. URE im. M.P. Bazhana, 1990. T. 2: D-K. S 492 [in Ukrainian]
- Zaika, 2013 – *Zaika V.V.* Hlukhivskiy vchytelskyi instytut v systemi osvitytstva pivnichno-skhidnoi Ukrainy druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. [Glukhiv Teachers’ Institute in the education system of northeastern Ukraine in the second half of the 19th – early 20th centuries] Sumska starovyna. 2013. № XLI-XLII. S. 45–53 [in Ukrainian]

- Zinchenko, 2023 – *Zinchenko V.P.* Romanov Oleksii Petrovych [Romanov Oleksii Petrovych] // Entsiklopediia Suchasnoi Ukrainy [Elektronnyi resurs]. K.: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 2023. URL: <https://esu.com.ua/article-880842> [in Ukrainian]
- Kyrychenko, 1924 – *Kyrychenko A.V.* Do istorii Hlukhivskoho pedinstytutu (1874-1924) [To the history of the Glukhiv Pedagogical Institute (1874-1924)]. Hlukhiv, 1924. 70 s. [in Ukrainian]
- Kryzhanivskiy, 2017b – *Kryzhanivskiy V.M.* Istoriia v systemi navchalnykh dystsyplin Hlukhivskoho uchytelskoho instytutu (1874-1914 rr.) [History in the system of academic disciplines of the Glukhiv Teachers' Institute (1874-1914)] // Sivershchyna v istorii Ukrainy: Zbirnyk naukovykh prats. Kyiv, Hlukhiv, 2017. Vyp. 10. S. 310-312 [in Ukrainian]
- Kryzhanivskiy, 2018a – *Kryzhanivskiy V.M.* Materialy do biohrafichnoho slovnyka «Naukovo-pedahohichni pratsivnyky Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. O. Dovzhenka, 1924-1941 rr.» [Materials for the biographical dictionary “Scientific and pedagogical workers of the Glukhiv National Pedagogical University named after O. Dovzhenko, 1924-1941”] // Istorychni studii suspilnoho prohresu. Hlukhiv, 2018. Vyp. 6. S. 112 – 147 [in Ukrainian]
- Kryzhanivskiy, 2018b – *Kryzhanivskiy V.M.* Sotsialnyi ta profesiyni portret vykladachiv Hlukhivskoho uchytelskoho instytutu (1874-1917 rr.) [Social and professional portrait of teachers of the Glukhiv Teachers' Institute (1874-1917)] // Sivershchyna v istorii Ukrainy. Kyiv–Hlukhiv, 2018. Vyp. 11. S. 245 – 249 [in Ukrainian]
- Kurok, 2007 – *Kurok O.I.* Dukhovni svitochi Hlukhivskoho osvitanstva [Spiritual luminaries of the Glukhiv educational system] // Sivershchyna v konteksti istorii Ukrainy: zbirnyk naukovykh prats. Sumy, 2007. S. 159 – 160. s. [in Ukrainian]
- Kurok, 2019 – *Kurok O.I.* Almanakh universytetskoï slavy. Hlukhivskiy natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni Oleksandra Dovzhenka (1874-2019) [Almanac of University Glory. Oleksandr Dovzhenko Glukhiv National Pedagogical University (1874-2019)]. Sumy: PVP “Vydavnychy budynok «Ellada», 2019. 196 s. [in Ukrainian]
- Kurok, 2020 – *Kurok O.I., Hrytsenko A.P.* Dosvid formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv istorii u Hlukhivskomu uchytelskomu instytuti u 1874-1917 rokakh [Experience in forming professional competence of future history teachers at the Glukhiv Teachers' Institute in 1874-1917] // Sivershchyna v istorii Ukrainy. Zb. naukovykh prats. Vyp. 13. Kyiv–Hlukhiv: Tsentr pamiatkoznavstva NAN Ukrainy i UTOPIK, 2020. S. 233 – 237 [in Ukrainian]
- Kurok, 2022 – *Kurok O.I.* Hryhorii Lvovych Sapiton (1901-1954): biobibliohr. pokazhchyk do 70-richchia vid dnia smerti [Hryhoriy Lvovich Sapiton (1901-1954): biobibliogr. index to the 70th anniversary of his death]. Hlukhiv: HNPU im. O. Dovzhenka, 2024. 48 s. [in Ukrainian]
- Kurok, 2023a – *Kurok O.I.* Valerii Ivanovych Bielashov (1949-2022): biobibliohr. Pokazhchyk [Valery Ivanovich Belashov (1949-2022): biobibliogr. index]. Hlukhiv: HNPU im. O. Dovzhenka, 2023. 68 s. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/1959> (data zvernennia: 10.11.2023) [in Ukrainian]
- Kurok, 2023b – *Kurok O.I.* Viktor Volodymyrovych Zaika (1957-2020): biobibliohr. Pokazhchyk [Viktor Volodymyrovych Zaika (1957-2020): biobibliographic index]. Hlukhiv: HNPU im. O. Dovzhenka, 2023. 60 s. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/1957> (data zvernennia: 11.04.2024 r.) [in Ukrainian]
- Kurok, 2024 – *Kurok O.I.* Hlukhivskyy natsionalnyy pedahohichnyi universytet imeni Oleksandra Dovzhenka: 150 rokiv rozvytku: monohrafiya [Glukhiv National Pedagogical University named after Oleksandr Dovzhenko: 150 years of development: monograph]. Hlukhiv. 2024. 626 s. [in Ukrainian]

Отримано 12.11.2024

Отримано в доопрацьованому вигляді 27.11.2024

Прийнято до друку 01.12.2024

Submitted 12.11.2024

Received in received form 27.11.2024

Accepted for publication 01.12.2024

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2024.i43.p.44

YURIYV. PRYSIAZHNYUK
Odesa I. Mechnykov National University (Ukraine)

THEME OF COSSACKS IN ARCHITECTURE 1950-1980s

Abstract. *The article examines the peculiarities of revealing the Cossacks theme in the architecture and monumental sculpture of Ukrainian artists of the 1950s-1980s. The most outstanding sights reflecting national values, ideals, glorifying historical personalities of the Cossack era are characterized. The author characterized the role of the work of Ukrainian artists in the spread of Cossack culture, investigated the influence of architectural art on strengthening historical memory and the formation of national self-awareness. At the same time, attention is drawn to the specificity of the reproduction of the Cossack theme in works of architecture and monumental sculpture, taking into account the influence of the political era.*

The main reason for turning to the topic of Cossacks in the architecture of the studied period is precisely the political trend of Ukrainian national revival within the framework of de-Stalinization. It is natural that the spread of the traditions and history of our people required the glorification of the Cossack past of Ukraine. Therefore, during the "Khrushchev thaw" a number of museums dedicated to the Cossack era were created or restored.

Back in 1965, the idea of creating a historical and cultural complex "Zaporozka Sich" on the territory of the National Reserve "Khortytsia" was developed. In 1966, the National Historical-Memorial Reserve "Field of the Battle of Berestets", also known as "Cossack Graves", was founded, located in the village of Plyasheva, Duben District, Rivne Oblast.

In order to glorify the Cossacks, objects of monumental sculpture were also created, which became an important element of architectural compositions in the squares of Ukrainian cities. Such monuments were more often created either as a generalized image of a Cossack, or were sculptures of famous hetmans or Cossack commanders involved in certain historical events. An example is the monument to Mykitynska Sich, the monument "Zaporozhian Cossack and Kobzar" in Kyiv.

In the 1950s-1980s, numerous monuments to the hetman of the Zaporizhzhya Army B. Khmelnytskyi became an integral part of the cultural landscape of Ukraine. The popularity of the image of Bohdan Khmelnytskyi in the monumental art of the studied period is explained not only by his significant historical role in the life of Ukraine, but also by the political ideas of the Soviet period, which promoted brotherhood between the Russian and Ukrainian peoples. To spread this idea, the image of Hetman B. Khmelnytskyi, who signed the Bereznev Articles in 1654 in order to get out of the dependence of the Polish-Lithuanian Commonwealth, recognizing the Moscow tsar's protectorate over the Hetmanship, was glorified.

An important reason for the penetration of the Cossack theme into the architectural and monumental art of the 1950s-1980s was the search for national symbols of individual settlements of Ukraine. Historical intelligence and research, which became more active during the period of de-Stalinization, made it possible to find the connection of Ukrainian cities and towns with individual historical figures of the Cossack era. Such personalities sought to be immortalized in monumental buildings on the squares of the respective settlements. More often, the installation of symbolic monuments was timed either to the anniversary of important historical events, or to the celebration of the city day, etc.

Separate architectural monuments of culture dedicated to Cossack commanders or the glorification of the Cossack era as a whole, although they were planned in the period of 1950-80s, but were physically embodied only after the independence of Ukraine. An example of such ideas is the historical and cultural complex "Zaporozka Sich" already described above. Also, during the researched period, the idea of a monument to the founder

of the city of Kryvyi Rih, the Cossack Rog, and a monument to Ivan Sirko, the chieftain of the Zaporizhian army, in Merefa, arose.

In general, the use of the Cossack theme in the architecture of 1950-1980 is a complex mixture of cultural heritage and ideological control, which reflects the contradiction between the desire to preserve and restore the historical heritage and the needs of the ideological regime.

Keywords: Cossacks, architecture, monumental sculpture, historical memory, symbolism, socialist realism, art.

Citation. Prysiazhnyuk Y. The theme of cossacks in the architecture of the 1950s-1980s. *Sumskyi istoryko-arkhivnyy zhurnal* [Sumy historical and archival journal]. №XLIII. 2024. Pp.44-51. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2024.i43.p.44

ЮРИЙ В. ПРИСЯЖНИК

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова (Україна)

ТЕМА КОЗАЦТВА В АРХІТЕКТУРІ 1950-1980-х РОКІВ

Анотація. У статті досліджено особливості розкриття теми козацтва в архітектурі та монументальній скульптурі українських митців періоду 1950-1980-х років. Охарактеризовано найвидатніші пам'ятки, що відображають національні цінності, ідеали, прославляють історичні персоналії козацької доби. Автором охарактеризовано роль творчості українських митців у поширенні культури козацтва, досліджено вплив архітектурного мистецтва на зміцнення історичної пам'яті та формування національної самосвідомості. Водночас, звернено увагу на специфіку відтворення теми козацтва в творах архітектури та монументальної скульптури з урахуванням впливу політичної епохи.

Автором встановлено, що головною причиною звернення до теми козащини в архітектурі досліджуваного періоду є саме політична тенденція українського національного відродження в рамках десталінізації. Закономірно, що популяризація традицій та історії народу вимагала звернення до теми козацького минулого України. Тому в період "хрущовської відлиги" було створено чи відновлено ряд музеїв, присвячених козацькій добі.

З метою прославлення козацтва створювалися також об'єкти монументальної скульптури, які стали важливим елементом архітектурних композицій на площах українських міст. Такі пам'ятники частіше створювалися або як узагальнений образ козака, або являли собою скульптури відомих гетьманів чи козацьких полководців, причетних до певних історичних подій. У 1950-1980-х роках численні пам'ятники гетьману Війська Запорізького Б. Хмельницькому стали невід'ємною частиною культурного ландшафту України. Популярність образу Богдана Хмельницького в монументальному мистецтві досліджуваного періоду пояснюється не лише його значною історичною роллю в житті України, а й політичними ідеями радянського періоду, які пропагували братерство українського та російського народів.

Ключові слова: козацтво, архітектура, монументальна скульптура, історична пам'ять, символіка, соцреалізм, мистецтво.

Цитування. Присяжнюк Ю. Тема козацтва в архітектурі 1950-1980-х років // Сумський історико-архівний журнал. №XLIII. 2024. С.44-51. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2024.i43.p.44

Розвиток культури та мистецтва в усі часи та в усіх державах так чи інакше взаємопов'язаний з основними сферами суспільного життя: і з економічним добробутом, і з науково-технічним прогресом, і з політичними тенденціями. Аналізуючи чинники впливу на розвиток української культури в XX столітті, можна погодитися з науковцями,

які підкреслюють головну роль політичного фактора, що зумовлював різкі зміни в житті та творчості вітчизняних митців (Висоцький, 2009: 88).

Якщо розглядати період 1950-1980-х років, то для України він характеризувався різними тенденціями розвитку культури. Наприкінці 50-тих років спостерігалось повоєнне відродження літератури, мистецтва, але в архітектурі стояли не настільки «високі» цілі, адже, перш за все, потрібно було відбудувати промислові об'єкти і забезпечити населення житлом. Тому архітектори створювали типові проекти житлових будинків, соціальних об'єктів (школи, дитсадки, лікарні). Це призвело до того, що вже в 1960-70-х роках значною мірою було втрачено своєрідність архітектури, авторські проекти втілювалися досить рідко (Глушкова, 2011: 134).

Дещо активніше розвивалася монументальна скульптура, головним покликанням якої стало якраз створення індивідуального характеру окремих міст, площ, архітектурних об'єктів. Але й тут мала місце своя специфіка, адже політичний чинник значно впливав на тематику творчості митців. Провідним стилем у мистецтві стає соцреалізм, а пропаговані цінності пов'язувалися з радянськими ідеалами.

Водночас, у 60-х роках, після XX з'їзду КПРС та офіційного визнання злочинності «культу особи» Сталіна, культурний розвиток України знову набув національної специфіки. В усіх сферах мистецького життя відбувся різкий перехід до відродження українських цінностей. Одним із способів вираження нової ідеології стало використання національних мотивів та символіки в архітектурних спорудах. Козацтво, як історичний період з визначною культурною спадщиною, знаходило своє місце в цьому контексті. Але, все ж таки, тематика козацького минулого України розкривалася в архітектурі та монументальному мистецтві з урахуванням цілей соціалізму, всіляко пропагувалися ідеї об'єднання українського та російського народів.

Мета даної статті – розкрити роль архітектурних композицій 1950-1980-х рр., присвячених козацтву, у формуванні культурної та історичної спадщини України, а також визначити вплив політичних чинників на особливості розкриття теми козацтва в тогочасній архітектурі та монументальному мистецтві.

Історіографія дослідження козацької тематики в архітектурі українських митців 1950-1980-х років представлена роботами таких дослідників як В. Акуленко, О. Демиденко, С. Заремба, Г. Складенко, С. Шейтенко та ін.

В. Акуленко, хоч акцентував увагу на засобах охорони пам'яток архітектурного мистецтва в Україні, але при цьому досить глибоко досліджував історичні та ідеологічні передумови мистецтвозахоронної діяльності, підкреслюючи, що в радянський період саме політичні чинники найбільше впливали і на створення архітектурних пам'яток, і на їх охорону (Акуленко, 1991: 20). О. Демиденко у своєму дослідженні підкреслює, що саме на 1953-1954 роки припадає пік уваги державних структур до архітектурних пам'яток на тему козацтва. Автор пов'язує це з 300-тою річницею Переяславської ради та ідеологічною концепцією радянської влади щодо братерства українського й російського народів (Демиденко, 2006: 12). Г. Складенко акцентує увагу на тому, що розвиток української монументалістики в радянський період визначався ідейними програмами партії. Автор називає монументалістику найбільш ідеологічно заангажованим офіційним видом мистецтва, цілі якого чітко узгоджувалися з політичними настановами (Складенко, 2002).

Погоджуючись з вказаними науковцями, можна стверджувати, що головною причиною звернення до теми козацтва в архітектурі досліджуваного періоду є саме політична тенденція українського національного відродження в рамках деєдалінізації. Закономірно, що поширення традицій та історії нашого народу потребувало прославлення козацького минулого України. Тому в період “хрущовської відлиги” було створено або ж відновлено ряд музеїв, присвячених козацькій добі.

Так, ще в 1965 році було розроблено ідею створення Історико-культурного комплексу “Запорозька Січ” на території Національного заповідника “Хортиця”. І хоча на той момент ідея ще не здобула фізичного втілення, але її архітектурні аспекти були досить детально пропрацьовано. У них було відображено основні інженерні елементи Запорозької Січі – козацькі хати, оборонні споруди, маєтки та інші споруди того часу. Тому “Запорозька Січ” обґрунтовано слугує центром для наукових досліджень з історії козацтва (Скляренко, 2002: 88).

Ще згідно ідеї 1965 року на території комплексу зібрані основні елементи архітектури, культури, дозвілля та побуту запорозьких козаків. Як і всі тогочасні козацькі Січі, історико-культурний комплекс було розділено на дві частини: передмістя та внутрішній кіш. Досить цікавою за своїм архітектурним рішенням є внутрішній кіш, який являє собою центральну частину Січі і передає саме патріотичні настрої, прославляючи життя і звичаї козацтва. Довкола комплексу споруджені захисні фортифікаційні укріплення, що складаються з високого валу, глибокого рову і огорожі у вигляді дерев’яного частоколу. По периметру частоколу знаходиться три вежі – в’їзна вежа з південного боку, де знаходиться центральний вхід в комплекс, мала вежа – в східній частині Коша, звідки відкривається вид на Дніпро, і вежа-дзвіниця, яка знаходиться на межі Коша і передмістя. Центральний вхід веде у внутрішній кіш. Праворуч від входу знаходиться пороховий льох, далі зліва направо – січова школа і два курені. В центрі Кошу – центральна площа – Майдан, центром якої є січовий храм Покрови Богородиці. Це – найпомітніша, найвища і найбільша споруда на Січі. Із західного боку від церкви знаходиться курінь, військова скарбниця, будинок кошового і канцелярія. Зі східного боку Майдану уздовж частоколу розташувалися пушкарня, скарбниця куреня, і три козацькі курені. Друга частина Січі – передмістя – складається з невеликого майданчика, на якому розташувалися грецька хатина (готель), корчма, кузня і гончарня. Такі архітектурні рішення дають можливість уявити особливості повсякденного життя козаків на Січі.

У 1966 році також було засновано Національний історико-меморіальний заповідник “Поле Берестецької битви”, відомий також як “Козацькі Могили”, розташований в селі Плещева Дубенського району Рівненської області. Це святиня, що вшановує пам’ять тисяч козаків і селян, які брали участь у Берестецькій битві 1651 року, під керівництвом Богдана Хмельницького під час національно-визвольної війни. Хоча окремі елементи заповідника почали формувати ще в 1910-х роках (сюди було перенесено дерев’яну церкву святого Михайла, що є пам’яткою XVII ст.; було споруджено церкву святого Георгія Переможця, а монастирський скит, де нині розташований музей), офіційно заповідник було створено саме в 1966 році – в період деєсталінізації та відродження української культури.

З метою прославлення козацтва створювалися й об’єкти монументальної скульптури, що ставали важливим елементом архітектурних композицій на площах українських міст. Такі пам’ятники частіше створювалися або як узагальнюючий образ козака, або ж являли собою скульптури відомих гетьманів або козацьких полководців, причетних до певних історичних подій.

Наприклад, пам’ятний знак Микитинській Січі, встановлений у 1954 році у місті Нікополь, є символом вшанування козацької спадщини та визначного значення Січі для української історії. Також можемо виокремити пам’ятник визволенню Білої Церкви на Палієвій горі, створений у 1980 році скульптором В. Богдановським, що вшановує подію визволення Білої Церкви козацькими військами. У 1982 р. у Києві встановлено пам’ятник “Запорозький козак і кобзар”, створений скульптором Л. Орленком. Бронзова скульптура відображає образ мандрівного кобзаря, який грає при дорозі на кобзі, та образ козака, що “заслухався” на перехресті вулиць. Скульптура відтворює атмосферу козацького життя (Горбик В., Денисенко Г., 2004: 137). Пам’ятник було встановлено до 1500-річчя заснування Києва в якості подарунку від міста Запоріжжя.

У 1950-1980-х роках невід'ємною частиною культурного пейзажу України стали численні пам'ятники гетьману Війська Запорозького Б. Хмельницькому. Вони встановлені в багатьох містах і селах країни, розповсюджені по всій її території. Встановлення пам'ятників Хмельницькому спостерігалось, починаючи з 1954 року. Цей період відзначався святкуванням 300-річчя Переяславської ради. Протягом 1960-1980-х років було встановлено доволі багато пам'ятників Хмельницькому, навіть за межами Української Радянської Соціалістичної Республіки (Заремба, 2002: 99).

Популярність образу Богдана Хмельницького в монументальному мистецтві досліджуваного періоду пояснюється не лише його визначною історичною роллю в житті України, але й політичними ідеями радянського періоду, в яких пропагувалося братерство між російським та українським народами. Для поширення цієї ідеї возвеличувався образ гетьмана Б. Хмельницького, який задля виходу з-під залежності Речі Посполитої у 1654 році підписав Березневі статті, визнаючи протекторат московського царя над Гетьманщиною. 300-річчя цієї історичної події масово святкувалося в Україні в 1954 році. До річниці було приурочено навіть передачу Кримської області до складу УРСР, а також перейменовано місто Проскурів на Хмельницький.

Саме з останньою подією пов'язане встановлення пам'ятника Богдану Хмельницькому у колишньому Проскуріві. Скульптура була встановлена на Привокзальній площі. Хоча сьогодні в місті Хмельницького існує вже не один пам'ятник гетьману, але саме той є найдавнішим, датою його встановлення є 31 серпня 1955 року. Історична постать Богдана увіковічена скульпторами О. Олійником і М. Вронським, архітектором став О. Сидоренко. Описуваний об'єкт монументального мистецтва являє собою повнофігурну залізобетонну скульптуру висотою 3,5 м, що встановлена на чотиригранному цегляному оцEMENTованому постаменті висотою 4 м. Скульптура виконана у стилі соцреалізму. Атрибути, які тримає Богдан у руках, свідчать про його владу та про історичну подію – Переяславську раду. Булава у правій руці символізує гетьманську владу. А у лівій руці свитки – це і є ті акти Переяславської угоди. Пам'ятник Б. Хмельницькому став справжнім символом міста: зображення скульптури присутнє на значках 70-х років, поштових марках, конвертах, емблемах.

Також пам'ятники Б. Хмельницькому, приурочені до возвеличення ідей Переяславської ради, були споруджені в ряді інших міст України. Особливо величною є скульптура у місті Чернігів. Вона являє собою бетонну статую заввишки 2,5 м, що встановлена на циліндричному постаменті заввишки 3,2 м. Постамент, викладений з цегли і обкладений травертином, спирається на облицьований каменем та плиткою стилобат зі сходинками підковоподібної форми. Сам пам'ятник встановлений на земляному пагорбі у центрі скверу імені Б. Хмельницького. Авторами цього об'єкту монументального мистецтва стали скульптори І.П. Кавалерідзе та Г.Л. Петрашевич, архітектором виступав А.А. Карнабіда, виконання скульптурного опорядження постаменту належить С.Т. Соломасі.

Спорудження пам'ятника Б. Хмельницькому в Чернігові розпочалося ще в 1955 році, ідея була пов'язана саме зі святкуванням трьохсоті річчя підписання Березневих статей у попередньому 1954 році. Ініціатором увіковічення образу гетьмана у місті козацької слави став В. Марков – тогочасний перший секретар чернігівського обкому КП(б)У. В оголошеному конкурсі на кращий проект пам'ятника перемогла ідея молодого архітектора А. Карнабіда, для втілення якої він звернувся до скульптора І. Кавалерідзе. Задум архітектора був комплексним: поруч з величною статуєю Б. Хмельницького (її на той момент уже було виготовлено) планувалося встановити скульптури його відомих прибічників (Степан Пободайло і Мартин Небаба), а біля підніжжя постаменту пам'ятника митці хотіли відтворити узагальнюючі образи кобзаря та козака. Весь комплекс планувалося розмістити на мозаїчному майданчику. Але реалізація архітектурної ідеї А.

Карнабіди зазнала перепон через дефіцит фінансування. У результаті було вирішено обмежитися встановленням лише фігури Богдана Хмельницького та виконанням художнього ліплення на постаменті пам'ятника, що було виконане С.Т. Соломахою.

Політичні ідеї тогочасного радянського суспільства визначали й положення пам'ятника в географічних рамках. Неодноразово, починаючи з встановлення монументу, в колі архітекторів та істориків піднімалися суперечки щодо просторового розміщення фігури гетьмана, який “дивиться” в бік Росії. Лише після початку російсько-української війни в процесі проведення реставраційних робіт у сквері Чернігова було змінено положення скульптури: тепер погляд гетьмана спрямований до центру міста.

З метою возвеличення історичних подій періоду козацької доби на території України в 1950-80-х роках встановлювалися й пам'ятники іншим відомим національним полководцям.

Важливою причиною проникнення теми козацтва в архітектурно-монументальне мистецтво 1950-1980-х років став пошук національних символів окремих населених пунктів України. Історичні розвідки та дослідження, які активізувалися в період деєталінізації, дозволили знайти зв'язок українських міст та містечок з окремими історичними постатями козацької доби. Такі персоналії прагнули увіковічнити в монументальних спорудах на площах відповідних населених пунктів. Частіше встановлення пам'ятників-символів приурочувалося або до річниці важливих історичних подій, або ж до святкування дня міста тощо. Наприклад, у місті Вінниця 6 листопада 1954 року було встановлено пам'ятник І. Богуну, що став утіленням величі та героїзму козацького руху на території регіону. Монумент розташований у сквері “Кумбари” поруч з кручею під Південним Бугом, він відзначає подвиги та перемоги українського козацтва над поляками у 1651 році. Саме в битві під Вінницею у березня 1651 року соратник Хмельницького І. Богун вперше показав свої здібності як воєначальник і забезпечив перемогу над польськими військами. Тому пам'ятник полководцю прославляє його образ та відображає важливу роль українських воїнів у боротьбі за незалежність та свободу (Демиденко, 2006: 78).

Пам'ятник І. Підкові в Черкасах відзначає величність козацького гетьмана та молдавського господаря, який був символом спільної боротьби російського, українського, білоруського та молдавського народів проти турецьких поневолювачів. Цей пам'ятник, відкритий у 1986 році, був встановлений на честь 700-річчя міста Черкаси. Автори монументу – скульптор П. Кулик (Львів) та архітектор В. Блюсюк (Шейтенко, 2009: 276). Ще один пам'ятник І. Підкові було споруджено у Львові. Національний символ було встановлено на однойменній площі, яка здобула свою назву ще в 1946 році. 18 листопада 1981 р. скульптор Петро Кулик безкоштовно виконав та встановив модель пам'ятника та постамент Івану Підкові на площі, котра від 1946 р. носить його назву. Історичний зв'язок постаті І. Підкови зі Львовом досить тісний. Коли Галичина потрапила під владу Польщі, молдавські господарі визнали себе васалами польського короля з надією знайти у ньому захисника від зазіхань Османської імперії. Але Польща була не в змозі захистити навіть українські землі, які знаходились під її владою. Практично єдиною силою, що чинила опір туркам, були козаки. У 70-ті роки XVI ст. козак Іван Підкова добився титулу молдавського господаря. Об'єднавши сили молдаван і українців, він неодноразово завдавав відчутних ударів турецькій армії. Але сили були нерівними, тому Іван Підкова змушений був відступити на територію Польщі. У цей час польський король, готуючись до війни з Московською державою, не хотів ускладнень з Туреччиною. Тому він підступно наказав схопити Підкову і стратити його на вимогу турків. 16 червня 1578 року Підкова був страчений на площі Ринок у Львові.

Архітектором пам'ятника є Володимир Блюсюк. В основу монументу було покладено скульптуру, що експонувалась на республіканській виставці “Художники Львова” у Києві та затвердженої на засіданні архітектурно-художньої ради при

Архітектурно-планувальному управлінні міста Львова. Ще 18 вересня 1965 року Рада міністрів УРСР прийняла постанову “Про увічнення пам’ятних місць, пов’язаних з історією запорізького козацтва”. Львівське обласне управління культури склало список можливих пам’ятників та місць їх установа. Подібні списки надали також Міністерство культури УРСР, Академія наук УРСР, Держбуд УРСР. Серед інших об’єктів був і пам’ятник козацького ватажка Івана Підкови, а місцем його встановлення спочатку пропонувалася площа Ринок, де було страчено Івана Підкову. А встановлено пам’ятник Івану Підкові було у травні 1982 року. Місту його подарував львівський скульптор Петро Кулик. Митець безкоштовно виконав модель пам’ятника та постамент.

Окремі архітектурні пам’ятки культури, присвячені козацьким полководцям або ж уславленню козацької доби в цілому, хоч і були заплановані в період 1950-80-х років, але фізично знайшли втілення лише після здобуття незалежності України. Прикладом таких ідей слугує вже описаний вище Історико-культурного комплексу “Запорозька Січ”. Також в досліджуваній період виник задум пам’ятника засновнику міста Кривий ріг – козаку Рогу. Вперше така ідея з’явилася ще в середині 1970-х років, коли планувалося святкування двохсоті річниці дня міста, однак вона залишилася на рівні обговорення.

Але вже наприкінці 1980-х років за рішенням голови Кривого Рогу було зроблено замовлення скульптору О. Васякіну на створення двох скульптур: одна мала втілювати образ козака Рогу, а інша – річок Інгульця та Саксагані. Через брак фінансування було створено лише форму для скульптури козака. Вона тривалий час зберігалася в майстерні митця і лише в 2010-х роках монумент було відлито з бронзи. Він являє собою образ козака, що зістрибнув зі свого коня. Скульптура встановлена на постаменті, який являє собою глибу з залізної руди. Загальна висота монументу складає 5,3 м. Хоч пам’ятник і було відлито лише недавно. Він виготовлений за формою, що була створена саме в період 1950-1980-х років і тому несе в собі тогочасні прагнення до увіковічення козацької слави українського народу.

Схожа історія і в пам’ятника кошовому отаману війська Запорізького Іванові Сірку, що був встановлений на в’їзді в Мерефу з боку Харкова. Ідея його спорудження виникла ще в березні 1978 року, коли в Мерефі було сформовано раду краєзнавчого музею і розпочато пошук історичних матеріалів про Івана Сірка.

Ініціативи громадян були підтримані на папері: одна з вулиць була названа іменем славетного козака і в 1980 році прийнято рішення про спорудження пам’ятника. Погруддя навіть було створено та перевезено до Кривого Рогу в 1982 році, але його встановлення так і не відбулося. Напередодні Шевченківських свят у 1988 році Харківський облвиконком все ж прийняв рішення про встановлення пам’ятного знака Івану Сірку у Мерефі. Але втілення ідеї відбулося лише після проголошення незалежності України.

Отже, у період з 1950 по 1980 роки спостерігалися значні зміни на архітектурній сцені, що відображали не лише соціальні, політичні та культурні трансформації, а й вплив ідеологічних факторів на художній вираз. У контексті козацької тематики архітектори та мистецтвознавці цього періоду активно використовували мотиви козацтва для створення архітектурних ансамблів, що могли відображати могутність, відвагу та героїзм колишніх козаків. Такі споруди відзначалися величністю і монументальністю, з чітко вираженими архітектурними деталями, які надавали образності козацькій тематиці.

Архітектори та мистецтвознавці цього періоду активно використовували мотиви козацтва для втілення ідеї національної гідності, відваги та самостійності. У СРСР з’являлися будівлі з елементами козацької архітектури, такі як башти, вежі та рельєфи зображення козаків. Це було спробою підкреслити могутність та силу колишнього козацтва, а також зберегти та відновити історичний та культурний спадок (Акуленко, 1991: 128).

У цілому, використання козацької тематики в архітектурі 1950-1980 років є складною сумішшю культурної спадщини та ідеологічного контролю, яка відображає протиріччя між прагненням зберегти і відновити історичну спадщину та потребами ідеологічного режиму.

Література:

- Акуленко, 1991 – *Акуленко В.І.* Охорона пам'яток культури в Україні (1917–1990). Київ: Вища школа, 1991.
- Висоцький, 2009 – *Висоцький О.Ю.* Історія української культури. Дніпропетровськ: НМетАУ, 2009. 130 с.
- Глушкова, 2011 – *Глушкова Н.М.* Історія української культури. Одеса: Вид во “ТЭС”, 2011. 150 с.
- Горбик, 2004 – *Горбик В.О., Денисенко Г.Г.* Проблеми дослідження і збереження пам'яток історії та культури в Україні // *Український історичний журнал.* №2. С.132–142.
- Демиденко, 2006 – *Демиденко О.О.* Увічнення та збереження історії козацтва в пам'ятках культури України (1945–2005 рр). Дис. ... канд. іст. наук. К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. 391 с.
- Заремба, 2002 – *Заремба С.* Нариси з історії українського пам'яткознавства. Київ: ТОВ “Видавництво Аратта”, 2002. 204 с.
- Здоровенко, 2007 – *Здоровенко В.В.* Специфіка монументального мистецтва // *Людинознавчі студії: Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.* Дрогобич: Науково-видавничий центр ДДПУ імені Івана Франка. Випуск шістнадцятий. Філософія. 2007. С.158–167.
- Ревенко, 1978 – *Ревенко А.* Шляхи вирішення синтезу і втілення життєвої правди в українському монументально-декоративному мистецтві // *Мистецтво і життя.* К., 1978.
- Склярєнко, 2002 – *Склярєнко Г.* Українська монументалістика: між мистецтвом та ідеологією // *Традиційне й особистісне у мистецтві: Колективне дослідження за матеріалами IV Гончарівських читань.* Київ: УЦНК “Музей Івана Гончара”, 2002.
- Шейтенко, 2009 – *Шейтенко С.* Урбаністичні простори, пам'ятки, ідеєтичності, або як пам'ятає архітектура. Ідентичність і пам'ять у пострадянській Україні: Монографія. Київ: Дух і літера, 2009. 496 с.

References:

- Akulenko, 1991 – *Akulenko V.I.* Okhorona pameyatok kulNetry v Ukrayini (1917–1990) [Protection of cultural monuments in Ukraine (1917–1990)]. Kyiv: Vyshcha shkola, 1991. [in Ukrainian]
- VysotsNyy, 2009 – *VysotsNyy O.Yu.* Istoriya ukayinsNekoyi kulNetry [History of Ukrainian culture]. Dnipropetrovsk: NMetAU, 2009. 130 s. [in Ukrainian]
- Hlushkova, 2011 – *Hlushkova N.M.* Istoriya ukayinsNekoyi kulNetry [History of Ukrainian culture]. Odesa: Vyd vo “TIS”, 2011. 150 s. [in Ukrainian]
- Horbyk, Denysenko, 2024 – *Horbyk V.O., Denysenko H.G.* Problemy doslidzhennya i zberezheni pameyatok istoriyi ta kulNetry v Ukrayini [Problems of research and preservation of historical and cultural monuments in Ukraine] // *UkrayinsNyy istorychnyy zhurnal.* 2024. №2. S.132–142. [in Ukrainian]
- Demydenko, 2006 – *Demydenko O.O.* Uvichnennya ta zberezheniya istoriyi kozatstva v pameyatkakh kulNetry Ukrayiny (1945–2005 rr) [Perpetuation and preservation of the history of the Cossacks in cultural monuments of Ukraine (1945–2005)]. Dys. ... kand. ist. nauk. K.: In-t istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny, 2006. 391 s. [in Ukrainian]
- Zaremba, 2002 – *Zaremba S.* Narysy z istoriyi ukayinsNekoho pameyatkoznavstva [Essays on the history of Ukrainian monument studies]. Kyiv: TOV “Vydavnytstvo Aratta”, 2002. 204 s. [in Ukrainian]
- Zdovenko, 2007 – *Zdovenko V.V.* Spetsyfika monumentalNenoho mystetstva [Specificity of monumental art] // *Lyudynoznavchi studiyi: Zbirnyk naukovykh pratsN DrohobytsNekoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka.* Drohobych: Naukovo-vydavnychyy tsentr DDPU imeni Ivana Franka. Vypusk shistnadtsyaty. Filosofiya. 2007. S.158–167. [in Ukrainian]
- Revenko, 1978 – *Revenko A.* Shlyakhy vyrishennya syntezy i vtilennya zhyttyevoyi pravdy v ukayinsNekomu monumentalNeno-dekoratynomu mystetstvi [Ways of solving the synthesis and embodiment of life truth in Ukrainian monumental and decorative art] // *Mystetstvo i zhyttya.* K., 1978. [in Ukrainian]
- Sklyarenko, 2002 – *Sklyarenko H.* UkrayinsNeka monumentalistyka: mizh mystetstvom ta ideolohiyeyu [Ukrainian monumentalism: between art and ideology] // *Tradytisne y osobystisne u mystetstvi: Kolektyvne doslidzhennya za materialamy IV HoncharivsNkykh chytanN.* Kyiv: UTSNK “Muzey Ivana Honchara”, 2002. [in Ukrainian]
- Sheytenko, 2009 – *Sheytenko S.* Urbanistychni prostory, pameyatky, ideetychnosti, або yak pameyataye arkhitektura. IdentychnistN i pameyatN u postradyansNeki Ukrayini: Monohrafiya [Urban spaces, monuments, ideologies, or how architecture remembers. Identity and memory in post-Soviet Ukraine: Monograph]. Kyiv: Dkh i literatura, 2009. 496 s. [in Ukrainian]

Отримано 20.10.2024

Отримано в доопрацьованому вигляді 30.10.2024

Прийнято до друку 10.11.2024

Submitted 20.10.2024

Received in received form 30.10.2024

Accepted for publication 10.11.2024

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2024.i43.p.52

SERGEYI.DEGTYAREV^{1,2}, DIANA.V.STRUPINSKA¹

¹Sumy State University (Ukraine)

²Cherkas Global University (USA)

PROBLEMS IN HISTORICAL POLITICS AND WAYS TO OVERCOME THEM: THE EXPERIENCE OF UKRAINE AND POLAND

Abstract. *Historical policy plays a crucial role in shaping national identity and fostering societal cohesion, particularly in light of the contemporary challenges faced by Ukraine. This article explores key approaches to memory politics in European countries and Ukraine, analyzing successful practices of reconciliation and the development of a unified national historical narrative.*

The authors examine European models of memory policies grounded in the principles of democracy, tolerance, and mutual respect. Examples include initiatives such as joint history textbooks, memorial projects, and campaigns aimed at overcoming stereotypes and prejudices. At the same time, the article highlights the risks of exploiting historical memory as a tool for political manipulation, which can exacerbate internal conflicts and complicate international relations.

Special focus is placed on Ukrainian-Polish relations, showcasing both the opportunities and challenges in addressing “memory conflicts.” Ukraine’s memory policy, historically ad hoc and reactive, requires reevaluation in the context of its European integration aspirations. Developing a Ukraine-centric narrative should prioritize national interests while fostering constructive dialogue with neighboring countries. The article emphasizes the need for compromises on sensitive historical issues, such as the Volyn tragedy and Operation Vistula.

The conclusion underscores that an effective memory policy is essential for societal cohesion and international reconciliation. For Ukraine, this is not only a means of building internal unity but also a vital component of integration into the European community. The experiences of European countries, particularly Poland and Germany, offer valuable lessons for resolving “memory conflicts” and creating a shared vision of the historical past.

The article highlights that by adopting these practices, Ukraine can strengthen its societal fabric while building bridges with its neighbors, ultimately paving the way for both national and international harmony.

Keywords: *historical memory, collective memory, politics of memory, Ukraine, Poland, “memory conflicts”, social solidarity.*

Citation. Degtyarev S.I., Strupinska D.V. Problems in historical politics and ways to overcome them: the experience of Ukraine and Poland. *Sumskyi istoryko-arkhivnyy zhurnal* [Sumy historical and archival journal]. №XLIII. 2024. Pp.52-62. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2024.i43.p.52

ДЕГТЯРЬОВ С.І.^{1,2}, СТРУПІНСЬКА Д.В.¹

¹Сумський державний університет (Україна)

²Черкас Глобальний Університет (США)

ПРОБЛЕМИ В ІСТОРИЧНІЙ ПОЛІТИЦІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ: ДОСВІД УКРАЇНИ І ПОЛЬЩІ

Анотація. *Історична політика відіграє важливу роль у формуванні національної ідентичності та забезпеченні суспільної згуртованості, особливо в контексті сучасних викликів, які постають перед Україною. У статті досліджуються основні підходи до*

реалізації політики пам'яті в європейських державах та Україні, аналізуються успішні практики примирення і формування загальнонаціонального історичного наративу.

Автори аналізують європейські моделі політики пам'яті, що базуються на принципах демократії, толерантності та взаємоповаги. Розглянуто досвід створення спільних історичних підручників, меморіалів та ініціатив, спрямованих на подолання стереотипів і упереджень. Водночас наголошується на ризиках використання історичної пам'яті як інструменту політичної маніпуляції, що може посилювати внутрішні конфлікти та ускладнювати міжнародні відносини.

Особливу увагу приділено українсько-польським відносинам, які демонструють як можливості, так і труднощі у вирішенні "конфліктів пам'яті". Українська політика пам'яті, що довгий час залишалася ситуативною, потребує переосмислення в контексті євроінтеграційних прагнень. Формування україноцентричного наративу має враховувати національні інтереси, але також сприяти налагодженню конструктивного діалогу з сусідніми країнами. Особливо важливим є пошук компромісів щодо болючих історичних питань, таких як Волинська трагедія чи операція "Вісла".

У статті робиться висновок, що ефективна політика пам'яті є важливим чинником суспільної згуртованості та міжнародного примирення. Для України це не лише спосіб побудови внутрішньої єдності, але й ключовий елемент інтеграції до європейської спільноти. Досвід європейських країн, зокрема Польщі та Німеччини, може стати корисним прикладом для вирішення "конфліктів пам'яті" та формування спільного бачення історичного минулого.

Ключові слова: історична пам'ять, колективна пам'ять, політика пам'яті, Україна, Польща, "конфлікти пам'яті", суспільна солідаризація.

Цитування. Дегтярьов С.І., Струпінська Д.В. Проблеми в історичній політиці та шляхи їх подолання: досвід України і Польщі // Сумський історико-архівний журнал. №XLIII. 2024. С.52-62. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2024.i43.p.52

Історична політика на сьогоднішній день має велике значення для Європи у просуванні інтеграційних процесів. Вона буквально становить собою свідоме поєднання історії та пам'яті, що спрямовано на досягнення певної політики примирення та усунення історичних утисків та необ'єктивності. Європа, використовуючи історичну політику, має на меті сформувати свою рівнозначність та створити загальну перспективу розвитку. Для цього політична верхівка застосовує певні інтерпретації з минулого, що найбільш дійсні історичним реаліям, які перетворюються у потужні наративи, цей процес і містить у собі саме поняття «історична політика».

Кожна держава використовує історичну політику в своїх цілях, але в різному ключі, якщо демократичні країни завданням історичної політики визначають поширення історичних фактів з метою укріплення держави, стабілізації загальної атмосфери у суспільстві та гарантії мирного існування з іншими державами, то країни з авторитарно-тоталітарним режимом розглядають історичну політику лише як засіб використання історії у політичних цілях та як предмет переконання у єдиному правильному історичному каноні.

Питання, пов'язані з історичною політикою, пам'яттю, вже стали доволі популярним предметом досліджень істориків, філософів, політологів. Вчені досліджують теоретичні проблеми історичної політики й історичної пам'яті (Киридон, 2018; Портнов, 2013; Стриєк, 2015).

Не ігнорують науковці і досвід реалізації політики пам'яті в різних державах світу, перш за все, європейських (Троян, 2018; Толмачова, Кузіна, 2018; Культура історичної пам'яті, 2013; Лозовий, 2017; Stadnichenko, Tryma, Salnikova, 2023). Такі дослідження мають

важливе прикладне значення, оскільки дозволяють вченим виявити і запропонувати державним інституціям своєї країни максимально ефективні моделі політики пам'яті або її елементів, механізми їх реалізації або, навпаки, застерегти ці інституції від кроків, що можуть призвести до “конфліктів пам'яті”, загострити протиріччя всередині суспільства чи з іншими державами на ниві трактування подій історичного минулого.

Українська історична політика стала також дуже популярним напрямком досліджень вчених, здебільшого українських. У цій політиці на сьогоднішній день мають місце «конфлікти пам'яті» як зовнішні (з іншими державами), так і внутрішні (протилежне трактування деяких сторінок минулого всередині українського суспільства, що негативно впливає на процеси його згуртування, солідаризації). У зв'язку з цим, існує великий суспільно-політичний запит на дослідження такого характеру (Гриценко, 2017; Касьянов, 2018; Політика історичної пам'яті, 2019).

В цілому, слід зазначити, що історіографія, присвячена різним аспектам історичної політики, надзвичайно велика і вона продовжує збільшуватися. Це лише підкреслює наукову і суспільно-політичну значущість досліджень у цьому тематичному полі.

Країни ЄС тримають курс на досягнення загального прогресу, який можливий тільки в умовах примирення, що підкріплене політичною доцільністю. Їхня культура пам'яті має певні вимоги, які допомагають вивчати історію з транснаціональної точки зору та з урахуванням усіх множинних історичних спогадів. Це такі вимоги як:

- європейське минуле представляє собою головні європейські цінності: демократію, гуманізм та терпимість;
- необхідна наявність спеціального зваженого діалогу, обговорення, що передбачає зародження взаємодовіри та порозуміння між європейськими народами;
- відсутність прихованих подій з історії, прозорість та прийняття навіть «незручних» моментів;
- немає визначеної “єдиної історичної правди”.

Як висновком до цього у Раді Європи було визнано роль освіти та викладання історії пріоритетним питанням. Це спонукало звернутися до фахівців істориків з проханням слідувати трьом важливим принципам в їхній роботі: історія без суб'єктивності, на реальних подіях та без пропаганди. Від цього залежить подолання ксенофобії, шовінізму та інших можливих утисків через неправильне сприйняття дійсності. Рада Європи ухвалила в свій час декілька проектів базуючись на цьому питанні, що мали удосконалити рівень викладання реальної історії та її зміст, ці дії запобігають можливим конфліктам та поглиблюють діалог між громадянами ЄС щодо різної історичної пам'яті, що є каталізатором спільних поглядів на майбутнє, сьогодення та минуле.

Спільні підручники з історії – це ще одна ідея народжена в Європі, перший такий з'явився у Німеччині та Франції, і молодь, яка навчалася за ними мала позитивне уявлення про сусіда та розуміння спільної історичної спадщини держав-сусідів, бо зазвичай підручники заповнені національними міфами та образами “ворога”, що має сильний вплив на свідомість тих, хто це вивчає. Подібні спільні книги були надруковані у Польщі та Німеччині у 2008 та 2016 роках як спроба покращення польсько-німецьких стосунків. Обидві країни були зацікавлені у цьому маневрі (Лозовий, 2017: 30-32).

Також невід'ємною складовою європейської політики пам'яті є визнання провідниками та моральними авторитетами держав і народів своїх злочинів та надання вибачень за них, висловлення розуміння важливості трагічних сторінок в історії та поваги до самої історії і так званих “місць пам'яті” (Троян, 2018).

Для України політика пам'яті є важливою складовою політики загальнонаціональної (причому як внутрішньої, так і зовнішньої), але вона має багато протиріч, що ускладнює

процес її формування і розвитку. Після 1991 року українські історики почали переосмислювати національний історичний процес, охоплюючи усі його аспекти, в тому числі соціально-економічний, суспільно-політичний, культурний. Знайти спільну думку щодо бачення колективного минулого не вдалося й досі, причиною чому є ситуативна державна політика, яка формувалася під впливом радянських та суто українських версій історії (Дегтярьов, 2022). У більшій частини населення України домінують історичні стереотипи та міфи, створені ще за радянських часів, що є суттєвою проблемою, що потребує якнайшвидшого вирішення. Після виявів сепаратистських настроїв і конфлікту на Донбасі, повномасштабного вторгнення РФ в Україну у 2022 році питання політики пам'яті та примирення, поширення історичної правди має бути в пріоритеті. Насамперед це гарантія для національної безпеки України, бо наявність неправдивих інтерпретацій історії шкодить відносинам з іншими державами та породжує конфлікти всередині суспільства, роз'єднуючи його. Маніпуляції на історичному ґрунті послаблюють країну, виникають непорозуміння у мовному питанні, суспільство буквально "розмежовується" історією. Необхідне вирішення цієї проблеми за допомогою перевірених європейських демократичних механізмів. Зокрема, пошук та висвітлення тем, що будуть цікаві усім регіонам, це те що наближає до взаємного порозуміння і чого подекуди не вистачає українській політиці пам'яті (Лозовий, 2017: 33-34).

Довгі коливання України між Сходом і Заходом (фактично, між Росією та Європою) суттєво завадили формуванню чіткою державної історичної політики. Як слушно зауважив історик В. Лозовий, з моменту проголошення незалежності у 1991 році ця політика "в Україні була не системною, а ситуативною". Фактично вона була гібридом радянської й української інтерпретації історії. У нинішній умовах, коли українське суспільство здебільшого сповідує європейські цінності, навколо яких концентрується і українська політика, "Україна потребує дійової політики історичного примирення як усередині країни, так і з сусідами" (ще одна теза В. Лозового) (Лозовий, 2017: 31). Тобто принципово важливо сформулювати концепцію бачення минулого, яка б корелювалася з зазначеними цінностями. Основними ціннісними орієнтирами тут мають бути, перш за все, гуманізм, демократія, терпимість. Звичайно, держава з таким глибоким колоніальним (імперським та радянським) минулим, якою є Україна, потребує комплексного історичного переосмислення. І історики, філософи, політологи цим вже активно займаються, про що свідчить існуючий потужний історіографічний доробок з даної проблеми.

Про те, що конфлікти та протиріччя потрібно припинити формуванням "багатоопорного режиму пам'яті" ще у 2016 році говорила президентка Американської асоціації українських студій О. Шевель, використовуючи за приклад європейський підхід до викладання історії, репрезентований в Рекомендаціях Ради Європи від 2001 року "Про викладання історії у Європі XXI століття". Але з початком повномасштабного вторгнення 2022 року вона радить зосередитися на створенні уніфікованого україноцентрованого режиму пам'яті, аргументуючи це теперішнім згуртуванням українців у складній ситуації (Дічек, 2023: 2).

Вплив на сприйняття сьогодення, минулого та майбутнього знаходиться в руках держави та її органів, інституцій громадянського суспільства, діячів наукового, літературного та мистецького процесів. В Україні з 2006 року діє Інститут національної пам'яті. Наразі приймається до уваги питання про створення нової системи історичної освіти, яка має продемонструвати молоді та учням суспільно-державницькі цінності, актуальні проблеми історичної пам'яті та загалом історію без міфів. Також відбувається підготовка до схвалення важливих націєтворчих документів, наприклад, Стратегії інформаційної безпеки до 2025 року, що була створена ще у 2021 р. Зазначається важливість вшановування пам'ятних дат та ювілеїв, а Міністерство освіти і науки України

вказує на необхідності проведення в усіх закладах освіти виховних годин, круглих столів, наукових конференцій, приурочених до пам'ятних дат (Дічек, 2023: 3-5).

Через періоди бездержавності, колонізації та культурних асиміляцій українців з'явилися так звані "проблеми пам'яті", що негативно впливає на процес реалізації історичної політики. Український історик В. В'ятрович стверджує, що є дві варіації українського минулого – українська та малоросійська, але на сьогоднішній день народ все більше націоналізується, а його ідентичність зростає (В'ятрович, 2019).

Країни, що межують одна з одною, як правило пов'язані історично. Це спільні для їхніх народів сторінки минулого, інтерпретація яких безпосередньо впливає на формування і реалізацію державних політик пам'яті. Відмінності в інтерпретаціях чи однакове бачення наслідків спільної історії, у свою чергу, можуть мати негативні наслідки у вигляді можливих "конфліктів пам'яті" або навпаки, сприятимуть зближенню цих країн на ґрунті спільного минулого та/або пошуку компромісних інтерпретацій цього минулого якщо мав місце негативний досвід їх співіснування. Все це можна побачити на прикладі відносин України і Польщі, де відмінні інтерпретації спільного минулого призводять до історичних конфліктів, які часто переходять у політичну площину і негативно впливають на процеси зближення українців і поляків. Хоча при цьому слід зауважити, що активні спроби вирішити цю проблему не припиняються вже довгий час.

Польща перша серед країн Східної Європи почала реалізовувати історичну політику, заснувавши власний Інститут національної пам'яті. Поляки виявляють неабиякий інтерес до свого минулого, а власну історію вважають предметом гордості нації, що дає великий стимул провадженню відповідної історичної політики. Також вони називають себе жертвовою нацією, відштовхуючись від низки подій, серед яких поділи Речі Посполитої кінця XVIII ст., німецька окупація часів Другої світової війни, депортації радянського періоду тощо. Розцінювати свою країну у ролі жертви – один з елементів польської політики пам'яті.

До інших завдань цієї політики віднесено визначення конкретної моделі минулого, підтримка та розвиток патріотизму, зосередження на позитивних сторінках історії, відносячи на другий план трагічні сторінки історії. Усім цим займається вищезазначений інститут, створений ще у 1998 році. Це робиться через відповідні зміни в освіті, у тому числі історичній, організацію заходів, присвячених історичним постатям чи подіям, запровадження нових свят та пам'ятних дат тощо. Популяризація власної історії здійснюється навіть через кінематограф, що Держсекретар Міністерства культури і національної спадщини Польщі Ярослав Селлін назвав елементом історичної політики. Використовуються настільні ігри історичного характеру (Толмачова, Кузіна, 2018).

При цьому українсько-польська історична політика розвивається доволі повільно. Польща на тлі українського минулого залишала як позитивні, так і негативні або невизначені відбитки. Наприклад, у часи Помаранчевої революції та Революції гідності польське керівництво і польський народ висловлювали підтримку і розглядало відносини з Україною як стратегічний пріоритет.

У той же час у відносинах України та Польщі мають місце "конфлікти пам'яті". Розв'язати ці конфлікти можна лише шляхом примирення, взаємного розуміння і прощення. Процес польсько-українського примирення почався на початку 1990-х років і був пов'язаний з проблемами навколо ОУН-УПА, Волинської трагедії, операції "Вісла" тощо.

Згодом відносини лідерів Л. Кучми та А. Квасневського сприяли відродженню політичних, економічних, військових та суспільних зв'язків. У травні 1997 року вони підписали заяву "До порозуміння та єднання", де підкреслювалася наявність великого спільного історичного досвіду. Цей документ був сприйнятий по-різному. Більшість

українських депутатів не бачили у ньому сенсу та вели суперечки. У Польщі теж почалися політичні дискусії навколо заяви. Праві кола у Сеймі стверджували що неможливо порівнювати страждання поляків на Волині та “Віслу”. З роками підтвердилося, що, незважаючи на добрі наміри, заява результатів не принесла (Піховшек, 1998). Багато суперечок викликало і відкриття Меморіалу львівських орлят 24 червня 2005 року.

У лютому 2006 року президент Польщі Л. Качинський приїздив до України з офіційним візитом та вів розмови з В. Ющенком та іншими представниками влади. Він вшанував жертв Великого Голодомору, відвідав могили Василя Стуса, польських солдатів. У травні того ж року відбулися урочистості у селі Павлокома (Польща) з нагоди відкриття меморіалу полякам та українцям як жертвам братовбивчих війн під час Другої світової війни. Тоді президент Республіки Польща виголошував промову, що містила у собі визнання наявності поганих подій в історії та вміння прийняти та відпустити їх з пам’яттю та надією.

Іншою важливою подією було відзначення у 2009 році 65-ї річниці акції пацифікації українців проти поляків у селі Гута Пеняцька (зараз Львівської області) 28 лютого 1944 року. У заходах брали участь президенти обох країн, представники православної та католицької церков та сім’ї учасників згаданих подій. Відбулося вшанування жертв у дусі польсько-українського примирення, що можна було розцінювати як продовження травневих подій 2006 року.

Присудження Президентом України В. Ющенком Степану Бандері звання “Герой України” (посмертно) суттєво погіршили українсько-польські відносини. Польські політичні еліти були обурені цією подією і винесли цю проблему навіть на розгляд Європейського Парламенту, який у своїй резолюції закликав українських політиків “переглянути свої рішення та залишитися відданими європейським цінностям” (Зарембо, 2016: 11).

За президентства В. Януковича співпраця з Польщею в плані історичної політики відновилася лише у 2013 році з 70-ї річниці трагічних подій на Волині та Галичині у 1943 році. Сеймом Республіки Польща було погоджено назвати цю трагедію “етнічною чисткою з ознаками геноциду”. Вшанування проходили 11 липня 2013 року у Варшаві, у Волинському сквері Жолібож, де були присутні президент та деякі представники державної влади. Було встановлено меморіал у Волинському сквері як знак вшанування пам’яті жертв УПА. Друга частина цієї події відбувалася в Україні церемонією у Луцькому кафедральному соборі. Від української влади представником був віце-прем’єр-міністр К. Грищенко. У складі польської делегації окрім президента Б. Коморовського були також: віце-маршалок Сейму Ц. Грабарчик та заступник міністра закордонних справ К. Пелчиньска-Наленч.

Дуже важливим питання історичної політики стало для України після Революції гідності. В українському Інституті національної пам’яті було змінено формулу роботи, зробивши акцент на популяризації конкретних інтерпретацій новітньої історії. Зокрема, було приділено значну увагу поширенню знань про ОУН-УПА та особу С. Бандери, але з уникненням тем, що мають відношення до їхньої ролі у Волинській трагедії. У зв’язку з цим українсько-польський «конфлікт пам’яті» лише поглибився.

9 квітня 2015 року до України завітав Б. Коморовський, який отримав можливість виступити в українському парламенті. У своїй промові він згадав про наявність у країн великого колективного минулого, що базується на періодах спільної державності, збереженні нації в умовах позбавлення незалежності та репресіях з боку іноземних гегемонів. Також він висловив важливі думки стосовно ситуації в Україні, він зазначив, що світ буде у безпеці лише коли у безпеці буде Україна та українці, які захищають свою країну та всю Європу.

Але саме в цей день було ухвалено постанову українського парламенту про визнання членів ОУН-УПА учасниками боротьби за незалежність України у XX столітті у вигляді правового статусу, визначеного законом. Навіть запроваджувалося покарання за незгоду з трактуванням такої їхньої ролі. Після такого збігу, промова президента Польщі фактично втратила свій сенс та перекреслила можливі добрі наміри. Ситуація дуже гостро була відображена у польських ЗМІ, зменшуючи рівень важливості стосунків Польщі та України на ґрунті політики пам'яті (Єндрашик, 2018: 246-248).

У 2016 році була чергова річниця подій на Волині й у зв'язку з цим було прийнято рішення зробити день 11 липня Національним днем пам'яті жертв геноциду, здійсненого українськими націоналістами проти громадян Другої Речі Посполитої, а події 1943 року було названо "геноцидом". Реакцією української влади на це було звернення політиків, церковних ієрархів, інтелігенції та інших до польського суспільства з листом, де пролунав заклик до примирення та прощення. "Просимо прощення за вчинені злочини і кривди – це наш головний мотив. Просимо прощення і рівною мірою прощаємо злочини і кривди, вчинені щодо нас...". Лист був підписаний у тому числі двома колишніми президентами України: Л. Кравчуком та В. Ющенком (Leszczyski, 2016).

5 листопада 2017 року до України завітав міністр закордонних справ Польщі В.Вашиковський, що збирався відвідати музей-меморіал "Тюрма Лонцького" у Львові, але по приїзду відмовився, через надпис, що ця будівля була пов'язана з репресіями трьох окупаційних режимів: польським, нацистським та радянським. Сам Вашиковський протестував проти оголошення окупаційним режимом період польської влади у Львові. Також він нагадав, що Польща в очікуванні розблокування на території України робіт Польського інституту національної пам'яті з метою пошуку польських жертв Другої світової війни. Таке блокування Україною пояснювалося тим, що на території Польщі на постійній основі руйнувалися місця пам'яті, пов'язані з Україною чи українцями, а винні у цьому залишалися без покарання. До цього питання поверталися і 13 грудня 2017 року під час приїзду президента А. Дуди до Харкова (Панченко, 2024).

У січні 2018 року польським Сеймом та сенатом було внесено зміни до Закону про Польський інститут національної пам'яті, що були аналогічні до змін в Українському інституті національної пам'яті 2015 року. Українські закони передбачали покарання за невизнання законності боротьби за незалежність України у XX столітті, що викликало критику з польської сторони. Та свою поправку до закону про Польський інститут національної пам'яті вони здійснили у подібний шлях, що вже тоді викликало невдоволення української сторони, зокрема журналістів та дослідників польсько-українських відносин. У законі йшлося про злочини українських націоналістів та членів українських організацій, що вели співробітництво з Третім Рейхом. Причому ця теза була сформульована доволі загально, що складало враження, ніби все без виключення українське підпілля співпрацювало з Рейхом. Мали місце у нормативному акті й інші тези, несправедливі по відношенню до українців. Подібні формулювання, безперечно, були дуже шкідливі для двосторонніх відносин України і Польщі (Єндрашик, 2018: 249-250). Президент України Порошенко назвав положення закону суб'єктивним та неприйнятним, а Верховна Рада України у своїй позачерговій резолюції висловила побоювання щодо збільшення антиукраїнських тенденцій у Польщі (Kopoczuk, 2018).

Разом з цим, Український інститут національної пам'яті частково завершив свою участь у польсько-українському історичному форумі. Було навіть оголошено занепокоєння щодо безпеки українських дослідників на польській землі та проведено акти протестів перед польськими дипломатичними структурами (Єндрашик, 2018: 250).

З приходом в Україні нової влади у 2019 році аналітики очікували на зміну тактик у польсько-українських відносинах у сфері політики пам'яті. В. Зеленський прибув до

Польщі на початку вересня 2019 року і взяв участь в урочистостях, присвячених 80-річчю початку Другої світової війни. Тоді ж була підписана декларація намірів про стабілізацію історичного діалогу між Києвом і Варшавою. Частково відновлено пошуково-ексгумаційні роботи, заборонені ще у 2017 році, щодо вбитих українськими повстанцями у 1945 році поляків у селі Пужники на Поділлі. Відбулися домовленості щодо впорядкування українських місць пам'яті на території Польщі (їхня реалізація відбувалася дуже повільно). На думку Президента України, не існувало таких питань між країнами, які не можливо було б розв'язати через діалог. А. Дуда в свою чергу наголосив про необхідність повної нормалізації відносин у сфері політики пам'яті.

У 2020 році відбулося 100-річчя польсько-українського військово-політичного союзу. Українські та польські наукові і політичні еліти наполягали на урочистому відзначенні події, що, вірогідно, сприяло б залагодженню гострих кутів в історичній політиці обох держав. Висловлювалася навіть ідея проведення маршу українських та польських військ в Києві на Хрещатику. Але українська влада лише делегувала урядовця, який разом з послом Польщі в Україні Б. Ціхоцьким, поклали квіти до меморіальної дошки Симону Петлюрі. Це лише черговий раз вказало на те, що українські урядові кола вкотре не були готові до активного розв'язання існуючих "конфліктів пам'яті" з польською стороною (Попович, 2024).

Вже у 2022 році український міністр культури та інформаційної політики О. Ткаченко та польський міністр культури та національної спадщини П. Глінський підписали меморандум про співпрацю на ниві історичної політики, який мав набрати чинності через три місяці після закінчення бойових дій на території України. У ньому йдеться про спільні дії держав щодо розшуку й ексгумації тіл загиблих, реконструкції місць поховань, легалізації та здійснення їх правової охорони.

У 2023 році відбулися чергові зміни у політиці пам'яті обох країн. Польща плекала очікування, що Україна відмовиться вшановувати УПА та ОУН і офіційно засудить їх, погодившись з польським історичним наративом, та дозволить полякам проводити необхідні пошукові роботи на своїй території. Зрозуміло, що ці очікування були помилковими і не відповідали тодішній та сьогоденній ситуації в Україні.

У 2024 році прем'єр-міністр Польщі Д. Туск заявив, що до вступу в ЄС Україна повинна стабілізувати свої історичні питання з Польщею. Ще раніше лідер польської партії "Право і справедливість" Я. Качинський заявив, що "з Бандерою Україна в ЄС не увійде". Подібні претензії стосовно членів ОУН-УПА та Волинської трагедії постійно лунали в український бік, без спроб зрозуміти що національна пам'ять у кожного різна. Ймовірно, такі дії Польща вчиняє у тому числі, щоб домогтися повного скасування мораторію на ексгумаційні роботи. У їхньому суспільстві склалася думка, що цього можна досягти шляхом тиску на Україну. Для України важливо відновити могильний пам'ятник солдатів УПА, які полягли в боях з НКВС, що знаходиться на горі Монастир у Польщі (Панченко, 2024; Хахула, 2024).

Як би там не було, але багато проблем історичної політики Польщі й України залишаються невирішеними і, очевидно, найближчим часом цього не станеться. Але, однозначно, обидві сторони мають до цього наполегливо рухатися, оскільки це сприятиме налагодженню добросусідських відносин двох держав/народів, які за довгий пережили багато спільних трагічних і героїчних подій, мали (і мають) багаті культурні зв'язки.

Належним чином вибудована політика пам'яті будь-якої країни має важливе значення для процесів націє- та державотворення. Орієнтуючись на європейські цінності та Цілі сталого розвитку ООН при формуванні політики пам'яті в Україні, важливо засуджувати комунізм, рашизм, нацизм. Ймовірно, ця політика має враховувати інтереси

й інших держав, з якими Україна намагається будувати добросусідські, партнерські відносини. Безумовно, ігнорувати при цьому свої власні національні інтереси неприпустимо. При формуванні і реалізації політики пам'яті вкрай важливо досягати консенсусів, які б були цілком прийнятними для всіх партнерів України. Слід при цьому використовувати і досвід такої політики інших держав (Німеччини, Польщі, Чехії та інших), який позитивно вплинув на процеси зближення, зокрема, низки європейських держав, формування і зміцнення загальноєвропейської ідентичності тощо. Все це важко зробити без взаємних поступок, без активних спроб подолати існуючі "конфлікти пам'яті", деякі приклади яких нами наведені вище. Зокрема, для подолання таких конфліктів між Україною та Польщею обом сторонам слід відмовлятися від історичного образу жертви та вчитися сприймати різні версії одних і тих самих подій від різних сторін. У цьому напрямку країнам ще треба зробити багато важливих кроків на зустріч одна одній. Але підґрунтя для такого зближення мають створити українські та польські історики. Подолання "конфліктів пам'яті", формування взаємовигідних політик пам'яті в нинішніх реаліях є важливою проблемою, що потребує наукового і політичного розв'язання і має колосальне суспільно-політичне значення. А ефективне вирішення зазначених питань позитивно вплине на процеси суспільної солідаризації в Україні та Польщі, зближення обох країн, більш впевненого руху України до європейського простору.

Подяки

Дослідження проведено в рамках виконання завдань перспективного плану розвитку наукового напрямку "Гуманітарні науки" Сумського державного університету в межах договору № БФ/23-2021 від 04 серпня 2021 року (№ 0121U112686), а також в рамках проекту "Механізми суспільної солідаризації в умовах криз: історичний досвід та виклики сучасності" (№ 0123U101851) за підтримки Міністерства освіти і науки України.

Література:

- В'ятрович, 2019 – *В'ятрович В.М.* Український інститут національної пам'яті // Енциклопедія історії України: Україна-Українці. Кн. 2. "Наукова думка". 2019. 842 с.
- Гриценко, 2017 – *Гриценко О.А.* Президенти і пам'ять. Політика пам'яті президентів України (1994-2014): підґрунтя, послання, реалізація, результати. К.: "К.І.С.", 2017. 1136 с.
- Дегтярьов, 2022 – *Дегтярьов С.І.* До питання про політику історичної пам'яті в Україні після 1989 року // Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 19–20 травня 2022 року). Суми: Сумський державний університет, 2022. С.26-30.
- Дічек, 2023 – *Дічек Н.П.* У контексті державної політики пам'яті в Україні: до прогресу національного духу: Наукова доповідь на методологічному семінарі НАПН України "Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України: стратегії і завдання", 6 квітня 2023 р. // Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2023. 5(1). С.1-6. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5122>
- Єндрашик, 2018 – *Єндрашик К.* Історичні проблеми та політика пам'яті в польсько-українських стосунках (1991-2017) // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2018. Вип. 3-4. С. 237-253.
- Зарембо, 2016 – *Зарембо К.* Аудит зовнішньої політики Україна-Польща. К., 2016. 44 с. URL: http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2017/10/Aud_Ukr_Poland_ukr_net.pdf
- Касьянов, 2018 – *Касьянов Г.* Past Continuous: історична політика 1980-х – 2000-х. Україна та сусіди. К.: Laurus, Антропос-Логос-Фільм, 2018. 420 с.
- Киридон, 2018 – *Киридон А.* "Історична пам'ять" у просторі політики пам'яті // Історичні і політологічні дослідження. спеціальний випуск. 2018. С. 45-53. URL: <https://jhpr.donnu.edu.ua/article/view/5112>
- Культура історичної пам'яті, 2013 – *Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід* / Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко та ін. К.: ІПЕНД, 2013. 600 с.
- Лозовий, 2017 – *Лозовий В.С.* Історична політика в країнах Європейського Союзу як чинник консолідації суспільства та примирення народів: досвід для України // Стратегічна панорама. №1. 2017. С. 31. URL: <https://niss-panorama.com/index.php/journal/article/view/22/22>

Панченко, 2024 – *Панченко Ю.* “До ЄС із Бандерою”: польський погляд на “історичний” конфлікт з Україною // Європейська правда. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/09/12/7193983/index.amp>

Піховшек, 1998 – *Піховшек В.* Найстратегічніший партнер // Дзеркало тижня. 1998. 4-10 липня. С.4.

Політика історичної пам’яті, 2019 – Політика історичної пам’яті в контексті національної безпеки України: аналіт. доповідь / за заг. ред. В.М. Яблонського. Київ: НІСД, 2019. 144 с.

Попович, 2024 – *Попович О.* Суперечка не лише про історію: як конфлікт України і Польщі вийшов на новий виток спіралі. Європейська правда: вибори в США, вступ до ЄС та НАТО. // Європейська правда. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/09/3/7193450/index.amp>

Портнов, 2013 – *Портнов А.* Історії для домашнього вжитку. Есеї про польсько-російсько-український трикутник пам’яті. К.: Критика, 2013. 344 с.

Стриєк, 2015 – *Стриєк Т.* Невловні категорії. Нариси про гуманітаристику, історію і політику в сучасних Україні, Польщі та Росії. К.: Ніка-Центр, 2015. 320 с.

Толмачова, Кузіна, 2018 – *Толмачова Ю.І., Кузіна К.В.* Історична політика Польщі у ХХІ ст. // Вісник студентського наукового товариства ДонНУ. 2018. №10. Т.1.С. 75–78.

Троян, 2018 – *Троян С.С.* Культура пам’яті в потрактуванні минулого: досвід Німеччини та Польщі / Історичні і політологічні дослідження. спеціальний випуск. 2018. С. 162-176. URL: <https://jhpr.donnu.edu.ua/article/view/5130>

Хахула, 2024 – *Хахула Л.* Історична політика як фундамент українсько-польських добросусідських відносин // PolUkr. Польсько-український портал. URL: <https://www.polukr.net/uk/blog/2022/12/istoriczna-politika-jak-fundament-ukrainsko-polskich-dobrosusidskich-vidnosin/>

Konończuk, 2018 – *Konończuk W.* Także Kijów krytykuje polską ustawę // Tygodnik powszechny. №8. 2018. URL: <https://www.tygodnikpowszechny.pl/takze-kijow-krytykuje-polska-ustawe-151955>

Leszczyński, 2016 – *Leszczyński A.* Wołyń: rzeź czy ludobójstwo? // Gazeta wyborcza. Wyborcza.pl. 22.07.2016. URL: <http://wyborcza.pl/1,75398,20434599,wolyn-rzez-czy-ludobojstwo.html?disableRedirects=true#ixzz4Pj2ypliz>

Stadnichenko, Tryma, Salnikova, 2023 – *Stadnichenko O.I., Tryma K.A., Salnikova N.V.* Euroskepticism and the politics of memory: the case of Czech republic, Poland and Germany. Регіональні студії. 2023. (32). Pp. 30-36. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/44478/1/Evroskeptythysm_Stadnichenko_Tryma_Salnikova.pdf

References:

Vyatrovych, 2019 – *Vyatrovych V.M.* Ukrayinskyi instytut natsionalnoyi pamyati [Ukrainian Institute of National Memory] // Entsyklopediya istoriyi Ukrainy: Ukrayina-Ukrayintsi. Kn. 2. “Naukova dumka”. 2019. 842 s. [in Ukrainian]

Hrytsenko, 2017 – *Hrytsenko O.A.* Prezydenty i pamyat. Polityka pamyati prezidentiv Ukrainy (1994-2014): pidhruntia, poslannia, realizatsiya, rezultaty [Presidents and Memory. The Memory Policy of the Presidents of Ukraine (1994-2014): Background, Message, Implementation, Results]. K.: “K.I.S.”, 2017. 1136 s. [in Ukrainian]

Degtyarev, 2022 – *Degtyarev S.I.* Do pytannya pro polityku istorichnoyi pamyati v Ukraini pislya 1989 roku [On the Question of the Policy of Historical Memory in Ukraine after 1989] // Reformuvannya pravovoyi systemy v konteksti yevrointegratsiynykh protsesiv: materialy VI Mizhnarodnoyi naukovy-praktychnoyi konferentsiyi (m. Sumy, 19–20 travnya 2022 roku). Sumy: Sumskyi derzhavnyi universytet, 2022. S.26-30. [in Ukrainian]

Dichek, 2023 – *Dichek N.P.* U konteksti derzhavnoyi polityky pamyati v Ukraini: do prohesu natsionalnoho dukhu: Naukova dopovid na metodolohichnomu seminarі NAPN Ukrainy “Natsionalno-patriotychne vykhovannya ditey ta molody v umovakh voyennoho stanu ta povoyennoho vidnovlennya Ukrainy: stratehiyi i zavdannya”, 6 kvitnya 2023 r. [In the context of the state policy of memory in Ukraine: towards the progress of the national spirit: Scientific report at the methodological seminar of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine “National-patriotic education of children and youth in conditions of martial law and post-war reconstruction of Ukraine: strategies and tasks”, April 6, 2023] // Visnyk Natsionalnoyi akademiyi pedahohichnykh nauk Ukrainy. 2023. 5(1). S.1-6. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5122> [in Ukrainian]

Yendrashyk, 2018 – *Yendrashyk K.* Istorychni problemy ta polityka pamyati v polsko-ukrayinskykh stosunkakh (1991-2017) [Historical problems and politics of memory in Polish-Ukrainian relations (1991-2017)] // Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen№ im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy. 2018. Vyp. 3-4. S. 237-253. [in Ukrainian]

Zarembo, 2016 – *Zarembo K.* Audyt zovnishnoyi polityky Ukrainy-Polscha [Audit of foreign policy of Ukraine-Poland]. K., 2016. 44 s. URL: http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2017/10/Aud_Ukr_Poland_ukr_net.pdf [in Ukrainian]

Kasyanov, 2018 – *Kasyanov H.* Past Continuous: istorychna polityka 1980-kh – 2000-kh. Ukrainy ta susydy [Past Continuous: historical policy of the 1980s – 2000s. Ukraine and its neighbors]. K.: Laurus, Antropos-Lohos-Film, 2018. 420 s. [in Ukrainian]

Kyrydon, 2018 – *Kyrydon A.* “Istorychna pamyat” u prostori polityky pamyati [“Historical memory” in the space of memory policy] // Istorychni i politolohichni doslidzhennya. spetsialnyy vypusk. 2018. S. 45-53. URL: <https://jhpr.donnu.edu.ua/article/view/5112> [in Ukrainian]

Kultura istorichnoyi pamyati, 2013 – Kultura istorichnoyi pamyati: yevropeyskyy ta ukrayinskyy dosvid [Culture of Historical Memory: European and Ukrainian Experience] / Yu. Shapoval, L. Nahorna, O. Boyko ta in. K.: IPIEND, 2013. 600 s. [in Ukrainian]

Lozovyy, 2017 – *Lozovyy V.S.* Istorychna polityka v krayinakh Yevropeyskoho Soyuzu yak chynnyk konsolidatsiyi suspilstva ta prymyrennya narodiv: dosvid dlya Ukrayiny [Historical policy in the countries of the European Union as a factor in the consolidation of society and reconciliation of peoples: experience for Ukraine] // Stratehichna panorama. №1. 2017. S. 31. URL: <https://niss-panorama.com/index.php/journal/article/view/22/22> [in Ukrainian]

Panchenko, 2024 – *Panchenko Yu.* “Do ES iz Banderoyu”: polskyy pohlyad na “istorychnyy” konflikt z Ukrayinoyu [“Towards the EU with Bandera”: a Polish view on the “historical” conflict with Ukraine] // Yevropeyska pravda. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/09/12/7193983/index.amp> [in Ukrainian]

Pikhovshek, 1998 – *Pikhovshek V.* Naystrategichnishyy partner [The most strategic partner] // Dzerkalo tyzhnya. 1998. 4-10 lyunya. S.4. [in Ukrainian]

Polityka istorichnoyi pamyati, 2019 – Polityka istorichnoyi pamyati v konteksti natsionalnoyi bezpeky Ukrayiny: analit. dopovid [Politics of historical memory in the context of national security of Ukraine: analytical report] / za zah. red. V.M. Yablonskoho. Kyiv: NISD, 2019. 144 s. [in Ukrainian]

Popovych, 2024 – *Popovych O.* Superechka ne lyshe pro istoriyu: yak konflikt Ukrayiny i Polshchi vytyshov na novyy vytyk spirali. Yevropeyska pravda: vybory v SSHA, vstup do ES ta NATO [The dispute is not only about history: how the conflict between Ukraine and Poland entered a new spiral. European Truth: US elections, accession to the EU and NATO] // Yevropeyska pravda. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/09/3/7193450/index.amp> [in Ukrainian]

Portnov, 2013 – *Portnov A.* Istoriyi dlya domashn'noho vzhytku. Eseyi pro polsko-rosiysko-ukrayinskyy trykutnyk pameyati [Stories for home use. Essays on the Polish-Russian-Ukrainian triangle of memory]. K.: Krytyka, 2013. 344 s. [in Ukrainian]

Stryyek, 2015 – *Stryyek T.* Nevlovni katehoriyi. Narysy pro humanitarystyku, istoriyu i polityku v suchasnykh Ukrayiny, PolNeshchi ta Rosiyi [Elusive categories. Essays on the humanities, history and politics in modern Ukraine, Poland and Russia]. K.: Nika-Tsentr, 2015. 320 s. [in Ukrainian]

Tolmachova, Kuzina, 2018 – *Tolmachova Yu.I., Kuzina K.V.* Istorychna polityka PolNeshchi u XXI st. [Historical policy of Poland in the 21st century] // Visnyk student-skoho naukovohto tovarystva DonNU. 2018. №10. T.1.S. 75–78. [in Ukrainian]

Troyan, 2018 – *Troyan S.S.* KulNetura pameyati v potraktuvanni mynulohto: dosvid Nimechchyny ta PolNeshchi [Culture of memory in the interpretation of the past: the experience of Germany and Poland] // Istorychni i politolohichni doslidzhennya. spetsial'nyy vypusk. 2018. S. 162-176. URL: <https://jhpr.donnu.edu.ua/article/view/5130> [in Ukrainian]

Khakhula, 2024 – *Khakhula L.* Istorychna polityka yak fundament ukrayinsko-polskykh dobrosusidskykh vidnosyn [Historical policy as the foundation of Ukrainian-Polish good-neighborly relations] // PolUkr. Polsko-ukrayinskyy portal. URL: <https://www.polukr.net/uk/blog/2022/12/istoriczna-politika-jak-fundament-ukrainsko-polskich-dobrosusidskich-vidnosin/> [in Ukrainian]

Konoczuk, 2018 – *Konoczuk W.* Takze Kijów krytykuje polską ustawę // Tygodnik powszechny. №8. 2018. URL: <https://www.tygodnikpowszechny.pl/takze-kijow-krytykuje-polska-ustawe-151955> [in Polish]

Leszczyski, 2016 – *Leszczyski A.* Wołyń: rzeź czy ludobójstwo? // Gazeta wyborcza. Wyborcza.pl. 22.07.2016. URL: <http://wyborcza.pl/1,75398,20434599,wolyn-rzez-czy-ludobojstwo.html?disableRedirects=true#ixzz4Pj2ypliz> [in Polish]

Stadnichenko, Tryma, Salnikova, 2023 – *Stadnichenko O.I., Tryma K.A., Salnikova N.V.* Euroskepticism and the politics of memory: the case of Czech republic, Poland and Germany // Rehionalni studiyi. 2023. (32). Pp. 30-36. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/44478/1/Evroskeptythysm_Stadnichenko_Tryma_Salnikova.pdf [in English]

Отримано 02.10.2024

Отримано в доопрацьованому вигляді 07.10.2024

Прийнято до друку 17.10.2024

Submitted 02.10.2024

Received in received form 07.10.2024

Accepted for publication 17.10.2024

WORLD HISTORY / ВСЕСВІТНЯ ІСТОРИЯ

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2024.i43.p.63

ANATOLIY V. GONCHARENKO

Sumy State University (Ukraine)

**THE CHINA IN FOREIGN POLICY OF THE US PRESIDENT RICHARD NIXON
ADMINISTRATION (AUGUST–DECEMBER 1969)**

Abstract. *The article investigates the formation of the foreign policy course of US President Richard M. Nixon on China in August–December 1969. The practical implementation of preelection initiatives by the administration of President Richard M. Nixon in the Chinese direction in August–December 1969 was studied. There were analyzed reasons, course and consequences of the intensification of Washington's foreign policy strategy toward Beijing during the investigated period. The role of various groups in the American establishment in the process of forming the foreign policy course of the new administration towards China in August–December 1969 is outlined. It describes the specific US foreign policy actions towards communist China at the beginning of Richard M. Nixon's presidential period.*

Despite the presence in the political, academic, and social circles of the United States of certain attitudes in favor of the recognition of the People's Republic of China as the political reality of international life, the question of the legal recognition of China in the second half of the 1960s constantly moved to the background.

The victory of Richard M. Nixon in the presidential election in 1968 was accompanied by a series of changes in the system of geopolitical and military priorities of the United States. The new administration's more realistic approach to China was due primarily to the fact that Beijing, which renounced its alliances and claimed the role of a "third force", was a strong player in the international arena. Moreover, the policy of Kennedy-Johnson did not justify itself, as China has intensified its foreign policy, and established relations with many countries, including the US allies.

At the beginning of the presidency of Richard M. Nixon, in August–December 1969, his administration managed to quickly develop and begin to implement a holistic concept of "new policy" for China. His Chinese policy was inextricably linked to the US foreign policy in Asia and reflected the clash of American and Chinese interests in the region. At the same time, the representatives of the American establishment had a clear idea of how they could influence Soviet-Chinese relations in order to deepen the rift between the USSR and China and what concrete benefits they could derive from this.

A number of objective and subjective factors did not prevent the administration of the 37th President of the United States, Richard M. Nixon, radically changing Washington's Chinese policy. Communist China continued to be recognized as a powerful factor in the US-Soviet dialogue.

In spite of this, in the late 60s of the twentieth century, the objective preconditions began to evolve gradually, which promoted the normalization of US-China relations in the future and allowed to resolve most of the controversial issues that ultimately led to the international recognition of the People's Republic of China by the United States of America.

Keywords: *USA, PRC, ROC, China, foreign policy, American-Chinese relations, Richard Nixon, William Rogers, Henry Kissinger.*

Citation. *Goncharenko A.V. The China in foreign policy of the US president Richard Nixon administration (august–december 1969). Sumskyi istoryko-arkhivnyy zhurnal [Sumy historical and archival journal]. №XLIII. 2024. Pp.63-75. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2024.i43.p.63*

ГОНЧАРЕНКО А.В.

Сумський державний університет (Україна)

КИТАЙ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ АДМІНІСТРАЦІЇ ПРЕЗИДЕНТА США РІЧАРДА НІКСОНА (СЕРПЕНЬ–ГРУДЕНЬ 1969 р.)

Анотація. У статті досліджено еволюцію зовнішньополітичного курсу адміністрації президента США Р. Ніксона щодо Китаю в серпні-грудні 1969 р. Проаналізовані причини, хід та наслідки активізації зовнішньополітичної стратегії США у китайському напрямку протягом періоду, що вивчається. Охарактеризовано практичну реалізацію зовнішньополітичних ініціатив адміністрації Р. Ніксона щодо КНР у серпні-грудні 1969 р. Висвітлено позицію Білого Дому у протистоянні КНР–КР, а також конкретні зовнішньополітичні дії Вашингтону щодо Пекіну та Тайбею. Окреслено роль різних угруповань в американському істеблішменті у процесі розвитку зовнішньополітичного курсу адміністрації президента США Р. Ніксона щодо Китаю в серпні-грудні 1969 р.

Не дивлячись на наявність у політичних, академічних і громадських колах США певних настроїв стосовно визнання КНР як політичної реальності міжнародного життя, питання юридичного визнання Китаю в другій половині 60-х років XX ст. постійно відходило на другий план.

Перемога Річарда Ніксона на президентських виборах 1968 р. супроводжувалася цілою низкою змін у системі геополітичних і військових пріоритетів США. Більш реалістичний підхід нової республіканської адміністрації щодо Китайської Народної Республіки був зумовлений насамперед тим, що Пекін, який відмовився від альянсів і претендував на роль “третьої сили”, став потужним гравцем на міжнародній арені. Крім того, політика Кеннеді–Джонсона не виправдала себе, оскільки Китай активізував свою зовнішню політику, налагодив відносини з багатьма країнами, в тому числі з союзниками Сполучених Штатів Америки.

На початку президентства Річарда Ніксона в серпні-грудні 1969 р. його адміністрації вдалося швидко розробити і почати реалізацію цілісної концепції “нової політики” стосовно Китаю. Китайська політика нової адміністрації була нерозривно пов’язана з зовнішньою політикою США в Азії і відображала зіткнення американських і китайських інтересів у цьому регіоні. Водночас представники американського істеблішменту мали чітке уявлення про те, як вони могли б вплинути на радянсько-китайські відносини з метою поглиблення розколу між СРСР і КНР і яку конкретну вигоду вони могли б отримати від цього.

Ціла низка об’єктивних і суб’єктивних факторів не завадила адміністрації 37-го президента США Річарда Ніксона радикально змінити китайську політику Вашингтону. Комуністичний Китай продовжував визнаватися потужним чинником американсько-радянського діалогу.

Завдяки цьому наприкінці 60-х років XX ст. поступово почали складатися об’єктивні передумови, які сприяли нормалізації американсько-китайських відносин у майбутньому та дозволили вирішити більшість суперечливих питань, що в решті-решт призведе до міжнародного визнання Китайської Народної Республіки Сполученими Штатами Америки.

Ключові слова: США, КНР, КР, Китай, зовнішня політика, американсько-китайські відносини, Річард Ніксон, Вільям Роджерс, Генрі Кіссінджер.

Цитування. Гончаренко А.В. Китай у зовнішній політиці адміністрації президента США Річарда Ніксона (серпень–грудень 1969 р.) // Сумський історико-архівний журнал. №XLIII. 2024. С.63-75. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2024.i43.p.63

У другій половині XX ст. американсько-китайські відносини займали одне з головних місць у світовій політиці. Протягом десятиліть історичні шляхи США і КНР зближувалися, розходилися, а інколи перепліталися найхимернішим чином. Стосунки між цими країнами визначалися внутрішньополітичними та зовнішньополітичними тенденціями їх розвитку, взаємодія яких призводила до співпраці і протистояння, періодів нормалізації двосторонніх відносин і гострої конфронтації. Всі ці процеси відкладали свій відбиток не лише на специфіку американсько-китайських стосунків, але і на співвідношення світових політичних сил.

Джерельна база та історіографія проблеми багаточисельна. Джерельну базу дослідження сформували багатотомні збірники офіційних документів уряду США, присвячені питанням зовнішньої політики та міжнародних відносин (Foreign Relations, 1998; Foreign Relations, 2003; Foreign Relations, 2006).

З поміж мемуарної та публіцистичної літератури, авторами якої були безпосередні учасники подій, перш за все, необхідно відзначити роботи Р. Ніксона та Г. Кіссінджера (Nixon, 1978; Kissinger, 1979; Киссинджер, 1997; Kissinger, 2007; Киссинджер, 2013).

Історіографія порушеної нами проблематики багаточисельна. Серед праць зарубіжних дослідників, перш за все, необхідно виокремити роботи С. Херш, Л. Шенг, Р. Росс, Р. Гартофф, Дж. Геддіс, П. Коер (Hersh, 1983; Sheng, 1988; Ross, 1993; Garthoff, 1994; Gaddis, 2005; Coyer, 2013).

Активно вивчали зовнішню політику США щодо КНР радянські історики (Сергейчук, 1973; Воронцов, 1979; Занегин, 1984; Место Китая, 1987). У сучасній російській історіографії різні аспекти американсько-китайських відносин досліджували А. Богатуров, І. Цветков, Д. Алексєєв, А. Давидов, Г. Зінов'єв, М. Широков, А. О कोरोков, В. Юнгблюд (Богатуров, 1997; Цветков, 2000; Алексєєв, 2005; Давыдов, 2005; Зинов'єв, 2007; Широков, 2009; О कोरोков, 2013; Юнгблюд, 2018).

В українській історичній науці різні аспекти зовнішньої політики США щодо КНР наприкінці 60-х рр. XX ст. досліджували І. Підберезних, С. Пронь, В. Мельніченко, О. Іванов, Т. Гукало, А. Юрченко, А. Гончаренко (Підберезних, 2012; Пронь, 2012; Мельніченко, 2014; Пронь, 2016; Іванов, 2016; Гукало, 2017; Юрченко, 2019; Гончаренко, 2018; Гончаренко, 2019; Гончаренко, 2021; Гончаренко, 2022; Гончаренко, 2023).

Аналіз джерельної бази та історіографії проблеми дозволяє зробити висновок, що в науковій літературі присутній фактичний матеріал з поставлених у роботі проблем, окреслені основні лінії зовнішньополітичного курсу США щодо КНР у період президентства Р. Ніксона у 1969–1974 рр., а також з окремих питань міжнародних відносин. Проте дослідники не приділяють достатньої уваги формуванню зовнішньої політики президента Р. Ніксона стосовно Китаю.

Саме тому, мета цієї статті – дослідити політику адміністрації президента США Р. Ніксона щодо КНР у серпні-грудні 1969 р.

Якісно новий рівень відносин між США і Китаєм започаткують «азіатські шоки» президента США Річарда Мілхауса Ніксона (1969–1974 рр.), починаючи з “Гуамської доктрини” 1969 р. (Пронь, 2012: 131; Іванов, 2014: 54; Пронь, 2016: 60). 25 липня 1969 р. Р. Ніксон, виступаючи перед американськими військовослужбовцями на військовій базі на о. Гуам, оприлюднив нову доктрину зовнішньої політики США в Азії, в основу якої було покладено принцип “в’єтнамізації” війни. Відповідно до цього, передбачалось перенесення основного тягара ведення бойових дій з американських експедиційних військ на частини армії уряду Південного В’єтнаму.

“Гуамська доктрина”, на думку Р. Ніксона, мала “забезпечити міцний базис американської присутності в Азії і відіграти важливу роль у підтримці некомуністичних режимів” у регіоні (Nixon, 1978: 488). В той же час доктрина передбачала виведення

американських військ з Індокитаю. Але непродуманий і погано підготовлений односторонній вихід, на думку американських аналітиків, міг викликати “геополітичну катастрофу”, оскільки перед США стояло завдання не втратити свого лідерства в Азії і світі (Киссинджер, 1997: 616; Ouden, 2011: 23). Для досягнення цієї стратегічної мети США здійснили цілу низку заходів, які намітили “новий підхід до міжнародних справ” (Киссинджер, 1997: 642). Крім того, суттєво зменшилось використання антикитайської риторики, був частково ослаблений зовнішньоекономічний контроль та знизилися обмеження на поїздки до КНР (Широков, 2009: 132).

Згідно з “доктриною Ніксона” США відмовилися захищати союзні їм режими в Азії силами американської армії. Азіатські союзники відтепер повинні були захищатися, перш за все, своїми власними силами. Вашингтон гарантував їм “ядерну парасольку” – тобто забезпечував захист від втручання з боку ворожих великих держав – і був готовий надавати авіаційну і військово-морську підтримку. Новий підхід передбачав скорочення числа американських баз на іноземних територіях (Підберезних, 2012: 247). “Доктрина Ніксона”, в решті-решт, призведе до активізації політики США щодо Китаю та пошуку нових шляхів нормалізації двосторонніх відносин.

Річард Ніксон вважав цю доктрину реалістичною, що дозволить США продовжувати відігравати значну роль в Азії. Водночас він думав, що некомуністичні азіатські держави стали більш потужними і вони здатні відігравати більш важливу роль у визначенні регіональної міжнародної структури. Вони мали об’єднуватися в регіональні асоціації, які зробили б їх більш незалежними від політики великих держав. Саме так Р. Ніксон розвивав свою ідею регіональної організації безпеки, на кшталт НАТО в Європі, яку він вперше оприлюднив у 1967 р. у статті “Азія після В’єтнаму” (Nixon, 1967). Отже, адміністрація Р. Ніксона відмовилася від політики колишніх урядів, яка передбачала концепцію “стримування”. Республіканська адміністрація взяла курс на поступове зменшення безпосередньої військової присутності США вздовж кордонів КНР при одночасному збільшенні військової та економічної допомоги своїм союзникам в Азії.

Початок практичної реалізації зовнішньополітичного курсу, спрямованого на нормалізацію відносин з КНР, було покладено ослабленням обмежень на торгівлю та подорожі американських громадян до Китаю. Туристи зі США отримали можливість привезти із собою з Піднебесної товарів на суму не більше 100 доларів для некомерційних цілей. Вчені, журналісти, студенти, члени Конгресу, представники Червоного Хреста отримали можливість відвідувати континентальний Китай (China, 1971: 12).

Наступні кроки американського лідера щодо зміни китайської політики відбулися під час його офіційної закордонної подорожі. 1 серпня 1969 р. під час візиту до Пакистану президент США Річард Ніксон звернувся до президента Пакистану Ях’я Хана (1969–1971 рр.) з проханням передати конфіденційне повідомлення Пекіну, в якому відзначався його інтерес до розвитку відносин, що виходять за межі обмежених контактів у Варшаві (Дегтярев, 2008: 73). Під час цієї зустрічі американський президент наголосив на тому, що “Азія не може рухатися вперед, якщо така велика держава, як Китай, залишається в ізоляції”. Р. Ніксон зазначив, що надалі США не будуть учасниками будь-яких дій, спрямованих на збереження такого становища (Foreign Relations, 2003: 111).

Наступного дня у Румунії Річард Ніксон оприлюднив свою думку щодо пропозиції СРСР про створення азіатської системи колективної безпеки, яку в червні 1969 р. оприлюднив радянський лідер Леонід Брежнєв (1964–1982 рр.) на нараді представників 75 комуністичних та робітничих партій у Москві, пов’язавши її з прагненням СРСР ізолювати КНР (Garthoff, 1994: 257; Широков, 2009: 131). Американський президент відзначив, що “Сполучені Штати не мають наміру втручатися в китайсько-радянський

конфлікт та не хотіли б ізолювати Китай” (Foreign Relations, 1998: 52). Глава Румунії Ніколае Чаушеску (1965–1989 рр.) обіцяв повідомити про цю думку офіційний Пекін.

В Ісламабаді помічник президента з питань національної безпеки Генрі Кіссінджер провів переговори з офіційними пакистанським представниками, які мали тісні контакти з китайською стороною, серед яких був маршал авіації Нур Хан, який незадовго до цього зустрічався з Головою Державної ради КНР Чжоу Еньлаєм (1949–1976 рр.) у Пекіні. Г. Кіссінджер хотів отримати підтвердження заяви Чжоу Еньлая пражському радіо про готовність Пекіна відновити переговори зі Сполученими Штатами у разі виведення збройних сил США з Китайської Республіки (КР).

З метою демонстрації керівництву КНР більш гнучкої позиції США у тайванському питанні Г. Кіссінджер через пакистанський канал повідомив Пекін про наміри Вашингтону вивести два есмінці із зони Тайванської протоки. У відповідь на ці дії Білого Дому, які, на думку помічника президента з питань національної безпеки, мали сприяти відновленню американсько-китайських відносин, Пекін у середині грудня 1969 р. звільнив двох американських яхтсменів, що заплили до територіальних вод КНР (Дегтярев, 2008: 73).

Одночасно із передачею інформації через лідерів Пакистану США продовжували підготовку до переговорів у Варшаві. Американська бюрократична система узгодження офіційної позиції на переговорах у Польщі зазнавала значних труднощів. У зв’язку з цим Г. Кіссінджер продовжував наполягати на встановленні прямої лінії зв’язку між Вашингтоном та Пекіном, що гарантує повну секретність (Дегтярев, 2008: 73-74).

6 серпня 1969 р. “People’s Daily” опублікувала велику статтю про подорож президента Р. Ніксона до азіатських країн. У висновку вказувалося, що “доктрина Ніксона” містить у собі три елементи:

- 1) перешкоджає зменшенню залучення до збройних конфліктів в Азії;
- 2) американські війська не боротимуться за азіатські народи, а “дозволять азіатам боротися проти азіатів”;
- 3) регіональна економічна кооперація буде інструментом оточення Китаю військовими союзами. Останнє, разом із планом Л. Брежнєва, повинно сформувати “тихоокеанську систему колективної безпеки” (People’s Daily, 1969: 6).

8 серпня 1969 р. у відповідь на меморандум з національної безпеки № 14 експертами Державного департаменту було підготовлено остаточний варіант доповіді щодо китайської політики США, в якій розглядалися можливі варіанти дій: “...поточна стратегія, посилення стримування та ізоляції, зменшення ізоляції КНР та проблеми американсько-китайського конфлікту”. Поточна стратегія містила в собі два елементи: стримування китайської загрози з будь-яких напрямків у межах кордону або щодо США та обмежені спроби переконати Пекін у бажанні зміни його політики у бік більшої відкритості іншим державам та на сучасну світову політичну систему. У той же час, відповідно до поточної стратегії, США продовжували визнавати уряд КР законним урядом Китаю та підтримувати його у світовому співтоваристві (Foreign Relations, 2006: 63).

Крім того, 8 серпня 1969 р., під час офіційного візиту до Австралії, державний секретар США Вільям Роджерс зазначив, що “комуністичний Китай... надто довго був в ізоляції від світової політики”, а також підтвердив, що США прагнуть “відкрити канали для контактів...” з КНР (Garthoff, 1994: 248). В. Роджерс нагадав про вже прийняті Вашингтоном заходи: лібералізація торгівлі та паспортно-візового режиму з Китаєм. Державний секретар відзначив, що Сполучені Штати “з нетерпінням чекають на час, коли зможуть вступити в продуктивний діалог, і закликав комуністичний Китай відновити переговори” (Garthoff, 1994: 248).

Промова В. Роджерса вплинула на Р. Ніксона та Г. Кіссінджера, які дійшли висновку про необхідність проведення засідання Ради національної безпеки (РНБ) щоб повністю

визначити політику уряду. Засідання, присвячене китайській політиці, відбулося 14 серпня 1969 р. Г. Кіссінджер зазначив, що для багатьох було несподіванкою почути від президента Р. Ніксона, що СРСР є більш небезпечним і що не в інтересах США було б, щоб Китай був знищений у радянсько-китайській війні (Garthoff, 1994: 248; Широков, 2009: 131). За день до цього, 13 серпня, на західній ділянці радянсько-китайської кордону мали місце бойові дії, що спричинили людські жертви з обох боків. Одночасно було зафіксовано, що дипломатичні співробітники СРСР дуже високого рівня стали обережно та в неофіційному порядку зондувати питання про можливу реакцію США у разі радянської превентивної акції проти ядерних об'єктів КНР (Системная история, 2006: 335).

Внаслідок цього, Р. Ніксон визначився щодо можливої радянсько-китайської війни. Він заявив про те, що США займуть позицію нейтралітету, але наскільки можна буде допомагатимуть Китаю, оскільки програвши Пекіну не в інтересах Вашингтона (Kissinger, 1979: 182). В умовах “холодної війни” це означало, що США мали намір діяти відповідно до своїх стратегічних інтересів. Така позиція знайшла своє підтвердження у промові заступника державного секретаря Е. Річардсона перед Американською асоціацією політичних наук (Киссинджер, 2013: 242; Косов, 2014: 349).

Наприкінці літа 1969 р. з СРСР почав відбуватися “витік інформації” щодо обговорення питання про завдання удару по ядерних об'єктах КНР. Наприкінці серпня 1969 р. до американських розвідувальних джерел надійшла інформація, що дислоковані в Монголії радянські бомбардувальники відпрацьовують удари по макетах, що нагадують китайський завод зі збагачення урану у районі оз. Лобнор. Водночас представники СРСР почали з'ясовувати американську реакцію на ескалацію конфлікту з Китаєм (Алексеев, 2005: 44).

28 серпня 1969 р. директор ЦРУ Р. Хелмс провів спеціальний брифінг, на якому повідомив журналістам про наявні у розпорядженні США розвідувальні дані про можливу радянську акцію проти ядерних об'єктів КНР (Kissinger, 1979: 225). Аналізуючи можливість військового конфлікту між СРСР і КНР помічник президента з питань національної безпеки зазначив: “Повномасштабне радянське вторгнення може зруйнувати не лише геополітичне, а і психологічну рівновагу в світі” (Kissinger, 1979: 217).

У цих умовах адміністрація президента США Річарда Ніксона вважала за необхідне визначити свою позицію. У Білому Домі тривали дискусії щодо цього. Одне з найбільш важливих місць у цих дискусіях замало питання, як може вплинути новий курс щодо КНР на американсько-радянські відносини (Foreign Relations, 1998: 57-63). Складовою частиною цих обговорень було з'ясування думок союзників США, перш за все, Японії та КР, щодо цього.

5 вересня 1969 р. відбулася прес-конференція заступника державного секретаря США Е. Річардсона, під час якої він констатував: “Ми не можемо не бути глибоко стурбованими через те, що ескалація цієї сварки завдає величезної шкоди міжнародному миру та безпеці”. Фактично, Вашингтон підтвердив неприпустимість ескалації конфлікту. Попри заяву Р. Ніксона на засіданні РНБ Е. Річардсон відзначив, що у довгостроковій перспективі США не мають наміру грати на протиріччях СРСР та КНР, що явно було адресовано Пекіну: “Ми не збираємося через занепокоєння, яке відчуває Радянський Союз, відмовлятися від спроби вивести комуністичний Китай зі шкаралупи злості та відчуження, в якій він знаходиться” (Богатуров, 1997: 142).

Наступні дії Пекіну та Москви показали, що вони вичерпали засоби політичного та військового тиску. Перший крок до послаблення напруженості зробив СРСР. 3 вересня 1969 р. помер лідер Північного В'єтнаму Хо Ші Мін (1945–1969 рр.). Повертаючись з його похорон голова Ради міністрів СРСР Олексій Косигін (1964–1980 рр.) отримав згоду китайської сторони провести радянсько-китайську зустріч, яка відбулася 11 вересня 1969 р. у Пекінському аеропорту. У ході її було досягнуто домовленості про початок

радянсько-китайських переговорів з прикордонних питань у жовтні 1969 р. Китай відмовився від раніше висунутої вимоги відведення радянських військ з спірних територій як попередньої умови початку переговорів. О. Косигін, за твердженням китайської сторони, що не підтверджується радянською стороною, обіцяв, що радянські війська будуть відведені від кордону (Алексеев, 2005: 44-45).

Після радянсько-китайського прикордонного конфлікту 1969 р. між представниками США та КНР відбувся секретний обмін думками щодо цієї проблеми. 5 вересня 1969 р. заступник державного секретаря США Е. Річардсон зазначив, що в разі початку радянсько-китайського збройного конфлікту США не залишаться байдужими (Окороков, 2013: 229; Гукало, 2017: 140-141; Мартыненко, 2019: 141). Цю заяву було оприлюднено на основі доповіді ЦРУ, відповідно до якої на початку цього конфлікту біля кордону між СРСР і КНР знаходилося 40 радянських дивізій, проте не було великого зосередження військ з китайського боку.

Урядові структури США продовжували розробляти та пропонувати на розгляд президенту подальші кроки щодо Пекіну. 8 вересня 1969 р. Комітет 303, який займався управлінням секретними операціями, надав меморандум, який розкриває плани ЦРУ щодо таємних операцій проти Китаю. У цьому документі пропонувалося продовжити проведення різних заходів, спрямованих на те, щоб “сприяти стриманості та більшій внутрішньої орієнтації” політики Пекіна. На засіданні Комітету 16 жовтня 1969 р. цей план було схвалено (Foreign Relations, 2006: 25-26).

Переговори Чжоу Еньлая та Олексія Косигіна у вересні 1969 р. щодо прикордонного питання стали сюрпризом для Вашингтону та викликали стурбованість в адміністрації Р. Ніксона. “Чи не означає це початок розрядки між ними?” – запитав президент свого помічника з національної безпеки (Kissinger, 1979: 226; Foreign Relations, 1998: 86-87). На думку американського дослідника Чжен Фенся переговори Чжоу–Косигін були потрібні китайському лідеру Мао Цзедуну, по-перше, щоб “уникнути війни на два фронти”, а по-друге, щоб “зменшити шанси радянсько-американської змови”. Тому Чжоу Еньлай намагався не допустити “близькості” і “дружності” у діалозі з О. Косигіним, щоб не транслювати у Вашингтон хибні сигнали (Yafeng, 2006: 9; Юнгблуд, 2018: 52).

Крім того, якщо президент Ліндон Джонсон (1963–1969 рр.) після появи ракетно-ядерної програми КНР розглядав “можливість спільних радянсько-американських військових дій проти цієї країни”, то президент Річард Ніксон вважав, що “США не можуть допустити, щоб Китай зазнав поразки в китайсько-радянській війні” (Gaddis, 2005: 294).

У вересні 1969 р. на нараді міжвідомчої спеціальної групи обговорювалася ситуація в трикутнику США–СРСР–КНР (Foreign Relations, 1998: 92-99). Аналізувалися різні сценарії поведінки Пекіну та Москви у разі конфлікту між ними та можлива реакція з боку Вашингтона. Цікавим є факт, що в Білому Домі ситуацію на Далекому Сході пов’язували з американсько-радянськими відносинами на Близькому Сході та проблемами європейської безпеки. Це свідчить про значимість Китаю для США не тільки з погляду його впливу на хід в’єтнамської війни, але і як фактору, здатного підштовхнути СРСР до більш активної співпраці зі США (От миропорядка, 2005: 94). Незважаючи на радянсько-китайські прикордонні переговори, США зрештою дійшли висновку, що прагматичний підхід до зовнішньої політики у Китаї поступово переважає (Foreign Relations, 1998: 104-105).

Протягом осені 1969 р. Г. Кіссінджер посилював тиск на китайську сторону, надсилаючи до Пекіна сигнали про необхідність розпочати прямі секретні переговори, використовуючи різні канали. Найбільш сприятливі умови для контакту між представниками США та КНР, незважаючи на зазначені складнощі, мали місце у Варшаві. У зв’язку з цим Г. Кіссінджер чекав від американського представника в Польщі У. Стессела позитивного результату у спробі встановити секретний канал зв’язку з китайським послом.

3 грудня 1969 р. У. Стессел передав запрошення розпочати “серйозні переговори” повіреному у справах китайського посольства Лю Янгу. Необхідність та можливість зустрічі між представниками двох країн у Польщі підтверджувало повідомлення від посла США в Афганістані Р.Г. Ноймана. Інформація, отримана в результаті переговорів з китайським послом у Кабулі Сяо Панчі свідчила, що “китайська сторона не обмежується Варшавою” (Дегтярев, 2008: 74).

Слід зазначити, що на початковому етапі відновлення американсько-китайських стосунків Р. Ніксон вважав конфіденційність важливою умовою цього (Дегтярев, 2008: 72; Косов, 2014: 350). Вся робота велася Г. Кіссінджером у РНБ, оминаючи Державний департамент, який залишався осторонь (Девіс, 2009: 578). Крім того, на початку першого президентського терміну Р. Ніксона державний секретар В. Роджерс не відігравав значної ролі у формуванні зовнішньої політики США. Скоріш за все він був потрібен Р. Ніксону для узгодження президентської зовнішньополітичної лінії з сенатським комітетом у міжнародних справах США у Конгресі, який очолював Дж.У. Фулбрайт (Nixon, 1979: 339). Апарат зовнішньополітичного відомства США фактично перебував під контролем РНБ на чолі з Г. Кіссінджером (Hersh, 1983: 35; Косов, 2014: 351).

Зацікавленість сторін у зближенні на тлі радянсько-китайського загострення призвела до того, що з листопада 1969 р. американські дипломати поступово почали контактувати з представниками КНР у різних столицях світу з метою початку переговорів (Кіссінджер, 2013: 244; Юрченко, 2019: 231). Пекін не лише почав отримувати різні заяви про готовність США щодо покращення американсько-китайських відносин, але й відчув конкретні кроки, що підтверджували бажання Вашингтона покращити стосунки між країнами. Так, у листопаді 1969 р. у контексті “Туамської доктрини” США оголосили про припинення патрулювання Тайванського протоки 7-м флотом США (Tucker, 1994: 102; Косов, 2014: 351).

Очільники КНР уважно слідкували за новими віяннями в американській зовнішній політиці. Через загострення відносин з СРСР Китай розглядав покращення відносин із Сполученими Штатами як посилення своїх позицій у протистоянні з Москвою. Після приходу у Білий Дім адміністрації Річарда Ніксона у листопаді 1969 р. КНР запропонувала провести переговори про укладання китайсько-американської угоди про нормалізацію відносин на засадах мирного співіснування. Це був важливий сигнал новому американському керівництву (Системная история, 2006: 333; Киреев, 2014: 13).

Реакція на цю пропозицію Пекіна була швидкою. 2 грудня 1969 р. державний секретар В. Роджерс оприлюднив меморандум “Наступні кроки китайської політики”, в якому запропонував скасувати контроль над іноземними активами, дозволити американським підприємцям брати участь у торгівлі з третіми країнами, а також дозволити придбання товарів з Китаю з некомерційною метою (Foreign Relations, 2006: 141). 16 грудня президент Р. Ніксон схвалив цю пропозицію.

Крім того, філіям та дочірнім компаніям американських компаній за кордоном було дозволено експорт до КНР “нестратегічних” товарів і імпорт китайських товарів для збуту у третіх країнах (Нагорный, 1982: 43; Косов, 2014: 350; Мельніченко, 2014: 136-137).

Державний департамент також подав на розгляд цілу низку ініціатив, які мали реалізуватися у разі поновлення переговорів у Варшаві. На думку В. Роджерса реалізація зазначених заходів дозволила б посилити позиції тих кіл в китайському уряді, які продовжували рухатися у напрямі кращому для інтересів США, а також сигналом того, що Вашингтон зацікавлений продовжувати рух у напрямку нормалізації відносин з Китаєм (Foreign Relations, 2006: 141).

15 грудня 1969 р. США заявили, що вся ядерна зброя на острові Окінава, встановлена там раніше для ядерного стримування комуністичного Китаю має бути вивезена до кінця 1969 р. 19 грудня американський уряд скасував 100 доларовий ліміт на покупки

товарів з КНР фізичними особами та дозволив закордонним філіям американських компаній торгувати нестратегічними товарами з Китаєм (China, 1971: 14).

Ці обережні односторонні і не обумовлені кроками у відповідь Пекіна заходи республіканської адміністрації були суттєвими, враховуючи те, що повне торгове ембарго на контакти з КНР було встановлено ще президентом Гаррі Труменом у 1950 р., а також те, що раніше Річард Ніксон ставив реалізацію таких кроків у пряму залежність від змін у зовнішній політиці Китаю.

Р. Ніксон знав про внутрішньопартійну боротьбу в керівництві КНР та прагнув, у тому числі через секретні операції ЦРУ, вплинути на цей процес та підтримати тих керівників КПК, хто виступав за нормалізацію відносин із Вашингтоном. Дані про те, що Пекін продовжував вишукувати можливості для покращення свого міжнародного іміджу та подолання дипломатичної ізоляції, містили аналітичні матеріали ЦРУ про стан радянсько-китайських відносин, витримки з якого Г. Кіссінджер доповів Р. Ніксону 27 грудня 1969 р. (Foreign Relations, 2006: 156).

Таким чином, адміністрація президента США Річарда Ніксона в серпні-грудні 1969 р. продовжувала рухатися щодо КНР в рамках наміченого курсу із мінімальним ризиком. Хоча ситуація характеризувалася суперечливістю, тенденція до закріплення китайсько-радянського протистояння підштовхувала Білий Дім до необхідності налагодження діалогу з Китаєм та обмеження амбіцій СРСР щодо КНР та країн Південно-Східної Азії. Вашингтон вже продемонстрував оновлений підхід та бажання відкритого діалогу з Пекіном і чекав відповідної реакції на свої дії з боку Піднебесної.

Американсько-китайське зближення було вигідним і для КНР. Китайські лідери у цьому процесі прагнули вирішити власні зовнішньополітичні завдання, зокрема зміцнити свої позиції в Індокитаї. Зрештою, керівництво Китаю також діяло виходячи з логіки “холодної війни”.

В решті-решт, перспектива нормалізації відносин між США та КНР вирішувала багато політико-стратегічних завдань на майбутнє. Адміністрація президента Р. Ніксона не могла не скористатися можливостями, які відкривалися перед Вашингтоном. До грудня 1969 р. стало зрозуміло, що Білий Дім перейшов до активної реалізації нового зовнішньополітичного курсу, мета якого полягала в американсько-китайському зближенні, що згодом призведе до встановлення дипломатичних відносин між двома країнами.

Література:

Алексеев, 2005 – Алексеев Д.В. Активизация китайской политики США в условиях советско-китайского конфликта (июль-сентябрь 1969 г.) // Вопросы истории, международных отношений и документоведения. Сборник трудов студентов и аспирантов исторического факультета. 2005. Томск: Изд-во ТГУ. С. 44-45.

Богатуров, 1997 – Богатуров А.Д. Великие державы на Тихом океане. История и теория международных отношений в Восточной Азии после Второй мировой войны (1945–1995). Москва: Конверт-МОНФ, 1997. 353 с.

Воронцов, 1979 – Воронцов В.Б. Китай и США: 60–70-е годы. Москва: Наука, 1979. 172 с.

Гончаренко, 2018 – Гончаренко А.В., Ключко М.О. КНР у зовнішній політиці США у період президентства Ліндона Джонсона, 1963–1969 рр. // Сумська старовина. 2018. № LIII. С. 50-62.

Гончаренко, 2019 – Гончаренко А.В., Полякова Л.Г. Зовнішня політика США щодо КНР під час президентства Джеральда Форда: 1974–1977 роки // Сумський історико-архівний журнал. 2019. № XXXII. С. 46-56.

Гончаренко, 2021 – Гончаренко А.В. Політика адміністрації президента США Дж.Ф. Кеннеді щодо Китаю (вересень 1961 – листопад 1963 рр.) // Сумська старовина. 2021. № LIX. С. 53-65.

Гончаренко, 2022 – Гончаренко А.В. Формування зовнішньополітичного курсу адміністрації президента США Дж. Картера щодо КНР (січень-грудень 1977 р.) // Zaporizhzhia Historical Review. 2022. Вип. 6(58). С. 404-416.

Гончаренко, 2023 – Гончаренко А.В. Політика адміністрації президента США Річарда Ніксона щодо КНР (березень-липень 1969 р.) // Сумський історико-архівний журнал. 2023. № XL. С. 58-69.

Гукало, 2017 – Гукало Т. Внесок Генрі Кіссінджера у налагодження дипломатичних відносин між США та Китаєм // Етнічна історія народів Європи. 2017. Вип. 51. С. 140-144.

Давыдов, 2005 – Давыдов А.С. Идеология и прагматизм в китайской политике США: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. Москва, 2005. 247 с.

- Дегтярёв, 2008 – *Дегтярёв А.В.* Роль Совета национальной безопасности в дипломатической подготовке визита Р.М. Никсона в КНР в феврале 1972 г. // Вестник Томского государственного университета. 2008. № 311. С. 72-78.
- Дэвис, 2009 – *Дэвис Д.З., Трани Ю.П.* Кривые зеркала. США и их отношения с Россией и Китаем в XX веке. Москва: Вагриус, 2009. 912 с.
- Занегин, 1984 – *Занегин Б.Н.* Политика в отношении Китая // Современная внешняя политика США. Москва: Наука, 1984. Т. 2. С. 302-340.
- Зиновьев, 2007 – *Зиновьев Г.В.* История американо-китайских отношений и тайваньский вопрос. Томск: Издательство Томского государственного университета, 2007. 348 с.
- Иванов, 2016 – *Иванов О.В.* Китайсько-американські відносини: за часів Мао та після (1972–2014 рр.) / Наукові праці: науково-методичний журнал. Серія Історія. 2016. Т. 274. Вип. 262. С. 54-56.
- Киреев, 2014 – *Киреев А.А.* К вопросу о характере американо-китайских отношений // Ученые записки Комсомольского-на-Амуре государственного технического университета. Т. 2. № 3 (19). 2014. С. 10-14.
- Киссинджер, 1997 – *Киссинджер Г.* Дипломатия. Москва: Ладомир, 1997. 848 с.
- Киссинджер, 2013 – *Киссинджер Г.* О Китае. Москва: Астрель, 2013. 635 с.
- Косов, 2014 – *Косов А.П.* Внешняя политика США в отношении КНР в период президентства Р. Никсона // Метаморфозы истории. 2014. № 5. С. 343-369.
- Мартыненко, 2019 – *Мартыненко С.Е., Трусова А.А., Черняев М.С.* Пинг-понговая дипломатия: влияние на установление китайско-американских отношений. Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Международные отношения. 2019. Т. 19. № 1. С. 139-147.
- Мельниченко, 2014 – *Мельниченко В.В.* Тайбей та Пекін в далекосхідних планах Вашингтону (1960–1970-ті рр.) // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія: Історичні науки. 2014. Вип. 3.37. С. 133-140.
- Место Китая, 1987 – Место Китая в глобальной политике США / Редкол.: В.П. Лукин (отв. ред.) и др. Москва: Наука, 1987. 359 с.
- Нагорный, 1982 – *Нагорный А.А., Парканский А.Б.* США и Китай: экономические и научно-технические аспекты китайской политики Вашингтона. Москва: Наука, 1982. 218 с.
- Окороков, 2013 – *Окороков А.В.* В боях за Поднебесную. Русский след в Китае. Москва: Вече, 2013. 336 с.
- От миропорядка, 2005 – От миропорядка империй к имперскому миропорядку / Отв. ред.: Ф.Г. Войтоловский, П.А. Гудев, Э.Г. Соловьев. Москва: Научно-образовательный форум по международным отношениям, 2005. 204 с.
- Підберезних, 2012 – *Підберезних І.С.* США та наслідки Другої світової війни на Тихому океані в історичній ретроспективі // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Історичні науки. 2012. Вип. 3.33. С. 243-249.
- Пронь, 2012 – *Пронь С.В.* Китай: зовнішня політика і дипломатія у другій половині XX століття. Миколаїв: Гліон, 2012. 148 с.
- Пронь, 2016 – *Пронь С.В., Гудименко В.В.* США і Китай: модель взаємозалежності та взаємодоповнення в боротьбі за сучасне світове лідерство // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2016. Вип. 23 (1). С. 59-64.
- Сергейчук, 1973 – *Сергейчук С.* США и Китай. Москва: Международные отношения, 1973. 240 с.
- Системная история, 2006 – Системная история международных отношений. В 2 т. / Отв. ред. А.Д. Богатуров. Т. 2. События 1945–2003 годов. Москва: Культурная революция, 2006. 717 с.
- Цветков, 2000 – *Цветков И.А.* Политика США по отношению к тайваньской проблеме, 1949–1999 гг.: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.15. Санкт-Петербург, 2000. URL: <http://www.ushistory.ru/dissertatsii/179-dissertatsija-oglavlenie.html>
- Широков, 2009 – *Широков М.Н.* Инициативы администрации Р. Никсона в отношении Китая и обсуждение китайской политики в правительственных кругах США (январь-август 1969 г.) // Вестник Томского государственного университета. 2009. № 320. С. 127-132.
- Юнгблуд, 2018 – *Юнгблуд В.Т., Воробьева Т.А.* Советско-китайский раскол в американской политике разрядки международной напряженности (1968–1973 гг.) // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. 2018. № 1. С. 47-57.
- Юрченко, 2019 – *Юрченко А.О.* Американсько-китайські відносини за часів адміністрації Р. Ніксона // Гілея: науковий вісник. 2019. Вип. 143 (1). С. 230-234.
- Burr, 2001 – *Burr W.* Sino-American Relations, 1969: The Sino-Soviet Border War and Steps toward Rapprochement / Cold War History. London: Published by Frank Cass, 2001. Vol. 1. № 3. P. 73-112.
- Chen, 2001 – *Chen Jian.* Mao's China and the Cold war. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2001. 416 p.
- China, 1971 – China and U.S. Foreign Policy. Congressional Quarterly. Washington D.C., 1971. 91 p.
- Coyer, 2013 – *Coyer P.* Congress, China and the Cold War: Domestic Politics and Sino-American Rapprochement and Normalization, 1969–1980. London: LSE, 2013. 340 p.
- Foreign Relations, 1998 – Foreign Relations of the United States. 1964–1968 / Ed. H.D. Schwar. Vol. XXX. China. Washington: United States Government Printing Office, 1998. 773 p.

- Foreign Relations, 2003 – Foreign Relations of the United States. 1969–1976 / Ed: L.J. Smith, D.H. Herschler. Vol. I. Foundations of Foreign Policy, 1969–1972. Washington: United States Department of State, 2003. 437 p.
- Foreign Relations, 2006 – Foreign Relations of the United States. 1969–1976 / Ed.: S.E. Phillips. Vol. XVII. China, 1969–1972. Washington: United States Government Printing Office, 2006. 1229 p.
- Gaddis, 2005 – *Gaddis J.L.* Strategies of Containment: a Critical Appraisal of American National Security Policy during the Cold War. New York: Oxford University Press, 2005. 512 p.
- Garthoff, 1994 – *Garthoff R.* Detente and Confrontation: American-Soviet Relations from Nixon to Reagan. Washington: The Bookings Institution, 1994. 1206 p.
- Hersh, 1983 – *Hersh S.M.* The Price of Power: Kissinger in the Nixon White House. New York: Summit Books, 1983. 698 p.
- Kalb, 1974 – *Kalb M., Kalb B.* Kissinger. Boston: Little, Brown & Co., 1974. 577 p.
- Kissinger, 1979 – *Kissinger H.* White House Years. Boston: Little, Brown and Company, 1979. 1751 p.
- Kissinger, 2007 – *Kissinger H.* Foreword to Soviet-American Relations: The Dđtente Years (1969–1972). Washington: U.S. Government Printing Office, October 2007. 2007. URL: <http://www.henryakissinger.com/articles/fvddetente1007.html>
- Nixon, 1967 – *Nixon R.M.* Asia after Viet Nam // Foreign Affairs. 1967. Vol. 46. №. 1. P. 111-125. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/asia/1967-10-01/asia-after-viet-nam>
- Nixon, 1978 – *Nixon R.M.* The Memoirs of Richard Nixon. New York: Grosset & Dunlap, 1978. 1120 p.
- Ouden, 2011 – *Ouden R.* Failure in Vietnam and Afghanistan. A comparative analysis of the U.S. and Soviet Interventions. Utrecht, 2011. 101 p.
- People's Daily, 1969 – People's Daily. 1969. 6 August.
- Ross, 1993 – *Ross R.S.* China, the United States, and the Soviet Union. Tripolarity and Policy Making in the Cold War. New York: M.E. Sharpe, 1993. 224 p.
- Sheng, 1988 – *Sheng L.* Sino-American Rapprochement of 1972. Canberra: The Australian National University, 1988. 109 p.
- Tucker, 1994 – *Tucker N.B.* Taiwan, Hong Kong, and the United States, 1945–1992: Uncertain friendships. New York: Maxwell Macmillan International, 1994. 337 p.
- Yafeng, 2006 – *Yafeng Xia.* China's Elite Politics and Sino-American Rapprochement, January 1969 – February 1972 // Cold War Studies. 2006. Vol. 8. № 4. P. 3-28.

References:

- Alekseev, 2005 – *Alekseev D.V.* Aktivizatsiya kitayskoy politiki SShA v usloviyakh sovetsko-kitayskogo konflikta (iyul'-sentyabr' 1969 g.) [Activation of US China Policy in the context of the Soviet-Sino conflict (July-September 1969)] // Voprosy istorii, mezhdunarodnykh otnosheniy i dokumentovedeniya. Sbornik trudov studentov i aspirantov istoricheskogo fakul'teta. 2005. Tomsk: Izd-vo TGU. S. 44-45. [in Russian]
- Bogaturov, 1997 – *Bogaturov A.D.* Velikie derzhavy na Tikhom okeane. Istoriya i teoriya mezhdunarodnykh otnosheniy v Vostochnoy Azii posle Vtoroy mirovoy voyny (1945–1995) [Great powers in the Pacific Ocean. History and theory of international relations in East Asia after the Second World War (1945–1995)]. Moskva: Konvert-MONF, 1997. 353 s. [in Russian]
- Vorontsov, 1979 – *Vorontsov V.B.* Kitay i SShA: 60–70-e gody [China and the United States: 60–70s]. Moskva: Nauka, 1979. 172 s. [in Russian]
- Honcharenko, 2018 – *Honcharenko A.V., Klochko M.O.* KNR u zovnishniy politytsi SShA u period prezydentstva Lindona Dzhonsona, 1963–1969 rr. [The People's Republic of China in the United States of America foreign policy during the period of Presidency Lyndon Johnson, 1963–1969] // Sums'ka starovyna. 2018. № LIII. S. 50-62. [in Ukrainian]
- Honcharenko, 2019 – *Honcharenko A.V., Polyakova L.H.* Zovnishnya polityka SShA shchodo KNR pid chas prezydentstva Dzheral'da Forda: 1974–1977 roky [The foreign policy of the USA towards the PRC during Gerald Ford Presidency: 1974–1977] // Sums'kyi istoryko-arkhivnyi zhurnal. 2019. № XXXII. S. 46- 56. [in Ukrainian]
- Honcharenko, 2021 – *Honcharenko A.V.* Polityka administratsiyi prezydenta SShA Dzha.F. Kennedi shchodo Kytayu (veresen' 1961 – lystopad 1963 rr.) [The policy of the administration of the US President J.F. Kennedy on China (September 1961 – November 1963)] // Sums'ka starovyna. 2021. № LIX. S. 53-65. [in Ukrainian]
- Honcharenko, 2022 – *Honcharenko A.V.* Formuvannya zovnishn'opolitychnoho kursu administratsiyi prezydenta SShA Dzha. Kartera shchodo KNR (sichen'-hruden' 1977 r.) [Formation of the foreign policy course of the administration of the US President James E. Carter on the Peoples Republic of China (January-December 1977)] // Zaporizhzhia Historical Review. 2022. Vyp. 6 (58). S. 404-416. [in Ukrainian]
- Honcharenko, 2023 – *Honcharenko A.V.* Polityka administratsiyi prezydenta SShA Richarda Niksona shchodo KNR (berezen'-lypen' 1969 r.) [The policy of the administration of the US President Richard M. Nixon on PRC (March-July 1969)] // Sums'kyi istoryko-arkhivnyi zhurnal. 2023. № XL. S. 58-69. [in Ukrainian]
- Hukalo, 2017 – *Hukalo T.* Vnesok Henri Kissindzhera u nalahodzhennya dyplomatychnykh vidnosyn mizh SShA ta Kytayem [Contribution of Henry Kissinger to the establishment of diplomatic relations between the United States and China] // Etnichna istoriya narodiv Yevropy. 2017. Vyp. 51. S. 140-144. [in Ukrainian]
- Davydov, 2005 – *Davydov A.S.* Ideologiya i pragmatizm v kitayskoy politike SShA [Ideology and pragmatism in Chinese politics of the USA]: dis. ... kand. ist. nauk: 07.00.03. Moskva, 2005. 247 s. [in Russian]

- Degtyarev, 2008 – *Degtyarev A.V.* Rol' Soveta natsional'noy bezopasnosti v diplomaticheskoy podgotovke vizita R. M. Niksona v KNR v fevrale 1972 g. [The Role of the National Security Council in the diplomatic preparations for R.M. Nixon's visit to the PRC in February 1972] // *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta*. 2008. № 311. S. 72-78. [in Russian]
- Devis, 2009 – *Devis D.Z., Trani Yu.P.* Krivye zerkala. SShA i ikh otnosheniya s Rossiei i Kitaem v XX veke [Distorted Mirrors: Americans and Their Relations with Russia and China in the Twentieth Century]. Moskva: Vagrius, 2009. 912 s. [in Russian]
- Zanegin, 1984 – *Zanegin B.N.* Politika v otnoshenii Kitaya [The police toward China] // *Sovremennaya vneshnyaya politika SShA*. Moskva: Nauka, 1984. T. 2. S. 302-340. [in Russian]
- Zinov'ev, 2007 – *Zinov'ev G.V.* Istoriya amerikano-kitayskikh otnosheniy i tayvan'skiy vopros [The history of US-China relations and the Taiwan question]. Tomsk: Izdatel'stvo Tomskogo gosudarstvennogo universiteta, 2007. 348 s. [in Russian]
- Ivanov, 2016 – *Ivanov O.V.* Kytays'ko-amerykans'ki vidnosyny: za chasiv Mao ta pislya (1972–2014 rr.) [Sino-American Relations: during and after Mao (1972–2014 years)] // *Naukovi pratsi: nauково-методичний журнал. Серія Історія*. 2016. Т. 274. Вип. 262. С. 54-56. [in Ukrainian]
- Kireev, 2014 – *Kireev A.A.* K voprosu o karaktere amerikano-kitayskikh otnosheniy [Some observations on the nature of us-china relations] // *Uchenye zapiski Komsomol'skogo-na-Amure gosudarstvennogo tekhnicheskogo universiteta*. T. 2. № 3 (19). 2014. S. 10-14. [in Russian]
- Kissindzher, 1997 – *Kissindzher G.* Diplomatiya [Diplomacy]. Moskva: Lodomir, 1997. 848 s. [in Russian]
- Kissindzher, 2014 – *Kissindzher G.* O Kitae [On China]. Moskva: Astrel', 2013. 635 s. [in Russian]
- Kosov, 2014 – *Kosov A.P.* Politika SShA v otnoshenii Kitaya v period prezidentstva R. Niksona [The U.S. Policy towards China during R. Nixon Presidency] [in Russian] // *Metamorfozy istorii*. 2014. № 5. S. 343-369. [in Russian]
- Martynenko, 2019 – *Martynenko S.E., Trusova A.A., Chernyaev M.S.* Ping-pongovaya diplomatiya: vliyanie na ustanovlenie kitaysko-amerikanskikh otnosheniy [Ping-Pong Diplomacy: Impact on the Establishment of Sino-US Relations] // *Vestnik Rossiyskogo universiteta družby narodov. Seriya: Mezhdunarodnye otnosheniya*. 2019. T. 19. № 1. S. 139-147. [in Russian]
- Mel'nicenko, 2014 – *Mel'nicenko V.V.* Taybey ta Pekin v dalekoskhidnykh planakh Vashynhtonu (1960–1970-ti rr.) [Taipei and Beijing in the far eastern Washington's plans (1960–1970)] // *Naukovyy visnyk Mykolayivs'koho natsional'noho universytetu imeni V.O. Sukhomlyns'koho. Seriya: Istorychni nauky*. 2014. Vyp. 3.37. S. 133-140. [in Ukrainian]
- Mesto Kitaya, 1987 – *Mesto Kitaya v global'noy politike SShA* [China's place in US global politics] / Redkol.: V.P. Lukin (otv. red.) i dr. Moskva: Nauka, 1987. 359 s. [in Russian]
- Nagornyy, 1982 – *Nagornyy A.A., Parkanskiy A.B.* SShA i Kitay: ekonomicheskie i nauchno-tekhnicheskie aspekty kitayskoy politiki Vashingtona [USA and China: economic and scientific-technical aspects of Washington's Chinese policy]. Moskva: Nauka, 1982. 218 s. [in Russian]
- Okorokov, 2013 – *Okorokov A.V.* V boyakh za Podnebesnuyu. Russkiy sled v Kitae [In the Battles for the Celestial Empire. The russian footprint in China]. Moskva: Veche, 2013. 336 s. [in Russian]
- Ot miroporyadka, 2005 – *Ot miroporyadka imperiy k imperskomu miroporyadku* [From the World Order of Empires to the Imperial World Order] / Otv. red.: F.G. Voytlovskiy, P.A. Gudev, E.G. Solov'ev. Moskva: Nauchno-obrazovatel'nyy forum po mezhdunarodnym otnosheniyam, 2005. 204 s. [in Russian]
- Pidbereznykh, 2012 – *Pidbereznykh I.Ye.* SShA ta naslidky Druhoyi svitovoyi viyny na Tykhomu okeani v istorychniy retrospektyvi [United States and effects of World war II in the Pacific in historical retrospect] // *Naukovyy visnyk Mykolayivs'koho natsional'noho universytetu imeni V.O. Sukhomlyns'koho. Istorychni nauky*. 2012. Vyp. 3.33. S. 243-249. [in Ukrainian]
- Pron', 2012 – *Pron' S.V.* Kytay: zovnishnya polityka i dyplomatiya u druhiy polovyni XX stolittya [China: Foreign Policy and Diplomacy in the second half of the XX century]. Mykolayiv: Ilion, 2012. 148 s. [in Ukrainian]
- Pron', 2016 – *Pron' S.V., Hudymenko V.V.* SShA i Kytay: model' vzayemozalezhnosti ta vzayemodopovnennya v borot'bi za suchasne svitove liderstvo [US and China: interdependence model and complementarity in the struggle to present global leadership] // *Naukovyy visnyk Dyplomatychnoyi akademiyi Ukrainy*. 2016. Vyp. 23 (1). С. 59-64. [in Ukrainian]
- Sergeychuk, 1973 – *Sergeychuk S.* SShA i Kitay [USA and China]. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya, 1973. 240 s. [in Russian]
- Sistemnaya istoriya, 2006 – *Sistemnaya istoriya mezhdunarodnykh otnosheniy* [Systemic history of international relations]. V 2 t. Otv. red. A.D. Bogaturov. T. 2. Sobytiya 1945–2003 godov. Moskva: Kul'turnaya revolyutsiya, 2006. 717 s. [in Russian]
- Tsvetkov, 2000 – *Tsvetkov I.A.* Politika SShA po otnosheniyu k tayvan'skoy probleme, 1949–1999 gg. [US policy on the Taiwan issue, 1949–1999]: dis. ...kand. ist. nauk: 07.00.15. Sankt-Peterburg, 2000. URL: <http://www.ushistory.ru/dissertatsii/179-dissertatsiya-oglavlenie.html>. [in Russian]
- Shirokov, 2009 – *Shirokov M.N.* Initsiatyvy administratsii R. Niksona v otnoshenii Kitaya i obsuzhdenie kitayskoy politiki v pravitel'stvennykh krugakh SShA (yanvar'-avgust 1969 g.) [Initiatives of the Nixon administration towards China and the discussion of Chinese policy in US government circles (January-August 1969)] // *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta*. 2009. № 320. S. 127-132. [in Russian]

- Yungblyud, 2018 – *Yungblyud V.T., Vorob'eva T.A.* Sovetsko-kitayskiy raskol v amerikanskoj politike razryadki mezhdunarodnoy napryazhennosti (1968–1973 gg.) [The Soviet-Chinese split in the U.S. policy of détente (1968–1973)] // *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo*. 2018. № 1. S. 47–57. [in Russian]
- Yurchenko, 2019 – *Yurchenko A.O.* Amerykans'ko-kytays'ki vidnosyny za chasiv administratsiyi R. Niksona [American-chinese relations during the administration of R. Nixon] // *Hileya: naukovyy visnyk*. 2019. Vyp. 143 (1). S. 230–234. [in Ukrainian]
- Burr, 2001 – *Burr W.* Sino-American Relations, 1969: The Sino-Soviet Border War and Steps toward Rapprochement / Cold War History. London: Published by Frank Cass, 2001. Vol. 1. № 3. P. 73–112. [in English]
- Chen, 2001 – *Chen Jian.* Mao's China and the Cold war. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2001. 416 p. [in English]
- China, 1971 – China and U.S. Foreign Policy. Congressional Quarterly. Washington D.C., 1971. 91 p. [in English]
- Coyer, 2013 – *Coyer P.* Congress, China and the Cold War: Domestic Politics and Sino-American Rapprochement and Normalization, 1969–1980. London: LSE, 2013. 340 p. [in English]
- Foreign Relations, 1998 – Foreign Relations of the United States. 1964–1968 / Ed. H.D. Schwar. Vol. XXX. China. Washington: United States Government Printing Office, 1998. 773 p. [in English]
- Foreign Relations, 2003 – Foreign Relations of the United States. 1969–1976 / Ed. L.J. Smith, D.H. Herschler. Vol. I. Foundations of Foreign Policy, 1969–1972. Washington: United States Department of State, 2003. 437 p. [in English]
- Foreign Relations, 2006 – Foreign Relations of the United States. 1969–1976 / Ed.: S.E. Phillips. Vol. XVII. China, 1969–1972. Washington: United States Government Printing Office, 2006. 1229 p. [in English]
- Gaddis, 2005 – *Gaddis J.L.* Strategies of Containment: a Critical Appraisal of American National Security Policy during the Cold War. New York: Oxford University Press, 2005. 512 p. [in English]
- Garthoff, 1994 – *Garthoff R.* Detente and Confrontation: American-Soviet Relations from Nixon to Reagan. Washington: The Bookings Institution, 1994. 1206 p. [in English]
- Hersh, 1983 – *Hersh S.M.* The Price of Power: Kissinger in the Nixon White House. New York: Summit Books, 1983. 698 p. [in English]
- Kalb, 1974 – *Kalb M., Kalb B.* Kissinger. Boston: Little, Brown & Co., 1974. 577 p. [in English]
- Kissinger, 1979 – *Kissinger H.* White House Years. Boston: Little, Brown and Company, 1979. 1751 p. [in English]
- Kissinger, 2007 – *Kissinger H.* Foreword to Soviet-American Relations: The Détente Years (1969–1972). Washington: U.S. Government Printing Office, October 2007. 2007. URL: <http://www.henryakissinger.com/articles/fvddetente1007.html> [in English]
- Nixon, 1967 – *Nixon R.M.* Asia after Viet Nam // Foreign Affairs. 1967. Vol. 46. № 1. P. 111–125. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/asia/1967-10-01/asia-after-viet-nam> [in English]
- Nixon, 1978 – *Nixon R.M.* The Memoirs of Richard Nixon. New York: Grosset & Dunlap, 1978. 1120 p. [in English]
- Ouden, 2011 – *Ouden R.* Failure in Vietnam and Afghanistan. A comparative analysis of the U.S. and Soviet Interventions. Utrecht, 2011. 101 p. [in English]
- People's Daily, 1969 – People's Daily. 1969. 6 August. [in English]
- Ross, 1993 – *Ross R.S.* China, the United States, and the Soviet Union. Tripolarity and Policy Making in the Cold War. New York: M.E. Sharpe, 1993. 224 p. [in English]
- Sheng, 1988 – *Sheng L.* Sino-American Rapprochement of 1972. Canberra: The Australian National University, 1988. 109 p. [in English]
- Tucker, 1994 – *Tucker N.B.* Taiwan, Hong Kong, and the United States, 1945–1992: Uncertain friendships. New York: Maxwell Macmillan International, 1994. 337 p. [in English]
- Yafeng, 2006 – *Yafeng Xia.* China's Elite Politics and Sino-American Rapprochement, January 1969 – February 1972 // Cold War Studies. 2006. Vol. 8. № 4. P. 3–28. [in English]

Отримано 22.08.2024

Отримано в доопрацьованому вигляді 30.08.2024

Прийнято до друку 20.09.2024

Submitted 22.08.2024

Received in rceived form 30.08.2024

Accepted for publication 20.09.2024

Сумський Історико- Архівний Журнал

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ З ІСТОРІЇ ТА АРХІВОЗНАВСТВА УКРАЇНИ

Сайти журналу:
<http://shaj.sumdu.edu.ua>
<https://dev.shaj.sumdu.edu.ua>

Ідентифікатор медіа R30-03095 (рішення №541 від 29.02.2024 р.)

Видавець
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Редагування здійснюється співробітниками кафедри історії
Сумського державного університету

Головний редактор *С.І. Дегтярьов*

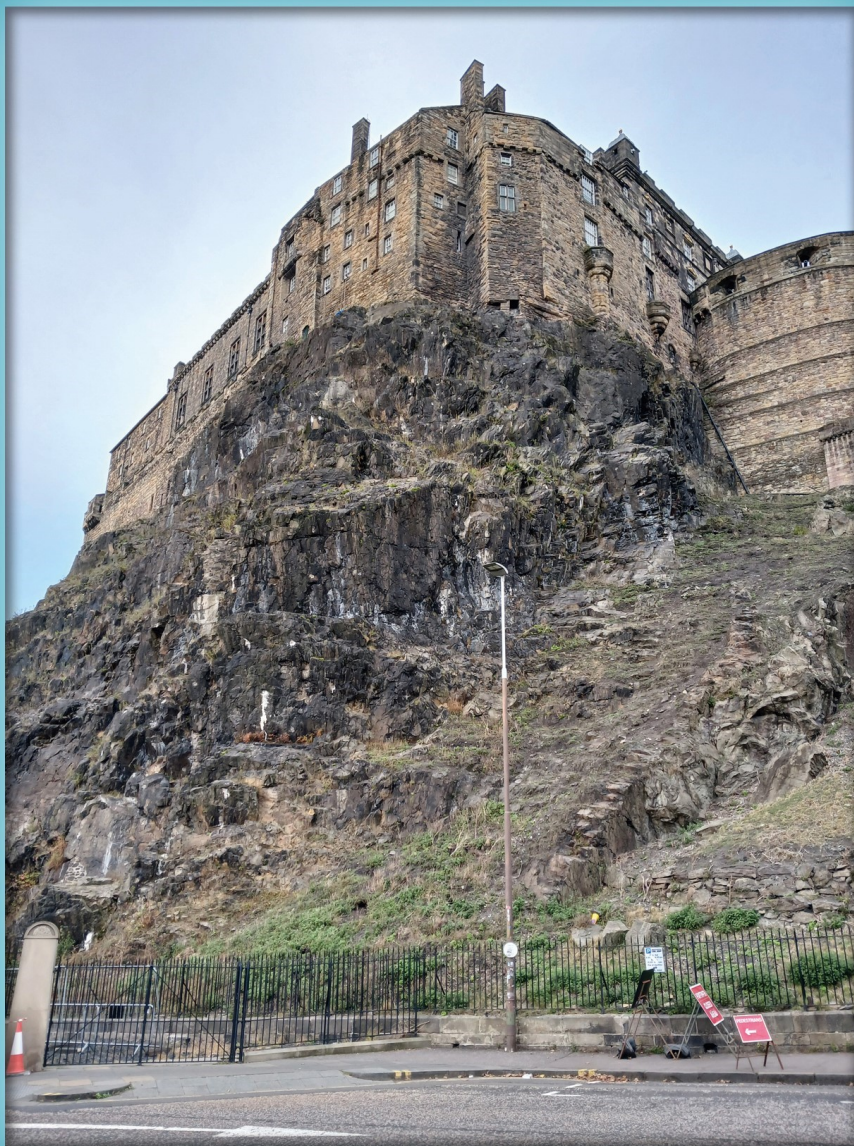
Редактори:
А.В. Гончаренко, С.І. Дегтярьов

Технічне редагування:
С.І. Дегтярьов, В.М. Король,
О.О. Ткачов, М.О. Думчиков (адміністратор сайту)

Адреса редакції: 40007, Суми, вул. Харківська, 116, Н-213
тел. +38(066)3465953; електронна адреса: starsergo2014@gmail.com

Здано до набору 16.12.2024. Підписано до друку 23.12.2024. Формат 70x108/16 Папір офсетний
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 12,2 Обл.-вид. арк. 12,4 Тираж 100 Зам. №

Надруковано у друкарні Сумського державного університету 40009, м. Суми, вул. Люблінська, 10



Сумський історико-архівний журнал, № XLIII, 2024

www.shaj.sumdu.edu.ua